

PALVELUASUMINEN IKÄÄNTYNEEN ASUMISEN KONTEKSTINA

Pirkko Ruuskanen-Parrukoski

Tapaustutkimus
**IKÄÄNTYNEIDEN
TOIMIJUUDESTA SEKÄ
VALLASTA JA
SOSIAALISISTA
SUHTEISTA**

Pirkko Ruuskanen-Parrukoski

Palveluasuminen ikääntyneen asumisen kontekstina

Tapaustutkimus ikääntyneiden toimijuudesta
sekä vallasta ja sosiaalisista suhteista

Akateeminen väitöskirja,
joka Lapin yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan suostumuksella
esitetään julkisesti tarkastettavaksi Lapin yliopiston Castren-salissa
tammikuun 19. päivänä 2018 klo 12

LAPIN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF LAPLAND

Rovaniemi 2018

Pirkko Ruuskanen-Parrukoski

Palveluasuminen ikääntyneen asumisen kontekstina

Tapaustutkimus ikääntyneiden toimijuudesta
sekä vallasta ja sosiaalisista suhteista

LAPIN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF LAPLAND

Rovaniemi 2018

Lapin yliopisto
Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

© Pirkko Ruuskanen-Parrukoski

Taitto: Taittotalo PrintOne
Kansi: Tirska Toivonen

Myynti:
Lapland University Press
PL 8123
96101 Rovaniemi
puh. 040 821 4242
julkaisu@ulapland.fi
www.ulapland.fi/LUP

Lapin yliopistopaino, Rovaniemi 2017

Painettu:
Acta Universitatis Lapponiensis 364
ISBN 978-952-337-042-5
ISSN 0788-7604

Pdf:
Acta electronica Universitatis Lapponiensis 231
ISBN 978-952-337-043-2
ISSN 1796-6310

Sisällys

Tiivistelmä	7
Abstract	9
Kiitokset	12
1. Johdanto	15
1.1. Tutkimuksen juuria.....	15
1.2. Tutkimuksen tavoitteet.....	17
1.3. Kirjan rakenne.....	18
2. Ikääntyneen toimijuus	20
2.1. Toimijuuden tarkastelukulmia.....	20
2.2. Toimijuuden modaalisuus.....	28
2.3. Toimijuuden suhteisuus.....	34
2.4. Valta ja vastuu toimijuudessa.....	37
2.5. Tutkimuksellisia näkökulmia toimijuuteen.....	42
3. Tapaustutkimus palvelutalon asukkaiden toimijuudesta	49
3.1. Tutkimustehtävät.....	49
3.2. Tapaustutkimus tutkimusotteena.....	53
3.3. Tapaustutkimuksen kritiikki.....	58
3.4. Tapauksen valinta.....	63
3.5. Haastateltavien tavoittaminen ja tutkimukseen osallistuneet asukkaat.....	67
3.6. Haastattelut aineiston hankinnan menetelmänä.....	71
3.7. Aineiston analyysi.....	75
3.7.1. Abduktiivinen päättely.....	75
3.7.2. Analyysiprosessi.....	79
3.7.3. Eettisiä pohdintoja.....	83
4. Elämäntilanne ja ikäjakojen	87
4.1. Elämäntilanteen koordinaatit ja kollektiivinen toimijuus.....	87
4.2. Sota-aika.....	89
4.3. Aika työssä.....	92
4.4. Eläköitymisaika.....	97
4.5. Neljännen iän aika.....	99
5. Kodista kotiin palvelutaloon	102
5.1. Päätös palvelutaloon muuttamisesta.....	102
5.2. Palvelutalossa oleva koti toimijuuden resurssina.....	108

6. Kotona palvelutalossa	114
6.1. Rakenteiden mahdollistamia yksilöllisiä arjen valintoja.....	114
6.2. Valintoja arjen suhteissa.....	120
6.3. Ystävyyssuhteiden kohteena.....	126
6.4. Palvelutaloasukas - vallankäyttäjä ja yhteisön rakentaja.....	131
7. Tasainen tulevaisuus autonomisena toimijana palvelutalossa	140
7.1. Tulevaisuuden voimavarana on luottamus.....	140
7.2. Elämää on niin kauan kuin sitä riittää.....	143
8. Toimijuuden modaliteetit	149
8.1. Ruumiin kyvyt ja oma tahto johdattavat palvelutaloon.....	149
8.2. Voiminen arjen ohjaksissa.....	154
8.3. Tunne ja haluaminen vallan kahvassa.....	156
8.4. Tulevaisuus on tunteen asia.....	160
9. Johtopäätökset ja arviointi	164
9.1. Suhteisuus ja valta tuottavat jaettua toimijuutta.....	164
9.2. Voimista tukeva ympäristö luo suhteiden ja vallankäytön mahdollisuuksia.....	169
9.3. Jaettu toimijuus kietoutuu rakenteisiin.....	173
Lähteet	178
Liitteet	194

Tiivistelmä

Palveluasuminen ikääntyneen asumisen kontekstina. Tapaustutkimus ikääntyneiden toimijuudesta sekä vallasta ja sosiaalisista suhteista

Pirkko Ruuskanen-Parrukoski

Rovaniemi: Lapin yliopisto 2018, 198 s. Acta Universitatis Lapponiensis 364
Väitöskirja

Tässä sosiaaligerontologisessa ikääntyneen toimijuutta käsittelevässä tapaustutkimuksessa tarkastellaan palvelutalossa asuvien ikääntyneiden toimijuutta ja vallankäyttöä sosiaalisissa toimintakäytännöissä. Aihe on virinnyt ajankohtaisesta keskustelusta iäkkäiden ihmisten asumisen palveluiden tuottamisen tavoista ja siitä, missä iäkkään ihmisen kodin pitäisi sijaita elämänvaiheessa, jossa palvelutarve on selkeästi lisääntynyt. Kodin sijoittaminen palvelutaloon on yksi ratkaisu, jonka tässä tutkimuksessa haastatellut iäkkäät ihmiset itse ovat tehneet sen mukaisesti, mikä heille on ollut merkityksellistä ja mahdollista.

Tutkimus on laadullinen tapaustutkimus, jossa toimijuus on tutkimuksen kohteena oleva ilmiö, kohde, teoreettinen viitekehys ja ihmisen toimivana ja tavoitteellisenä näkevä ihmiskäsitys. Tutkimuskontekstina on eteläsuomalaisen setlementin ylläpitämä ja hallinnoima palvelutalo. Tutkimusaineisto koostuu 17 ikävuosiltaan 65–91 olevan henkilön yksilöhaastattelusta ja kahdesta näihin haastatteluihin osallistuneiden henkilöiden ryhmähaastattelusta. Palvelutaloon oli hakeuduttu itsenäisesti oman, puolison tai molempien palvelutarpeiden vuoksi. Haastateltavat eivät olleet tuetun tai tehostetun palveluasumisen piirissä.

Aineiston analysoinnissa on käytetty abduktiiviseen päättelyyn pohjautuvaa sisällönanalyysia. Analyysi kytkeytyy ensisijaisesti haastattelun ajalliseen kontekstiin ja on sidoksissa iän tuomaan tilanteisuuteen. Analyysin taustalla on kuitenkin toimijuusteoreettisen ajattelun mukaisesti vaikutuksia haastateltavien elämänkulun aikaisista sidoksista.

Toisiinsa niveltyvät ikäsidonnaiset siirtymät ovat olleet ikääntyneiden elämänsäilyä yhteydessä sosiaalisten rakenteiden ja yhteiskunnan historiallisten kehityskulkujen kanssa. Niiden muovaamat diskursiiviset odotukset

ovat kanavoituneet kollektiivisena toteutuneeseen toimijuuteen. Työstä luopumisen jälkeen korostuu yksilöllistä toimijuutta tukevat individualistiset elämäntavat ratkaisut. Keskeisenä tutkimustuloksena on, että palvelutalon arkea elettäessä yksilöllistä toimijuutta tukee sosiaalisissa toimintakäytännöissä syntyvä jaettu toimijuus. Sen tärkeänä voimavarana ovat iän ja asumisen muodon synnyttämä yhteydentunne ja rakenteiden tuottamat resurssit. Yhdessä toimimisen ensisijaisena tarkoituksena on lujittaa eri toimijapositioniin liittyvää yksilöllistä toimijuutta ja tarvittaessa poistaa osallistumisen esteitä palvelutalon sosiaalisissa toimintakäytännöissä.

Jaettu toimijuus näyttäytyy sosiaalisten toimintakäytänteiden tuottamisena ja muovaamisena, haluamisen, tahtomisen ja voimisen kohteisuudessa. Sen toteutumisen muodot ja tarkoitus vaihtelevat tilanteisesti ja eri syistä. Sisältöä määrittelevät toimijuuden kohteisuudesta nousevat eristeiset tarpeet kuten seuraan, liikkumiseen tai palvelutarpeeseen liittyvät seikat. Samalla, kun jaettu toimijuus vahvistaa sosiaalista vuorovaikutusta, se tuottaa mahdollisuuksia omaa toimijuutta tukevaan vallankäyttöön sekä riippuvaisuutta sisältävään autonomiaan, johon voi sopeutua. Jaettua toimijuutta rajaavat ruumiin asettamat kykenemisen ehdot, joita palvelutalon rakenteet liudentavat luomalla jaetun toimijuuden mahdollistavia paikkoja. Näissä kohtaamiset liittyvät ensisijaisesti arjen rutiineihin, kuten ruokailuun ja liikkumiseen. Samoin arjen rutiineiksi muodostuvat organisoituneet tilaisuudet lujittavat asukkaiden keskinäistä yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Palvelutalon arjessa ikäänäytynyt toteuttaa jaettua toimijuutta, joka vahvistaa yksilöllistä toimijuutta, sosiaalisia vuorovaikutussuhteita ja avaa mahdollisuuksia sosiaaliin toimintakäytäntöihin liittyvälle vallankäytölle. Palvelutalo yhteiskunnan rakenteena voi vahvistaa toimijuutta, toimia diskursiivisia ikäodotuksia heikentävästi ja luoda uudistunutta ikäjakojen perusteella määriteltyn paikkaan ja aikaan sidottua käsitystä ikäänäytneen toimijuudesta.

Asiasanat: Toimijuus, modaliteetti, suhteisuus, valta, iäkäs, palvelutalo, jaettu toimijuus

Abstract

Ruuskanen-Parrukoski, Pirkko

Assisted living as the context of an elderly person's housing. A case study on elderly citizens' agency, and on power and social relationships

Rovaniemi: University of Lapland 2018, 198 pp., Acta Universitatis Lapponiensis 364

Dissertation: University of Lapland

This social gerontological case study on the agency of the elderly examines the agency and exercise of power in social practices of elderly people living in an assisted living residence. My choice of theme is informed by the topical debate on how housing services for the elderly should be provided and on where these senior citizens should be housed, given their significantly increased need for services. One solution is housing in an assisted living residence: this was the choice of my interviewees - a choice made by each according to their own preferences and possibilities.

My research is a qualitative case study with agency taking the centre stage both as the phenomenon under inquiry, as well as the theoretical framework and also as the underlying view of humans as active and goal-oriented beings. An assisted living residence, managed by a Southern Finnish local settlement, serves as the research context. The research data consists of 17 individual interviews of people aged 65-91 and of two group interviews with participants from the individual interviews. All interviewees had moved to their residence on their own initiative, prompted by a need of services for oneself, spouse or both. The interviewees were not clients of subsidized or 24-hour service housing.

I have used content analysis based on abductive reasoning in my analysis of the data. The analysis is anchored in the point of time the interview was conducted and in the particular stage of life of the interviewee. However, the various relationships and linkages in the interviewees' biographies affect the analysis, in line with agency theoretical thinking.

Interlinked age-related transitions have in turn been linked to social structures and historical developments of society in elderly people's lives. These transitions have shaped discursive expectations channelling into collective

agency. Individualistic life choices supporting individual agency become salient after leaving working life. A central research result is that, in the daily life of the assisted living residence, shared agency emerging from social practices is a supportive factor of individual agency. An important resource for this shared agency is the sense of connection and community brought about by the similar age and living arrangement of the residents, in addition to resources brought about by structures. The primary purpose of collective activity is to strengthen individual agency associated with different agentic positions and, when necessary, to remove obstacles to participation in the social practices of the assisted living residence.

Shared agency appears as creating and shaping practices, in the modalities of desire, will and ability. The forms and purpose in which shared agency manifests itself, vary according to different situations and reasons. Its content is determined by needs of varying degrees, emerging out of the modality of agency, such as circumstances linked to companionship, mobility or service needs. While strengthening social interaction, shared agency at the same time creates opportunities for exercise of authority supporting one's own agency and for autonomy involving dependency that can however be adapted to. Shared agency is limited by the terms of ability dictated by the physical body which are nevertheless tempered by the structures of the assisted living residence by creating spaces that make shared agency possible. In these spaces social encounters primarily have to do with everyday routines such as meals and mobility. Equally, organized events, gradually becoming part of these routines, consolidate a sense of community among the residents.

In his or her everyday life in the assisted living residence the senior person enacts shared agency which strengthens individual agency and social interactions, in addition to opening up opportunities for exercise of authority linked to social practices. The assisted living residence, as an element of society, can consolidate agency, attenuate discursive age expectations and create a fresh understanding of the agency of senior people – an understanding tied to a place and time defined by age divisions.

Key words: agency, modality, power, relationship with social and societal structures, assisted living residence, shared agency

Kiitokset

Elinikäinen oppiminen on mainio asia. Sen avulla voi toteuttaa unelmia. Opiskelut eri oppilaitoksissa ja työelämäkokemus ovat elämäkulkuni aikana nivoutuneet juohevasti toisiinsa ja antaneet mahdollisuuksia tarttua asioihin, jotka tuntuvat merkityksellisiltä. Tutkimustyö on ollut yksi tie, jota olen halunnut kulkea, kun työni vuoksi tahdoin syventyä systemaattisesti ikääntyneiden arkeen. Tiedonhalun yhdistäminen väitöskirjan tekemiseen tuntui kiinnostavalta, koska näin voin palata jälleen kerran oppijan, ajoittain täysipäiväiseen, rooliin nauttimaan myös omasta kasvusta tiedon ja sen soveltamisen maailmassa.

Väitöskirjaa ei tehdä yksin ja siksi on aika lämpimästi kiittää tutkimustiellä kohtaamiani ja työhöni vaikuttaneita tahoja ja henkilöitä. Kiitos emeritusprofessori Simo Koskinen, joka innostit minua väitöskirjatyöhöni ja autoit löytämään sosiaaligerontologisen näkökulman seniori- ja vanhustyössä. Kiitos professori Marja Vaarama, joka napakasti autoit ajallisesti raamittamaan työskentelyäni ja ennen kaikkea vahvistit minun identiteettiäni väitöstutkijana.

Työni tekeminen kesti kahdeksan vuotta, jonka ajan professori Anneli Pohjola olet ollut asiantunteva ja kannustava ohjaaja. Kiitos! Olet myös jaksanut muistuttaa siitä, että ajatteluun tarvitaan aikaa, tosin vain rajallisesti. Kiitos professori Marjaana Seppänen, työni ohjaaja, kanssasi on ollut ilo pohtia vanhustyötä myös setlementtiliikkeen näkökulmasta. Kiitos professori Heli Valokivi, ohjauksesi Helsingin seminaariryhmässä auttoi eteenpäin kirjoittamisvaiheessa. Kiitos työni esitarkastajat professori Sari Rissanen Itä-Suomen yliopistosta ja emeritusprofessori Jyrki Jyrkämä Jyväskylän yliopistosta. Teidän perusteellinen perehtymisenne käsikirjoitukseeni koen arvostuksena työtäni kohtaan ja palautteenne tuki työni viimeistelyä.

Suurimman osan väitöstutkimusajastani olin työssä Setlementtiliitossa, jossa oppiminen ja itsensä kehittäminen nähdään tärkeänä yksilöä ja yhteiskuntaa vahvistavana tekijänä. Olen iloinen siitä, että käytännössä voin elää tätä periaatetta todeksi. Lämmin kiitos esihenkilöni, toimitusjohtaja Pentti

Lemmetyinen, kannustuksestasi ja tuestasi, jota ilman väitöstyöni ei olisi ollut mahdollista. Pentti, sinua ja Setlementtiliiton hallitusta kiitän siitä, että sain opintovapaata aina silloin, kun sitä tarvitsin. Kiitos myös työtovereilleni, joiden joustavuus työjärjestelyissä oli loppumaton, kun eripituisia jaksoja olin vain tutkimukseni parissa. Kiitokset Koulutusrahastolle, jonka avulla järjestely oli myös taloudellisesti mahdollista.

Kiitos Harjulan, Jyränkölän, Rovalan ja Tunturilan setlementeille myönteisestä suhtautumisesta alustaviin tutkimuspyyntöihini. Suopea suhtautuminen antoi uskoa siihen, että tutkimus on tarpeellinen. Kiitos, toimitusjohtaja Kari Hahl, hyvästä yhteistyöstä. Hoivapalvelujohtaja Kirsti Rantala, kiitos avustasi, jota ilman ei koko tutkimusta olisi voinut tehdä suunnitellulla aikataululla.

Väitöstutkimukseni loppuvaiheessa minulla oli mahdollisuus aloittaa uusissa tehtävissä Kansanvalistusseurassa. Puheenjohtaja Cay Sevón, olet mainiolla myötäelämisen tavalla kirittänyt loppusuoralla, kiitos! Samoin työtoverini Kansanvalistusseurassa, olette hiljaisen tuen mestareita. Artikkelipyyntö Aikuiskasvatuslehteen auttoi rajaamaan itse väitöstyötä ja kysymykset kakukahvien ajankohdasta osoittavat hienotunteista kiinnostusta, josta iloitsen.

Lämpimät kiitokset, Markus Palmén, joka käänsit tiivistelmäni englanniksi, ja Tirska Toivonen, kansien graafisesta ilmeestä. Teidän kansanne oli mukava työskennellä. Lämpimät ajatukset myös kaikille teille, jotka olette olleet eri tavoin mukana työssäni ja erityiskiitokset teille hyvät haastatteluihin osallituneet. Teidän kokemuksenne auttavat ymmärtämään varsin vähän tutkittua palvelutalon arkea. Kiitos.

Äitini Eila Ruuskanen, kipinä lukemiseen ja uuden oppimiseen on tullut kauttasi. Olet ollut myös tärkeä kokemusasiantuntija, kun olen tutkimustyössäni pohtinut ikääntymiseen liittyviä asioita. Riitta-Liisa Matikka ja Markku, kiitos henkisestä tuesta, ja Inkeri Ruuskanen, kiitos opastuksestasi työn eri vaiheissa. Sisaret tietävät, milloin apu on tarpeen ja milloin on viisainta vain kuulostella. Kiitos, Simo Lahtinen, hyvistä lähdevinkeistä ja ajatusten avauksia tuottaneista mietteistä.

Sydämelliset kiitokset ydinperheelle: Sanna Parrukoski, olet ollut aina valmiina kuuntelemaan ja pohtimaan asioita. Myös sosiologin taidoistasi ja kirjahyllystäsi on ollut paljon hyötyä. Kiitos Pekka Puhakka, sinun tietoteknisten taitojesi vuoksi voin nauttia väitöstyön tekemisestä mökkimaisemissa. Ja Petri

Parrukoski, olet ollut tavalla tai toisella joka päivä osallisena väitöstyössäni. Yhdessä on ollut hyvä matkata myös tämä matka. Kiitos Petri.

Iloitsen siitä, että aloitin tämän väitöskirjan tekemisen ja nautin siitä, että olen saanut sen tehtyä. Unelma näyttää olleen oikein mitoitettu.

Helsingissä marraskuussa 2017

1. Johdanto

1.1. Tutkimuksen juuria

Ikääntyneen ihmisen autonomiseksi koettu elämä on monista säikeistä koostuva henkilökohtainen kokonaisuus, jota vahvistavat tai rajoittavat yhteiskunnan monitasoisiiin vanhuspoliittisiin valtasuhteisiin kietoutuneet rakenteet. Vanhan ihmisen arkeen nähden ääripään esimerkkinä on Suomen hyväksymä Euroopan sosiaalinen asiakirja (1.8.2002, SopS 78/2002), joka velvoittaa huolehtimaan asianmukaisella tavalla ikääntyneiden täysivaltaisesta jäsenyydestä yhteisössä ja yhteiskunnassa. Yksilötasolla ikääntyneen ihmisen itsemääräämistä tulee kunnioittaa myös silloin, kun arjen toimintojen sujuminen edellyttää lisäntyvässä määrin toimijuutta vahvistavia palveluja ja esteetöntä elinympäristöä.

Kun ikääntynyt valitsee kodilleen paikan palvelutalosta, on päätös ruumiin sanelemaa elämäntilanteessa, jossa elinympäristöön liittyviä toiveita tasapainotetaan toimintakyvyn muutosten kanssa. Nykyisessä vanhuspoliittisessa keskustelussa korostuu vanhan ihmisen asuminen muuttumattomassa kotiympäristössä. Nämä ulkopuolelta tulevat tulkinnat ”omasta parhaasta” koetaan ikääntyneiden parissa ongelmalliseksi vaatimuksiksi siitä, miten tulisi elää. Koti muodostaa ihmiselle tärkeän osan autonomista ympäristösuhdetta ja osoittaa tavan olla osallisena yhteiskunnassa (esim. Koskinen 2007, 5; Seppänen 2006; Andersson 2012).

Palvelutalon rakenteilla ja toimintakäytännöillä on merkitystä sille, miten ikääntynyt voi arjessaan toimia sosiaalisissa suhteissa ja uusintaa niihin liittyviä toimintakäytäntöjä. Elämänsäkokemuksiin pohjautuen toimijuus voi olla jokapäiväiseen elämään solahtavaa yhteydenpitoa, passiiviseltakin vaikuttavaa toimintaa, jossa toimijuutta määrittäviä valintoja tehdään tilanteiden tuottamin reunaehdoin. Toimijuudelle voi löytyä merkitys myös rakenteita tietoisesti muuttamaan pyrkivästä toiminnasta. Toimijuuden tukemisen

palvelutalossa tulisi ohjata kysymään, mihin ikääntynyt kykenee, millaisia valintoja tai päätöksiä hän osaa tai haluaa tehdä, millaisia vuorovaikutussuhteita hän haluaa arjessaan olevan, miltä tuntuu tehdä asioita arkipäivän tilanteissa – tai tietääkö hän, mitä hänen odotetaan osaavan tai kykenevän. (Jyrkämä 2008; Virkola 2014.)

Sosiaaligerontologian kulmakivenä on ikääntyvän ihmisen arvostaminen tavoitteellisena, voimavaraisena ja valintoja tekevänä toimijana (ks. Koskinen 2004; Jyrkämä 2008; Saarenheimo 2014). Se oli tärkeä syy sille, että ryhdyin tutkimaan palvelutalossa asuvien vanhojen ihmisten sosiaalisissa suhteissa ja niihin liittyvässä vallankäytössä toteutuvaa toimijuutta. Sosiaaligerontologiseen ajatteluun soveltuu hyvin tutkimuksen tapauksena toimivan setlementin ja setlementtiliikkeen tunnustamat arvot, joiden mukaan ongelmiin pyritään löytämään ratkaisut vaikuttamalla rakenteisiin ja tukemalla ihmisten omia voimavaroja (esim. Roivainen 2002; 2014a; Setlementtiliitto 2005; Uusi-Rauva 2008). Myös toimijuutta tutkinut Liz Jeffery (2011, 71) korostaa, että ihmisen leimaamisen sijasta on tuettava voimaantumista ja toimijuutta.

Vahvistettaessa ikääntyneiden arjessa toimijuutta edistäviä tekijöitä, kuten ikäystävällisiä palveluita, on kyse myös siitä, että mahdollistetaan ikääntyneille heidän itsensä määrittämä hyvä elämä (Jyrkämä 2008, 216; Manning 2016, 2-3). Tämän ajatuksen ohjaamana pyrin varmistamaan sen, että ikääntyneillä itsellään on tärkeä asema tutkimuksessa ja sen prosesseissa. Tätä palvelee aineiston hankkimisen tapa, ikääntyneiden palvelutaloasukkaiden haastattelut, joissa he puhuvat kokemuksistaan palvelutaloasumisesta ja pohtivat elämäntulkuaan.

Ikääntyneiden asioiden näkyväksi tekeminen tutkimustiedon ja sen julkipuhumisen kautta on yksi tapa saattaa palvelutalossa asuvien ikääntyneiden ihmisten ääni kuuluville ja vahvistaa heidän osallistumistaan rakenteiden muovaamiseen omassa asuinyhteisössään ja yhteiskunnassa. Kansainväliset ja kansalliset säädökset luovat suuntaukset toiminnalle, mutta tässä ja nyt toiminta palvelutalossa on pragmaattista tilanteiden haltuunottoa, jossa tärkein asiantuntija on ikääntynyt itse.

1.2. Tutkimuksen tavoitteet

Tutkimus on sosiaaligerontologinen ikääntyneen toimijuutta tutkiva tapaustutkimus. Tutkimuskohteeni on toimijuus ja sen muotoutuminen palvelutalossa asuvan iäkkään ihmisen arkielämässä. Mielenkiinnon kohteena ovat ikääntyneiden toimijoiden haastattelukeskustelujen kuvaukset heidän toiminnastaan ja vallankäytöstään sosiaalisissa palvelutalon käytännöissä. Toimijuuden näkökulmasta keskeistä on linkittää toimintoja aikaisempaan elämään ja ajatuksiin tulevaisuudesta. Tiedonantajina ovat palvelutalossa asuvat vanhat ihmiset, jotka kykenevät itsenäisesti kertomaan arjestaan yksilö- ja ryhmähaastatteluissa.

Ymmärtän toimijuuden menneen ja tulevan jatkumona, nykyhetkeen ja -paikkaan ankkuroituvana kokemuksena osallisuudesta tapahtumiseen. Toimijuuden suhteisuus elämänkulun eri vaiheissa muodostuu sosiaalisissa suhteissa toisiin ihmisiin ja yhteydestä yhteiskunnan rakenteisiin. Valta on kytköksissä suhteisuuteen, koska vallan käytännöt muodostuvat yksilöiden välisessä toiminnassa sekä yksilöiden ja rakenteiden välille. Ikääntyneiden toiminta haastatteluaineistoissa orientoituu ensisijaisesti nykyhetkeen. Pyrin saamaan kiinni jokapäiväisen elämän yksilöllisistä ja monimuotoisista sosiaalisista tilanteista, joissa toisiinsa linkittyneisiin toimijuutta rakentaviin ulottuvuuksiin, modaaliteetteihin, vaikuttavat aika ja elämänkulun vaihe. Kotetan ymmärtää vanhan palvelutalossa asuvan ihmisen toimijuuden kokemusta suhteessa menneeseen elämänkulkuun, toisiin ihmisiin ja sosiaalisiin rakenteisiin, joita toimintakäytännöt tuottavat tai ovat liittyneinä rakenteisiin.

Toimijuus on sekä tutkimukseni kohde, teoreettinen viitekehys että ajatteluni taustalla oleva ihmiskäsitys, joka näkee ihmisen toimivana ja tavoitteellisenä. Yhdistän ajatteluuni myös pragmatistisen näkemyksen tiedon käytäntöä palvelevasta merkityksestä. Tapaustutkimuksen tapauksena toimiva settlementti näyttäytyy yhteiskunnan rakenteena, jonka palvelutalotoiminta muodostaa sosiaalisen järjestelmän sosiaalisine rakenteineen ja toimintakäytänteineen. Ikääntyneet ovat palveluiden käyttäjiä, jotka omilla valinnoillaan ovat mukana sosiaalisten toimintakäytänteiden tuottamisessa ja uusintamisessa.

Tavoitteenani on pyrkiä lisäämään ymmärrystä ikääntyneiden toimijuudesta tutkimalla palvelutalossa asuvien ikääntyneiden arkea toimijuusviitekehysten puitteissa. Käytän soveltuvin osin toimijuuden modaliteetteja, kun tarkastelen toimijuuden suhteisuutta ja vallankäyttöä toimijuuden rakenteistumisessa. Tavoittelen sitä, että tutkimukseni tulokset hyödyttävät ikääntyneiden palveluasumisen kehittämistyötä ja voivat toimia näkökulmana setlementtien toiminnan kehittämisessä.

1.3. Kirjan rakenne

Kirja jakaantuu yhdeksään lukuun. Ensimmäisessä luvussa pohjustan tutkimustani ja esitän taustan ja tavoitteet tutkimukselleni. Luvussa kaksi esitän tämän tutkimuksen kannalta keskeiset toimijuuteen liittyvät teoreettiset käsitteet ja lähtökohdat, joihin sitoudun sekä kuvauksen setlementtityöstä. Nostan esille vallan ja suhteisuuden tarkastelun, koska ne muodostavat tässä tutkimuksessa toimijuuden ilmiön tarkastelun tarkemmat ja tärkeimmät näkökulmat. Esittelen myös toimijuustutkimuksia, joilla on ollut merkitystä tutkimusprosessissani sisällöllisinä, metodologisina tai toimijuuden tarkasteluun minulle uusina ideoita tuottavina lähteinä.

Luvussa kolme esittelen teoreettisen viitekehysten perustelevana tutkimustehtävät, kuvaan tutkimusmenetelmäni ja kerron tavastani tehdä analyysiä haastatteluaineistosta. Tarkastelen myös tutkimusetiikkaan liittyviä kysymyksiä, jotka nousevat metodologisten sitoumusten, aineistojen tuottamisen, analysoinnin ja johtopäätöksissä tekemieni valintojeni pohjalta.

Luvussa neljä sidon haastateltavien elämäntilat niihin yhteiskunnallisiin konteksteihin, jotka ovat vaikuttaneet toimijuuteen nykyhetkessä. Luku avaa väljästi toimijuuden historiallisia kollektiivisia ulottuvuuksia, jotka haastateltavat olivat kokeneet tärkeinä aikaansa kytkeytyvinä toimijuuttaan määrittävinä koordinaatteina nykyhetkestä tarkasteltuina.

Luvussa viisi siirryn esittämään palvelutaloon hakeutumiseen ja siellä asumiseen liittyviä perusteluja, jotka nivon toimijuuden muovaumisessa valtaan ja suhteisuuteen. Luvussa kuusi avaan ikääntyneiden toimijuutta palvelutalossa ja tarkastelen kokemuksia vallasta ja suhteisuudesta nykyarjen

paikantuessa palvelutalon sosiaalisiin käytäntöihin ja rakenteisiin. Luvussa seitsemän etenen tarkastelussani siihen, millaisena ikääntynyt palvelutalon asukas näkee tulevaisuutensa toimijana palvelutalossa.

Luvussa kahdeksan tarkastelen edellisiin lukuihin pohjautuneena toimijuuden suhteisuutta ja valtaa toimijuuden modaliteettien ilmaisemana dynamiikkana. Nostan esille haastateltavien valintoja omaa tahtoa, osaamista tai arvostuksia eriasteisesti kuvastavina tai ulkopuolelta voimiseen, täytymiseen tai kykenemiseen tuotettuja edellytyksiä hyödyntävinä. Tarkastelu etenee kronologisessa järjestyksessä 5-7 lukujen mukaisesti: palvelutaloon hakeutuminen, palvelutalossa eläminen ja tulevaisuus palvelutalossa.

Analyysiosan päättää yhdeksäs luku, jossa vedän tulokset yhteen ja arvioin tutkimusasetelman toimivuutta. Pohdin, millaisia näkökulmia tutkimus on tuottanut palvelutalon käytännön toiminnan kehittämiseen ja millaisia uusia tutkimusaiheita on syntynyt palvelutalotoiminnan kehittämiseksi sekä ikääntyneiden äänen vahvistamiseksi hyvinvointipalvelujen tuottamiseen liittyvässä keskustelussa suomalaisessa yhteiskunnassa.

Sitaattinäytteissä haastateltavat on eroteltu numeroin 1-15. T tarkoittaa minua tutkijana ja kysyjänä sekä H tarkoittaa haastateltavaa. Ryhmähaastatteluissa kirjain R tarkoittaa ryhmää, jonka jälkeen ensimmäinen numero on ryhmän numero 1 tai 2 ja toinen numero viittaa samaan haastateltavaan kuin yksilöhaastatteluissa. Esimerkiksi R2/1 tarkoittaa ryhmää 2, ja haastateltava 1, joka vastaa myös yksilöhaastatteluissa olleen henkilön tunnusta. Silloin, kun olen haastatellut avioparia yhtä aikaa, heidät erotetaan kirjaimilla a tai b. Anonymiteettisistä en ole kirjannut sitä, kumpi kirjain edustaa mies- tai naispuolista vastaajaa.

2. Ikääntyneen toimijuus

2.1. Toimijuuden tarkastelukulmia

Yhteiskuntatieteissä toimijuutta pidetään keskeisenä käsitteenä yhteiskunnan ja ihmisen välistä sekä ihmisten keskinäisiä suhteita jäsenettäessä. Toimijuus rakentuu suhteena ja suhteessa toisiin toimijoihin ja se on kiinnittynyt yhteiskunnan rakenteisiin. Suhteet ja rakenteet asettavat raamit toiminnalle, samalla, kun toimijat muuntavat ja muokkaavat elämänsä rakenteita, suhteita ja merkityksenantoja. (Giddens 1984; Jyrkämä 2008; Pohjola 2014, 21; Vanhalakka-Ruoho & Filander 2015.)

Sosiaalitieteissä on toimijuuden tutkimisessa keskitytty paljolti yhteiskunnan muovaamien yksilöllisten ja rakenteellisten reunaehtojen välisten, usein myös ensisijaisuutta korostavien suhteiden tarkasteluun. Rakenteelliset reunaehdot muovaavat hyvinvointipalvelujen toteuttamista (esim. Pohjola 2014, 18–19), joista tässä tutkimuksessa mielenkiintoni kohteena toimijuuden näkökulmasta on palveluasuminen ja siihen liittyvä ikääntyneen ihmisen arjen konteksti.

Tutkimukseni sosiaaligerontologisen orientaation mukaisesti näen ikääntyneen ihmisen sosiaalisesti rakentuvana, elämäkerrallisena, toimivana ja tuntevana yksilönä. Toimijuudessa ilmiönä on kyse ihmisen toiminnasta ja käyttäytymisestä, toimintaan liittyvistä merkityksistä, mahdollisuuksista ja rajoituksista. Toimijuus muotoutuu toimintaprosesseissa, vuorovaikutussuhteissa ja elämänsä tapahtumissa ajallis-paikallisessa kontekstissaan.

Ikääntyneen ihmisen toimijuus on harkittua ja tarkoituksellista toimintaa jossa hän voi vaikuttaa tilanteeseen ja toiminnan lopputulokseen. Se on prosessi, jossa tehdään arkeen ja elämänsä kulkuun vaikuttavia valintoja ja muotoutetaan omaa ja ympäröivää maailmaa nykyhetkessä eläen, menneisyydestä oppien ja tulevaisuutta arvioiden. Toimijuuteen kuuluu myös kyky toimia suhteissa, tukeutua toisten osaamiseen ja apuun sekä jakaa omastaan. (Esim. Giddens, 1984, 1991b; Jyrkämä 2007a, b, 2008; Salonen K. 2010).

Mielenkiintoni kohteina ovat toimijuuteen vaikuttavat sosiaaliset ja valtaa sisältävät merkitykselliset toimintakäytänteet, joita he itse toiminnallaan muotoilevat, ylläpitävät tai uusintavat. Toimintaympäristönä on kolmannella sektorilla toimivan setlementin ylläpitämä palvelutalo, joka kuuluu ikääntyneille tarkoitettuihin sosiaalisiin hyvinvointipalveluihin.

Toimijuus käsitteenä ei kuvaa ikääntyneen ominaisuutta, vaan ikääntyneen elinaikaisten kokemusten ohjaamaa toimijuuden tuntua, itsen näkemisenä päätösvaltaisena, autonomisena ja itsenäisiä valintoja tekevänä ihmisenä. Kokemustensa myötä ikääntyneelle on muovautunut käsitys omasta osaamisestaan, taidoistaan ja kyvyistään sekä käsitys siitä, miten hän on osallisena ympäröivässä yhteiskunnassa. Käytettävissä olevat resurssit, kulttuurinen ja sosiaalinen asema kuten eriarvoisuus, arvottaminen tai normatiiviset ikäjakoihin perustuvat odotukset ehdollistavat toimijuuden tuntua, subjektiutta. (Ronkainen 2012; ks. myös Gordon 2005, 119–120; Romakkaniemi 2011 228.)

Tilanteen merkityksellistäminen eli mielekkyyden luominen itselle ja toiminnan mahdollisuudet pohjaavat ikääntyneen tilanteista toimijuutta. Jyrki Jyrkämä (2008; myös Giddens 1984, 284–286) mukaan toimijuuden ydin niveltyy tilanteen mahdollistaman toiminnan ohella siihen, mitä ihminen osaa, kykenee, haluaa ja tuntee. Se sisältää ymmärryksen omista kyvyistä, jotka luovat mahdollisuuksia tehdä ratkaisuja ja ohjaavat kantamaan vastuuta päätösten seurauksista. Kyvykkyys käsittää myös tietoisuuden toisin toimimisen mahdollisuudesta eletessä jatkuvassa potentiaalisessa valintatilanteessa, jossa käydään päivittäin läpi rooleihin liittyviä sitoumuksia ja diskursiivisia positioita. Vapaa tahto toimia ja kyky tehdä harkittuja valintoja luovat perustaa arjen toimintakäytänteiden muotouttamiselle sekä yhteiskunnan rakenteisiin vaikuttamiselle. (Giddens 1984; Jyrkämä 2007b; 2008, 191; Kivinen & Ristelä 2001, 404; Ronkainen 2006a; Krokfors 2010.)

Toimijan ja rakenteiden vuorovaikutussuhteisessa tarkastelussa ihminen on toimija, joka muokkaa ja uudistaa kielellisiä ja yhteiskunnallisia rakenteita. Rakenteet muodostavat ihmisten elämisen tapaa ilmentävän yhteiskuntajärjestelmän, taloudellista ja poliittista valtaa ylläpitävien toimintakäytänteiden välineinä ja tuotoksina. Säännöt ja resurssit ovat näiden järjestelmien uusintamisen välineitä. (Giddens 1984, 17–25, 170–171, 191, 374–376.)

Nykykeskustelijoista sosiologi Anthony Giddens (esim. 1984) tarkastelee toimintaa ja rakennetta toisiinsa vaikuttavina tekijöinä, synteessä, jossa korostuvat yksilötoimija ja yhteiskunnan rakenteet. Giddensin (mt) mukaan yksilöiden toiminta ja sosiaaliset rakenteet ovat ontologisesti saman asian, sosiaalisen käytännön kaksi eri kuvaustapaa. Yhdellä tavalla nähdään toimijoita ja tekoja, toisella tavalla rakenteita. Inhimillinen teko ja yhteiskunnallinen rakenne edellyttävät toisiaan ja suhtautuvat toisiinsa kahdensuuntaisesti.

Rakenne on inhimillisen toiminnan ja uusintamisen tulos, mutta myös ihmisen toiminnan ehdollistaja ja muovaaja, merkitystä luova elementti. (Giddens 1984, 1989; ks. myös Jeffery 2011, 12; Laulainen 2011, 30–35; Tolonen 1992, 4–5; Piironen 2013, 59.) Rakenteiden sosiaaliset käytännöt ovat kuitenkin riippumattomia yksittäisistä tekijöistä eikä yksittäinen tekijä voi niitä poistaa. Koska jatkuva toisto pitää rakenteita yllä, ovat rakenteet riippuvaisia toimijoista kokonaisuutena. (Giddens 1984; ks. myös Lindh 2013, 23.)

Giddensin (1984) duaalinen ajattelu on tuottanut myös kritiikkiä, koska ”kolikon molemmille puolille” on vaikea katsoa yhtä aikaa. Tutkimuksissa painottuu helposti toinen toisen puolen kustannuksella. Samoin ongelmaksi on nähty myös rakenteiden toimintaa mahdollistava painottuminen. Toimijuutta estävät tekijät ovat saaneet Giddensiltä vähän huomiota, samoin toimijuuteen keskeisesti vaikuttavat aika ja sosiaalisen kontekstin, yhteisön vaikutukset (esim. Layder, 2006, 154–188; Laulainen 2011; Eteläpelto ym 2011; Heiskanen & Lavikka 2014).

Sosiologi Margaret Archerin (esim. 1995; ks. myös Piironen 2013) ajattelussa merkittävä ero ja kritiikki Giddensin näkemyksiin on se, että inhimillisen toimijan ja sosiaalisen rakenteen välinen yhteys on dualistinen, toisistaan erottuva, ei toisiinsa kietoutuva, duaalinen, kuten Giddens korostaa. Archer (1995) näkee, että rakenteet ja toimija eivät ole samanarvoisia. Ihminen syntyy maailmaan, jossa sosiaaliset rakenteet ja kulttuurinen systeemi ovat jo olemassa. Osa sosiaalisista rakenteista, kuten ihmisen suhde luontoon säilyvät ilman, että toimijat uusintavat sitä toiminnallaan. Yksilö ja yhteiskunta, toimijuus ja rakenne pidetään dualistisesti erillään. Sosiaalisilla rakenteilla ja kulttuurisen järjestelmän ulottuvuuksilla on Archerin (mt) mukaan kuitenkin mahdollisuus edistää tai estää ihmisten tavoitteellista toimintaa, mikä osittain

myötäilee myös giddensiläistä ajattelua. (Ks. myös Kuusela 2006, 77–96; 191; Tapola-Haapala 2011, 21–22; Piironen 2013.)

Tässä tutkimuksessa hyödynnän giddensiläistä yksilö-rakenne - ajattelua ja tarkastelen rakenteita ikääntyneen toimijuuden kannalta, ”kolikon toiselta puolelta” sosiaalisina toimijuuteen kietoutuvina käytäntöinä mikrotasolla palvelutalossa. On kuitenkin huomattava, että ikääntyneiden puhuessa palvelutalokontekstissa elämänsä ja arkilogiikoistaan, ne kiinnittyvät samalla toimijuuden kehyksinä toimiviin laajempiin yhteiskunnallisiin reunaehtoihin ja olosuhteisiin. (Esim. Vaattovaara 2015, 41.)

Reunaehdot voivat olla kronologiseen ikään kohdistuvia rakenteiden tuottamia positioita, lain, erilaisten säädösten tai diskursiivisia ikään ja ikääntyneen käyttäytymiseen liittyviä määrittelyjä ja odotuksia. Ne voivat olla myös ikääntyneiden itsensä määrittämiä yhteiskunnallisen vaikuttamisen kohteita, joita he haluavat muokata osallistumisellaan tai osallistumattomuudellaan.

Sosiologi ja sosiaaligerontologi Jyrki Jyrkämä (2008, 193) määrittää rakenteellisia koordinaatteina iän, sukupuolen, sukupolven, kulttuurisen taustan ja yhteiskuntaluokan, jotka ovat ajateltavissa toimijuuden yhteiskunnallisiksi, rakenteita aktualisoiviksi tekijöiksi. Ne luovat yhtä hyvin mahdollisuuksia kuin esteitäkin yksilöllistä toimijuutta ohjaavina asioina ja rajaavat sitä, millaiset toimijuudet ovat kullekin yksilölle mahdollisia. (Mt.; myös Ronkainen 1999.) Esimerkiksi 55 vuotta täyttäneillä on oikeus saada senioreille tarkoitettu palveluasunto – 18 ikäisillä ei ole samaa oikeutta.

Jyrkämä (2008, 192) kuitenkin muistuttaa, etteivät ihmiset toimi passiivisesti rakenteiden ohjaamina, vaan tekevät omalta kannaltaan merkityksellisiksi ja mahdollisiksi ajateltuja ratkaisuja sosiaalisten kategorioiden koordinoimina. Esimerkiksi tässä tutkimuksessa karjalaisuus tai ammatin tuoman kokemuksen hyödyntäminen vielä pitkään eläkkeellä oltuakaan korostivat, miten vahva side elämänsä eri sosiaalisilla kategorioilla on läpi elämän.

Palvelutalossa sosiaaliset rakenteet toimintakäytäntöineen toimivat arjen ”sääntöinä ja resursseina”, joihin asukkaiden toimintatavat nojautuvat ja joita he säilyttävät tai uusintavat elämänsä aikana omaksuttujen kokemustensa ja nykyisten kykyjensä ja haluamistensa pohjalta (esim. Giddens 1984). Jyrkämä (2008; ks. myös Emirbayer & Mische 1998; Kinni 2014.) korostaa

sosiaalisten toimintakäytäntöjen ”arkisuutta”, elämään kuuluvina jokapäiväisinä asioina, joihin ei tule aina kiinnittäneeksi huomiota.

Arkiset toimintakäytännöt, joita Jyrkämä (esim. 2008) kutsuu arkilogiikoiksi, voivat olla myös tavanmukaisia, rutiineiksi muodostuneita toimintoja. Honkasalo (2006, 113) puhuu arjen rutiineista tilaistumisena, jossa esimerkiksi kodin askareilla tehdään järjestystä, jatkuvuutta ja identiteettiä, juurrutaan maailmaan. Rutiineita ikääntynyt joutuu tarkastelemaan yhä uudelleen toimijuuden kohteisuuden muuttuessa ja kohdatessaan yhteisössään sosiaalisen ympäristön, johon liittyvät toisten asukkaiden elämäntilanteiden rikastamat maailmat ja heidän tilanteisesti muuttuvat rutiininsa. Lisäksi myös institution, palvelutalon tuottamat rakenteet ja käytännöt sekä fyysinen ympäristö edellyttävät kykyä niveltää kohteisesti muuttuva toimijuus tai kykyä rakenteiden uusintamiseen palvelutalomaailmaan juurruttaessa. (Ks. Jyrkämä 2008.)

Totuttujen tapojen muotoutumisen tarkastelussa pidän tärkeänä Archerin (2007) ajattelua refleksiivisyydestä, ihmisen harjoittamasta tilanteisesti muuttuvasta sisäisestä puheesta. Se voi olla monimutkaista elämän peruskysymyksiin liittyvää keskustelua itsen kanssa tai yksinkertaistettua pohdintaa arjen ratkaisuisissa. Haluanko mennä ravintolaan aamupalalle vai teenkö sen itse? Archer (2007, 4; ks. myös Piironen 2013, 23) määrittelee refleksiivisyyden ”mentaalisen kyvyn säännölliseksi harjoittamiseksi”, johon elämäntilanteeseen liittyvät olosuhteet saattavat vaikuttaa dramaattisestikin. (Ks. Jyrkämä 2014, 125). Ihminen käy sisäistä keskustelua ja tutkiskelee itseä suhteessa sosiaalisiin konteksteihinsa ja toisinpäin. Tämä pohdinta on myös perusta sille, miltä hän määrittelee tulevaisuuden toimintansa.

Jyrkämä tuo (2010, 17–18) reflektiivisen ajattelun ikääntyneen arjen tasolle ja puhuu tilannerefleksiivisyydestä sekä pohdinnallisuudesta. Ikääntyneen kyvyt, taidot ja tiedot vaikuttavat tässä ja nyt -hetkessä kykyyn arvioida omaa tilannettaan, ”mitä kykenen, mitä osaan, mitä haluan, mitä tunnen ja millaisena näen tilanteeni – esteet, mahdollisuudet, vaihtoehdot, ”tarjouman”. Kyse on myös siitä, millaisena tilanteeseen ja siihen kohdistuvaan reflektiivisyyteen liittyvät kykeneväisyys ja mahdollisuudet muuttaa rutiineja, toimia toisin, koska ei voida toimia rajattomassa valinta-avaruudessa. Rutinoituneen käytännön rikkominen, uudenlaisen käytännön tuottaminen voi ilmetä myös osallistumattomuutena ja tekemättömyytenä. (Mt.)

Giddensin (1984) mukaan refleksiivisyys merkitsee sen tietämistä, miten asiat ovat ja kykyä rationalisoida toimintaa. Reflektio tuo totutut tavat omassa tietämisessä tietoiseksi, jolloin ne toimivat myös suojana huolia ja ahdistusta vastaan. Refleksiivisyys on sekä ajatustyötä että toimintaan perustuva kokemus, kokemuksesta oppimista ja toisin toimimisen mahdollisuuden oivaltamista. Se on tietoon perustuvaa kykyä havainnoida itseä, mikä vaikuttaa tilannetta koskevaan ymmärrykseen; kykenenkö tähän? Haluanko tehdä tämän? (Giddens 1984, 39.) Sosiaalinen ympäristö on ensisijainen ihmisen refleksiivisyydelle suhteessa itseän. Kilpinen (2008, 211) kokoaa Herbert Meadin ajattelua toteamalla, että voidaakseen olla toimija on refleктоiva ympäristön antamaa palautta sellaisen ajattelun keinoin, jotka ovat muilta lainattuja, eivät synnynnäisiä (ks. myös Tapola-Haapala 2011, 24).

Tiedon käytännöllinen merkitys korostuu pragmatistisessa ajattelussa, jonka mukaan tieto on saatava palvelemaan käytäntöjä ja niiden nopeita muutoksia (esim. Louhimaa 2002, 148.) Elämisessä tarvittavasta tiedosta on tullut jatkuvasti korjautuvaa, uuden tiedon määrä on lisääntyvää ja tiedon tuottamisen välineet ovat kasvaneet (Kivinen & Ristelä 2001), myös tiedon tuottamasta muutoksesta on tullut pysyvää. Nykyikäntyneet ovat kuitenkin eläneet nuoruutensa ja suuren osan työikänsä perinteisessä yhteiskunnassa, jossa luottamus rakentui tuttuudelle ja totutuille tavoille. Keskusjohtoisen yhteiskunnan toiminta oli säädeltyä ja sitä pystyi ennakoimaan. Nykyisessä myöhäismodernissa maailmassa luottamuksen rakentumiseen vaikuttavat yksilöllistyminen ja asiantuntijajärjestelmien käyttö. (Silvennoinen 2014)

Yhteistyö asiantuntijaverkostojen kanssa herättää kysymyksen ontologiasta turvattomuudesta, koska asiantuntemus ei tukeudu traditioon pohjautuvaan totuuteen, vaan uskoon tiedon korjattavuudesta ja uusiutumisesta. Jos kokemus asiantuntijuudesta ei vastaa nykytodellisuutta, tuo se modernin yhteiskunnan työnjakokulttuuriin tottuneelle iäkkäälle ihmiselle varsin monia arjen haasteita. Ulrich Beck ym. (1995; ks. myös Silvennoinen 2007, 58–59.) korostaa asiantuntijajärjestelmän heikkoutta edistää yksilön elämänhallintaa, koska neuvot ovat moniselitteisiä ja keskenään ristiriitaisia eikä asiantuntijaakaan välttämättä enää uskota asiantuntijaryhmään kuulumisen perustella.

Asiantuntijuus jakaantuu ja asiantuntijatiedon kasaantuminen merkitsee luonnostaan erikoistumista. Ikäänntyneen avun saantia hämärtää perinte-

siä asiantuntijarajoja murtavat asiantuntijaverkostot ja verkostoituminen. Ikääntyneen asema palvelutuottajien asiantuntijaverkossa on muuttunut itse asiassa kohti kuluttajuutta. Yksilön on operoitava asiantuntijoiden markkinoilla, valittava neuvot ja asetettava heidän asiakkaikseen. (Silvennoinen 2007.) Näissä valintatilanteissa korostuu palvelutalon kyky yhteistoimijuuteen ikääntyneen asukkaan ja talon ulkopuolisten asiantuntijaverkoston kanssa.

Vapaachtoisesti palveluasuntomuotoiseen asumiseen hakeutuminen voi sinällään toimia rationaalisenä riskien ja uhkan minimoimisena. Edellisen kodin työrutiinit, siivous tai lumityöt rasittavuudessaan yhdistettynä heikentyneeseen terveyteen koetaan arjen uhkiksi jaksamiselle. Tällöin Settlementin tarjoamaan palveluasumiseen hakeutuminen voidaan nähdä paitsi omaan tietämiseen pohjautuvan ratkaisun tuottamisena myös turvallisuutta tuottavan asiantuntijajärjestelmän hyödyntämisenä omassa arjessa. Palvelutalon on kuitenkin pystyttävä myös jatkossa toteuttamaan arjen turvallisuutta tuottavia ratkaisuja, koska ikääntyneen elämään vaikuttavat lisääntyvässä määrin riippuvaisuutta lisäävät toimintakyvyn muutokset.

Toimijuuden tilanteisuus ja kontekstisidonnaisuus asiantuntijariippuvaisuuksineen tuottaa toimijuuteen ja ratkaisuun rutiineista toimijuuden neuvotteleman luonteen (Juvonen 2015), kun suhde muihin toimijoihin, rakenteisiin ja arvoihin muuttuu ja mennyt elämä hahmottuu uudella tavalla (Jyrkämä 2008; Koivula 2013, 18). Edelleen yhteiskunnan ikääntyneen toimijuudelle asettamat ehdot voi kuitenkin ottaa annettuina, niitä vastaan voi kapinoida ja pyrkiä tekemään toisin tai niitä voi tulkita uudelleen, muokatakin neuvotellen itsen ja sosiaalisen ympäristön kanssa.

Mitä vanhempi ihminen on, sitä enemmän elämänkulkuun on sisältynyt myös murtumia ja vanhenemisen maailmaan liittyviä asioita, jotka mahdollisesti heikentävät kykyä toimia rationaalisesti ja refleksiivisesti. Kyky tehdä valintoja arjessa on kuitenkin olemassa, vaikka kohteisuuksiin on tullut muutoksia ja tilanteita, jotka edellyttävät refleksiivistä tiedon käyttämistä. Tällöin rakenteilta vaaditaan entistä enemmän toimijuutta tukevia tarjoumia. (Jyrkämä 2008; Koivula 2013).

Archer (1995, 145) puhuu murtuneesta refleksiivisyydestä, jolloin yksilöt kykenevät heikosti tai ei ollenkaan sisäisiin keskusteluihin. He jäävät passiivi-

siksi toimijoiksi, jos tiedon ja tietoisuuden refleksiivinen ”liima”, rakenteen ja toimijuuden väliltä puuttuu. Autonominen toimijuus Liisa Hokkasen (2016) mukaan edellyttää yksilöllistä, yhteisöllistä ja kollektiivista toimijuutta ja toimintaa tukevia rakenteita varsinkin ympäristöissä, jossa kehollisuus on toimijuuden kohteisuuteen olennaisesti vaikuttava tekijä.

Setlementti toimijuuden kontekstina

Setlementtiliikkeessä toteutettava palvelutalotoiminta osa suomalaista sosiaalipoliittista järjestelmää samalla, kun liike kolmannelta sektorilta käsin on kansalaisyhteiskunnan paikallinen, kansallinen ja kansainvälinen toimija. Yksittäinen setlementti ikääntyneiden ihmisten asumispalveluiden tuottajana on osa systeemistä ja integroivaa kokonaisuutta, joka samalla tunnistaa rakenteisiin liittyviä ongelmia ja toimii niiden poistamiseksi. Käytännön tasolla setlementti vaikuttaa ikääntyneiden arkeen ja sosiaalisiin rakenteisiin autonomisena, omat toiminnalliset arvonsa tunnustavana toimijana siitä huolimatta, että on rakenteellisesti sosiaalipoliittisen järjestelmän funktionaalinen osajärjestelmä. (Peltola 2009, 226.)

Kansainvälisen toimintamallin mukaisesti setlementit toimivat yhteisöllisenä voimavarana elämänkulun eri vaiheissa. Jyrki Jyrkämän (2007b, 216; 2008) mukaan vanhan ihmisen toimijuuden tunnustaminen ja tunnistaminen on myös ikääntyneen autonomiaa koskeva arvovalinta. Tällöin työ perustuu setlementtitradition mukaisesti voimaannuttavista lähtökohdista. – ei autettava-auttaja hierarkiaa muodostaen. Setlementtitoiminta on keskellä elämää tehtävää käytännön työtä, jossa rakennetaan vastuullisesti hyviä elinolosuhteita niitä tarvitseville olemassa olevasta todellisuudesta käsin. (Roivainen 2002, 217, 228.)

Suomessa setlementtiliikkeeseen kuuluu 40 paikallista toimijaa, setlementtiä, joiden keskusjärjestönä toimii Setlementtiliitto. Liike on kiinteässä yhteistyössä kansainvälisen keskusjärjestön, International Federation of Settlements and Neighborhood Centres (IFS) kanssa. Setlementtiliikkeen toimintaa ohjaavat humanistiset perusarvot, jossa korostuu sosiaalisen oikeudenmukaisuuden vahvistaminen sekä luottamus ihmisessä ja yhteisössä oleviin voimavaroihin ja niiden kehittäminen. (Setlementtiliitto 2005, 9.) Arvopohja ja tahto turvata eri-ikäisten ihmisten oikeus hyvään elämään

tarjoavat lähtökohtaisesti mahdollisuudet tunnustaa ikääntyneen toimijuus ja tunnistaa sen luonne.

Suomalaisista sosiaali- ja terveysalan järjestöistä poiketen setlementtiliike on luonteeltaan elämäntilajärjestö. Setlementit toimivat eri-ikäisten parissa paikallisista tarpeista lähtevissä kansalaistoiminnan perustehtävissä sekä sivistys- ja sosiaalisten palvelujen tuottajina. Ikääntyneille hyvinvointipalvelujen tuottaminen räätälöityy usein alueen luonteen mukaisesti asumispalveluihin ja niihin liittyviin tukipalveluihin.

Setlementeissä järjestömuotoisen palvelutoiminnan erityisyys ja laaja-alaisuus piilevät siinä, että toiminnan yhteiskunnallinen merkitys ei rajaudu pelkästään ammattimaiseen palvelutuotantoon, vaan mukana on laajempaa osallistumista, yhteenkuuluvuutta edistävää sosiokulttuurista toimintaa, ja yhdessä toimimista setlementtiliikkeen arvopäämäärien pohjalta. (Roivainen 2004; Matthies 2005.) Tällä on merkitystä vanhuksille tarkoitetun hyvinvointipalvelujen kehittämisessä. Kuten Antti Karisto ym. (1999, 373) toteavat, palveluorganisaatioiden laajentamisen sijasta on hyvä keskittyä toiminnan monipuolistamiseen ja laadunparantamiseen sekä tilanteittain muuttuviin toimintatapoihin, jossa korostuu asiakaslähtöisyys. Setlementtien tapauksessa korostuu myös paikallisuus.

Setlementtiliikkeellä ei ole yhtenäistä toiminta- ja politiikkaohjelmaa. Paikallisten toiminnan tarpeiden määrittäessä työtä on setlementtitoiminta monimuotoista eikä yhden setlementin toiminta ole sellaisenaan sovitettavissa toisen setlementin toimintaan. (Pirilä 2005, 453; Uusi-Rauva 2008, 184.) Tämän periaatteen soveltaminen palvelutalotoiminnassa korostaa myös sosiokulttuurista työotetta, jossa ikääntyneiden subjektiviteetti ja omista voimavaroista lähtevä toiminta muodostuu vastavuoroisesti osana yksilöllisiä ja yhteisöllisiä prosesseja. (Ks. Hakonen 2008, 34.)

2.2. Toimijuuden modaalisuus

Ikääntymistutkimuksessa käytettävä Jyrkämän (2008, 190) kehittämä toimijuuden teoreettis-metodologinen viitekehys, ”modaaliteettimalli” on ikääntyneen ihmisen toimijuuden tutkimiseen kehitetty malli, joka pohjautuu

Giddensin strukturaatioteoriaan. Sen avulla saa kuvattua toimijuuden kohteisuuden muutokset ja osoitettua vanhenemisen prosessina, jota ikääntyvät itse tuottavat ja muuttavat omilla valinnoillaan ja päätöksillään (Jyrkämä 2008). Toimijuuden Jyrkämä (2007b; 2008) määrittelee syntyvän, muotoutuvan ja uudistuvan tilanteisesti kontekstissaan modaalisten ulottuvuuksien kykeneminen, haluaminen, osaaminen, voiminen, täytyminen ja tunteminen yhteen nivoutuvana dynamiikkana. Jyrkämä (mt) tarkastelee modaliteettimallinsa mukaisesti toimijuutta sosiaalisten toimintakäytäntöjen näkökulmasta. Hän on kehittänyt tässäkin tutkimuksessa hyödynnettävän viitekehyksen käytettäväksi ikääntymistutkimukseen.

Toimijuuden viitekehtyksen mukaisesti toimijuusprosessin muotoutumiseen vaikuttavat kolme toisiinsa linkittyvää elementtiä; elämäntilanne, rakenteisiin liittyvät toimijuuden koordinaatit eli elämän tilanteisiin liittyvät fyysiset, sosiaaliset ja kulttuuriset ympäristöt ja niihin liittyvät sidokset. Käsillä olevaa elämäntilannetta sekä siinä mahdollistuvaa ja toteutuvaa toimijuutta määrittävät; ikä, ajankohta, ikäryhmään tai sukupolveen kuuluminen sekä paikallisuus. Ne asemoivat elämäntilanteen ja toimijuuden ”tapahtumisen” kulloiseenkin ympäristöön, jotka on mahdollista ymmärtää ehtoja, rajoja ja esteitä, mutta myös mahdollisuuksia, vaihtoehtoja ja näköaloja luovina rakenteina. (mt.)

Toimijuuden modaliteetit osoittavat sen, mihin ikääntynyt arkitilanteissa kykenee, mitä hän osaa, mitä hän haluaa, millaisia esteitä ja rajoituksia tilanteissa on vaikuttamassa ja millaiset ovat vaihtoehdot tai mahdollisuudet toimia. Tämä edellyttää refleksiivisyyttä, arviointia ja mietintää niiden kykyjen, taitojen ja osaamisten pohjalta, mitkä ikääntyneellä on käytettävissään. Näkökulman sisältämät toimijuuden ulottuvuudet, modaliteetit tuovat tutkimuksen fokukseen ikääntyneen omassa ympäristössään omine tavoitteineen ja lähtökohtineen hänen muotouttaessaan omaa ja ympäristön toimijuutta. (Jyrkämä 2008, 190- 201; Virkola 2014, 16). Tässä tutkimuksessa modaliteetit ohjaavat tarkastelemaan elämäntilannetta, jonka tasapainoa kuvaavat käsillä olevat voimavarat arjessa ikääntyneen asukkaan itsensä näkökulmasta. (Jyrkämä 2008.)

Suomessa Pekka Sulkunen (1997, 41; ks. myös Sulkunen & Törrönen 1997, 88–89) on kehittänyt modalisuuden teoriaa yhdessä johtamansa ryhmän

kanssa ja viittaa pragmaattisten tekemistä, olemista ja tilannekohtaisuutta ilmaisevien kykenemisen, osaamisen, halusta tai haluamattomuudesta syntyvän haluamisen eli tahtomisen ja pakonalaisuutta ilmaisevan täytymisen modaliteettien välttämättömyyteen tekstien tulkittavuudessa. Ne kuvastavat puheen arvomaailmaa ja yksilön tapaa suhtautua tilanteeseen ja toimintaan sekä toimijoiden välisiä suhteita. (Sulkunen & Törrönen 1997, 72–95; Veijola 1997, 131; Kaskisaari 2004, 133; Romakkaniemi 2011, 138.)

Soile Veijola (1997, 142) jäsentää pragmaattisten modaliteettien keskinäisiä suhteita hierarkkisesti ylimmästä alimpaan haluaminen - osaaminen - kykeneminen - täytyminen. Alimmat kykeneminen ja täytyminen määrittyvät ulkoisesti ja edustavat heikkoa subjektiutta. Ylin, haluaminen määrittyy toimijan sisäisestä motivaatiosta ja tuottaa vahvaa subjektiutta, toimijuuden tuntua. Väliin jäävä osaaminen korostaa subjektin omaa roolia ja niin ikään tuottaa vahvaa toimijuutta. (Mt.)

Pragmaattiset modalisuudet tuovat esille puhujan omaa arviota, millaisia kykyjä ja kompetensseja hänellä on toimia. Käyttääkö hän asioiden toteuttamiseksi omaa tahtoaan, osaamistaan vai ulkopuolelta annettuja ehtoja. Modaliteetit voivat rakentaa tulkittavissa olevia ja arvottavia kuvauksia todellisuudesta myös ilman, että ne tuovat esiin, kuka arvioinnin suorittaa. Lause ”ikääntyneet eivät voi kulkea kaupungilla, koska ulkona ei ole riittävästi istuimia” ei kerro kuka tekee arvioinnin siitä, että ikääntyneet eivät voi kulkea kaupungilla. (Ks. Sulkunen 1997.)

Modaalisten rakenteiden taustalta voidaan etsiä arvoja, jotka usein kytkeytyvät toimijasuhteisiin. Purettaessa palvelutalon arkielämän sosiaalisia käytäntöjä, paljastuu sääntöjä, yhteisesti jaettuja arjen normeja sekä vallanjakoja, joilla on vaikutusta ikääntyneen kykyyn harjoittaa kompetenssiaan. (vrt. Sulkunen & Törrönen 1997.) Periaatteessa kompetenssia voi muuttaa vain oman toiminnan kautta, vahvistaa taitoja ja olla niitä käyttämättä. Kuitenkin ikääntyneeltä saatetaan estää kompetenssi esimerkiksi ympäristön esteellisyydellä.

Ikääntynyt voi vastata yhteiskunnan odotuksiin omasta toimijuudestaan käsin nimeämällä kohteita halun, tahdon tai velvoitteen kohteiksi ja osoittamalla, millaisia kykyjä, osaamista tai resursseja kuten tietotaitoja ja valtaa toiminta edellyttää. Esimerkiksi asumisympäristön muokkaaminen ikäänty-

neen kompetenssia vastaavaksi on arvovalinta, joka kytkeytyy toimijoiden ja rakenteiden välisiin suhteisiin. Ikääntyneen toimintaa suuntaavat ympäristön tarjoamat mahdollisuudet ja rajoitteet, yksilölliset kyvyt ja motivaatiot, joihin vaikuttavat kulttuurinen tausta ja ajankohta. Modaalisuus ilmaisee sitä, millä ehdoilla tämä mahdollinen maailma toteutuu – tai liukuu kauemmaksi. (Sulkunen & Törrönen 1997, 74; Kaskisaari 2004, 133.) Ikä tai asuinympäristöön liittyvät olosuhteet saattavat erotella ikääntyneitä kykeneviin ja kykenemättömiin, mutta voi ohjata myös uuden oppimiseen, uuden haluamiseen tai löytämään uusia mahdollisuuksia ja tuntea uusia tunteita (Jyrkämä 2008).

Modaliteettien hierarkiassa korkeimmalla oleva haluamisen modaliteetti edustaa sisäsyntyistä ulottuvuutta, joka liittyy motivaatioon, päämääriin, tavoitteisiin ja yhdistyy siten elämän mielekkyyteen, tietoon ja merkityksiin. Se punoutuu eettisiin kysymyksiin ja sillä ilmaistaan moraalisia kannanottoja. (Jyrkämä 2008; Kaskisaari 2004.) Eetu Pikkarainen (2004, 226) pitää haluamista metamodaliteettina, joka toimii taustalla kaikissa merkityksissä. Se voi toimia sekä piiloutuneena, virtuaalisena tai aktualisoitua näkyväksi haluksi.

Arkikielessä haluaminen ja tahto usein ymmärretään samankaltaisina, mutta ne eivät Kaskisaaren (2004) mukaan esiinny metaforina vaan välineinä mahdollisuuksien aikaan saamiseksi. Tahtominen (*vouloir*) kuvastaa tekemiseen ja asiantilojen muuttamiseen tähtäävää toimintaa ja haluaminen (*désir*) jonkun asiantilan saavuttamisen haluamista sinänsä. Molemmat voivat olla osana sosiaalista vuorovaikutusta, mutta ne asettavat erilaisen velvoitteen muille toimijoille. (Sulkunen & Törrönen 1997, 89–90; Veijola 1997, 110; Jyrkämä 2007, 206).

Tahto modaliteettina ilmaisee intentiota, joka Sulkusen & Törrösen (1997, 82; Ks. myös Hokkanen 2014, 143) mukaan asteeltaan voimakkaampi kuin Jyrkämän (2008) käyttämä haluta modaliteetti. Se asettaa muille velvoitteita soveltaa omaa tahtoa. ”Haluan tehdä ruokaa itse” ei aseta muille velvoitteita. Mutta, kun palvelutalon asukas kertoo tahtovansa valmistaa itse ruokaa, hän samalla ilmaisee tahtonsa asua paikassa, jossa on ruuanlaittomahdollisuudet. Tahtominen setlementin ja yhteisöllisen toiminnan näkökulmasta voi tarkoittaa pyrkimystä yhdenvertaisuuteen suhteessa toisiin ja asukkaan rooliin.

Täytyminen ilmaisee velvoitetta ja viittaa luvanvaraisuuteen, ympäristön asettamiin pakkoihin tai kulttuuriin rajoituksiin. Tilannetta voi kuvata myös

moraalisena pakkona, jolloin ei ole vaihtoehtoista toimintatapaa. Toiminnan motiivi syntyy tekijän ulkopuolelta, ei sisäsyntyisesti kuten edellä kuvatussa haluamisen modalisuudessa (Sulkunen & Törrönen 1997, 83; Veijola 1997, 131; Jyrkämä 2007b, 206). Täytyminen ilmaisee toimijuutta, jossa ei ole enää sijaa valinnoille ja sen ajatellaan olevan modaliteettien hierarkiassa alinpana. Jos palvelutalon asukas tuntee, että hänen täytyy asua palvelutalossa, hänellä on asiakkaan, ei kotona asuvan ikääntyneen rooli.

Osaaminen on sisäsyntyistä ja viittaa laajasti sisäistettyihin toimintaa mahdollistaviin tietoihin ja taitoihin, jotka ovat pysyviä ja ajan myötä hankittujen kykyjen mukaista toimijuutta rakentava modaliteetti (Sulkunen & Törrönen 1997, 83, 88-89; Jyrkämä 2007b, 206.) Sulkunen (1997) on ryhmänsä kanssa kiinnittänyt huomiota osaamisen ja kyvyn väliseen eroon. Vahva toimijuuden tuntu nojaa osaamiseen ja haluun toimia sen sijaan, että tilanne ja toiset subjektit määräävät toimijan kykyä ja velvoitetta toimia.

Osaaminen, kuten ruuanlaittotaito on pysyvä ja hankittu ominaisuus, joka säilyy läpi elämän. Olosuhteiden muutos, esimerkiksi sairaus tai ruokatarpeiden hankinnan vaikeudet voivat tehdä ikääntyneen kyvyttömäksi laittaa ruokaa. Kuitenkin vanhan ihmisen kyky arvioida tulevaisuutta tarkoittaa myös kykyä oppia toimimaan uusissa tai rakenteiltaan muuttuvissa toimintaympäristöissä myös toimijuuden kohteisuuden muuttuessa.

Jyrkämä (2007a, 33) tekee selkeän eron osaamisen ja kykenemisen välille. Kun osata viittaa tässä taitoihin ja tietoihin, joita ihmisellä on tai oletetaan olevan, kykeneminen viittaa perinteisesti ymmärrettyyn fyysiseen ja psyykkiseen toimintakykyyn, josta voi puhua myös ”ruumiillisena” toimintakykynä. Kykeneminen määrittyy tilannekohtaisesti ja ulkoisten reunaehtojen puitteissa. Kykenemistä voi luonnehtia jonkun ulkopuolisen tekijän aikaansaamaksi toiminnan motiiviksi ja voimavaraksi, mikä edellyttää fyysisiä, sosiaalisia tai teknisiä resursseja (Sulkunen & Törrönen 1997, 83, 89; Jyrkämä 2007b, 206). Puheessa kykeneminen ilmaistaan usein verbeillä voida tai pystyä, joka saattaa viitata myös pyrkimystä muutokseen.

Käytännöllisten eli pragmaattisten modaliteettien lisäksi Jyrkämä (2008, 195) käyttää modaliteettikehikossään myös voimisen ja tuntemisen ulottuvuuksia. Voiminen on tilanteista ja kuvastaa toimijuuden tuntua. Se näyttäytyy tilanteiden ja rakenteiden tuottamina mahdollisuuksina ja vaihtoehtoina

(mt). ”Voin myös käydä palvelutalon ravintolassa syömässä, jos minä en viitsi laittaa ruokaa.” Voiminen sanoittaa iäkkään ihmisen tärkeänä pitämiä taitoja ja mielihyvää tuottavia asioita. Se on asioihin ja tilanteisiin liittyvän arvioinnin, arvottamisen ja kokemisen perusominaisuus. (Krokkfors, 2010.)

Tuntemisen modaliteetti tarkoittaa arvottamista ja tunteiden liittymistä vuorovaikutukseen erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa ja suhteissa. Tunteminen motivoi ja virittää toiminnan kohti päämäärää. Se ei itsessään ole intentionaalinen, mutta toimijuuden tuntoa rakenteistavana modaliteettina se on tässä tutkimuksessa olennainen. (Ronkainen 1999, 50–55; Jyrkämä 2008, 195; Gordon 2005, 119). Toimijuuden tunnolla viitataan yksilön kokemukseen itsestä toimijana sekä oman toiminnan ja vaikuttamisen mahdollisuuksista ja rajoista, joihin vaikuttavat rakenteiden ehdollistamat mahdollisuudet tai esteet. Resurssina toimijuuden tunto tarkoittaa ikääntyneen pohdintaa siitä, voiko toimia eteen tulevissa tilanteissa (Gordon 2005, 129) ja intentio merkityksellistää teon toiminnaksi. Merkityksellinen teko rakentaa ikääntyneen toimijuuden tuntoon liittyvää subjektiutta.

Modaalisuusasteet Törrösen (2000, 249) mukaan voivat tuottaa puheessa erilaisia esimerkiksi kompetenssiin liittyviä valtaa ilmaisevia subjektiasemia. Tuntemisen modaliteettiin liitän toimijuuden tunnon tuottaman kokemuksen vallasta ja mahdollisuudesta toimia toisin suhteessa ympäristön vaatimuksiin. Pikkaraisen (2004) mukaan valta liittyy voimisen modaliteettiin, mutta vallassa, toisin toimimisessa on kyse myös moraalista. Vastuun ottamisessa oman toiminnan tuloksista on olennaista tuntea ympäristön yksilön toimintaa tukevat arvot. Toisen toimijuus ei voi olla toisen kärsimys, jolloin Derek Layderin (2006, 289) mukaan autonomisuus on suhteellista. Yksilön valinnat tapahtuvat niissä puitteissa, jotka ovat sosiaalisesti mahdollisia eri tilanteissa.

Toimijuuden relationaalinen hahmottaminen ja sosiaalisten suhteiden verkoston sisäisten arvoasetelmien ja reaktioiden tunnistaminen edellyttää reflektiivistä kykyä ymmärtää käsillä oleva tilanne ja asettaa itsensä osaksi sitä. Toisaalta tähän liittyy ympäristön ymmärrys toimijan toimintaa kohtaan. Ikääntyneen tapaa reagoida tilanteessa ei tule tarkastella sen hetkisen tilanteen tuottamana analyysinä, vaan elämänkulkuun liittyvänä, ajan yli ulottuvana kokonaisuutena. (Kutz 2000.) Tämän vuoksi liitteessä yksi (Liite 1. Toimijuuden modaliteetit) eri ulottuvuuden ovat hieman epäsymmetrisiä ja osa on

enemmän limittynyt toisiin modaliteetteihin kuin muut. Tilanteisesti ja elämänkulun näkökulmasta eri ulottuvuudet eivät koskaan voi olla yhtä vahvoja.

Jyrkämän (2008) ajattelun johdattamana näen, että ikääntyneet asukkaat elävät palvelutalossa elämäänsä, tarkastelevat mennyttä, miettivät tulevaa ja ikääntymistään. Asumisen kontekstina setlementti ja palvelutaloyhteisö palveluineen tarjoavat oman elämän säätelymahdollisuuksia myös toimijuuden kohteisuuden muuttuessa ja riippuvuuden lisääntyessä toisista ja palveluista. (Ks. Kinni 2014, 12.) Asiakaslähtöisesti toimiessaan ja palvelulupausta täyttävänsä palvelutalon rakenteiden ajattelen toimivan resurssina ja tarjoumina iäkkään asukkaan suhteisesti muotouvalle toimijuudelle. Näissä, mutta myös ulkopuolelta annettujen ehtojen, mahdollisuuksien ja rajoitteiden puitteissa hän arvioi, millaisilla haluamisen, osaamisen, kykenemisen, voimisen, täytymisen ja tuntumisen asteilla toimijuus todentuu palvelutaloon muutettaessa, siellä eläessä ja tulevaisuudessa.

2.3. Toimijuuden suhteisuus

Toimijuuden merkittävyys nousee ihmisten sosiaalisesta sidoksellisuudesta, jossa vuorovaikutussuhteet ovat toimijuuden kantava tekijä. Suhteisuus muotoutuu sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta ja kytkeytyy yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Ihmiset kuuluvat erilaisiin sosiaalisiin verkostoihin ja ovat perusolemuksiltaan relationaalisia, suhteissa syntyviä ja toimivia. Me emme voi elää täysin ulkona suhteissa olemisesta eikä toimijuutta voida ymmärtää sosiaalisista suhteista irrallaan. (Emirbayer & Mische 1998, 974; Mason 2002, 177; Jeffery 2011, 96; Juvonen 2015, 41; Vanhalakka-Ruoho 2015.)

Toimijuuden suhteisesti rakenteistuvassa prosessissa ikääntyneet omaksuvat näkemyksen myös omista mahdollisuuksistaan ja kyvyistään. Samalla, kun he pyrkivät toimimaan odotusten mukaisesti, he muotouttavat palvelutalossa omaa asemaansa ja tilanteiden sosiaalisia järjestyksiä. (Esim. Jyrkämä 2008; Juvonen 2015). Jyrkämä (2010) kiteyttää vuorovaikutuksen luonteen ja merkityksen toimijuuden rakenteistumisessa seuraavasti: ”Käyttätymisemme perustuu sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja kehkeytyy siitä. Toimijuus viittaa tosiasiaan, että teemme kulttuurimme ja historiamme, rakennamme

elämämme suuntaviivat, mutta emme olosuhteissa, jotka olisivat itse valitsemamme. Me olemme tuottajia, mutta myös tuotettuja, muotoilijoita, mutta myös muotoiltuja, vaikuttajia, mutta myös vaikutettuja ja niin edelleen.” Suhde ympäristöön muuttaa käsitystä itsestä ja omasta toimijuudesta (Romakkaniemi 2011, 16).

Kun asukas yhteisön jäsenenä omaksuu toimintatapamuksia muilta asukkailta, vaikuttaa palvelutaloyhteisö samalla hänen toimijuuden tuntuunsa. (Giddens 1984; Jyrkämä 2008, 2010.) Vaikuttaminen ei ole siten yksipuolista, vaan yhteisön muokatessa asukkaita, muokkaavat asukkaat vastavuoroisesti yhteisöä. (Hitlin & Elder 2007, 39, 60; Piironen 2013, 81–82.) Samoin rakenteena palvelutalo ja sen asukkaat vaikuttavat ja tulevat vaikutetuiksi osana yhteiskunnan kulttuuria, joka ylläpitää ajassaan omanlaisia arvoja, normeja ja tapaisuuksia. (Esim. Gordon 2005, 129; Jyrkämä 2008; Romakkaniemi 2011, 228.)

Palvelutalo paikkana on erityinen, konkreettinen ja rajattu tiettyjen sosiaalisten käytäntöjen sija, jossa ikääntyneet toteuttavat tilanteisesti muuttuvaa toimijuuttaan. Sosiaalinen fyysinen läsnäolo, kasvokkainen vuorovaikutus, on perinteisesti ollut sosiaalisten suhteiden kivijalka ja määritellyt suhdetta paikkaan. Esimodernissa yhteiskunnassa tila ja paikka olivat päällekkäisiä, koska sosiaalista elämää hallitsi läsnäolo tilallisina rajoina. Nykyisin tila on irtaantunut paikasta, kun luodaan siteitä myös poissaoleviin, toisaalla oleviin toisiin, ilman kasvokkaista vuorovaikutusta (Giddens 1990).

Teknologian tuottamat mahdollisuudet kanssakäymiseen ovat myös palvelutalossa tärkeitä tilan laajenemisen kysymyksiä, silloin kun toimintakyvyn heikkeneminen voi johtaa sosiaalisen kanssakäymisen tai kodin ulkopuolisen asioinnin vähenemiseen. Lapsenlapsiin voidaan olla yhteydessä Skypen välityksellä tai sosiaalinen media luo areenoita, joissa virtuaalinen läsnäolo voi palauttaa aikaisempia sosiaalisia suhteita takaisin omaan elämäntilanteeseen. Toimijuus voi muodoltaan olla osallisuutta, jossa teknologia voi toimia resurssina turvallisen arjen toteutumiseksi.

Riippuvuus ja autonomia ovat tilanteisesti vaihtelevia ja toisiinsa linkittyviä. Jos ikääntyneen toimintaa ei nähdä autonomisena, vaan pyritään tukemaan vain riippumattomuutta, toimijuutta tarkastellaan silloin osittaisena, arjesta suoriutumisenä. (Kangas 1998; Tedre 1996; 2007.) Elina Paju (2013,

202) kritisoi toimijuuden näkemistä suorittamisena, joka korostaa olemassa oloa kehon kautta. Kun suuntaamme katseemme jotakin kohti ja jostakin pois, katset helposti kohdistuvat liikkeeseen, jonka ruumis on tuottanut. Samoin arkielämän toimintaa usein kuvataan toimintoina – ”kävelystä keittämiseen”, kuten Paju (2013, 19) toteaa. Ikääntyneiden kehollisen toiminnan tapa usein nähdään ajallisuuden ilmentymänä ja toimijuuden kohteisuutta ohjaavana tekijänä. Kehon toimeliaisuus aktiivisuuden osoituksena on arvostettua myös onnistuneen ikääntymisen tavoitteluista kertovassa diskurssissa.

Sosiaaligerontologiassa on pyritty edistämään kolmannen iän konstruoinnin yhteydessä myönteistä aktiiviseen vanhenemiseen liittyvää vanhuskuvaa. On korostettu ikääntyneiden energistä, itsenäisiä valintoja ja rationaalisia päätöksiä korostavaa toimijuutta. Onnistuneen vanhenemisen merkinä on pidetty riippumattomuutta, aktiivisuutta ja omaehtoisuutta, jossa ruumis tekee toiminnan näkyväksi. (Ojala 2011; Paju 2013.) Tässä näyssä itsenäinen liikkuminen, selviytyminen kotona ja aktiivinen osallistuminen viestittävät vahvasta ja jaksavasta toimijuudesta, jossa ruumis vie ja aistit reagoivat.

Iso osa ikääntyneistä elää kuitenkin elämänvaihetta, jossa Jyrki Jyrkämä (2008) mukaillen vaihtelevat vahvan tai heikon toimijuuden tunnun synnyttämät kysymykset korostuvat, kun ”osaamiset ohentuvat, kykenemiset kaikkoavat ja haluamiset hiipuvat”. Riippuvaisuus relationaalisena voi avata mahdollisuuksia ja vahvistaa toimijuuden tuntua, mutta riippuvuus voidaan kokea myös rajoittavana ja nöyryyttävänä, jos tarvitsevuuden tunnustaminen on vaikeaa. Tunteeseen vaikuttavat myös ikääntyneen elämänkulun aikaiset kokemukset, jotka ovat tuottaneet toimintaa ohjaavaa sidoksellisuutta. (Esim. Layder 2006, 3.)

Relationaalisuudella tunnustetaan iän myötä ihmisten oleven enemmän riippuvaisia kuin riippumattomia toisista, eikä toimijuus tarkoita yksin ja omillaan selviytymiseen. Niin haurastuva ruumis kuin heikentyvä kyky rationaaliseen päätöksentekoon edellyttävät toimijuutta ja autonomiaa tukevia rakenteiden tarjoamia resursseja. (Honkasalo 2004; Laulainen 2010, 35–36; Kinni 2014.) Autonominen toimija kykenee ottamaan vastaan tukea ja olemaan tilanteisesti riippuvainen toisista ihmisistä ja palveluista, mutta myös vastavuoroisesti tukemaan toisia.

2.4. Valta ja vastuu toimijuudessa

Bertrand Russellin (1938, 10) mukaan valta yhteiskuntatieteissä on yhtä perustavaa laatua oleva käsite kuin energia fysiikassa. Samaa todistaa myös Stewart Clegg (1989, XV) ja jatkaa, että valta on monitahoinen ilmiö, eikä sille ole olemassa yhtä kattavaa käsitettä. Valtaa määritellään eri tavoin kiinnostuksen, tarkastelun kohteen ja ilmenemismuodon pohjalta. Sitä tutkitaan yhteiskuntatieteiden tavoin liikkumalla globaaleista rakenteista yksittäisiin organisaatioihin kuten myös työn ja päätöksenteon näkökulmista (esim. Gjerstadt 2009, 3).

Tarkastelen tässä tutkimuksessa valtaa ikääntyneen toimijan vallankäyttönä ja vaikuttamisena suhteisuuteen liittyvissä arjen toiminnoissa palvelutalossa. Lähdän siitä, että ikääntynyt palvelutalon asukas on autonominen toimija, jolla on kykyä ja vapautta tehdä omaan elämään ja ympäristöön vaikuttavia valintoja ja päätöksiä, käyttää valtaa. Vallankäyttö tapahtuu suhteissa toisiin ihmisiin ja sosiaalisiin rakenteisiin.

Valta on ikääntyneelle palvelutalon asukkaalle merkityksellinen toiminnan voimavarana ja tavoitteina, joihin toisin tekeminen, valinta, vastuu ja vastuullistaminen nivoutuvat (ks. Ronkainen 2006b, 2012; Jyrkämä 2008, 192; Eteläpelto ym. 2011, 13; Seppänen ym. 2012, 64; Virkola 2014, 19.) Vallan merkityksellisyys vaihtelee tilanteisesti riippuen siitä, millaisilla toimimisen resursseilla ja rajoitteilla se kontekstuaalisena ja kohteisena toteutuu (Giddens 1984; Jyrkämä 2008, 192; Haugaard & Clegg 2009, 22-23; Eteläpelto ym. 2011, 23). Vallan läsnäolo toiminnassa liittyy siihen mukaan myös toiminnan seuraukset. Samoin kuin toiminta-rakenne yhdistelmää, tarkastellaan myös valta-vastuu – suhteita samanaikaisina. (Giddens 1984, 150.)

Ajatus vallasta liitetään usein kykyyn valvoa tai ohjata ihmisten toimintaa (power over). Tämä ylivalta tai määräysvalta on valtaa, jossa vaikutetaan ihmisiin hierarkkisten suhteiden kautta. Se on kuitenkin vain yksi vallan perusmerkityksistä, instrumentaalista vallankäyttöä, jossa säännöillä on keskeinen merkitys. Määräysvalta edellyttää, että on noudatettava sanktioituja ohjeita tai vallan objektin on jäätävä suhteesta ulos. Siinä on usein kyse vastakkaista mielipidettä olevien toimijoiden tai toimijaryhmien välisestä toiminnasta tai

vaatimuksista, johon liittyy kysymys resursseista ja niiden jakaantumisesta. (Esim. Giddens, 1984; Jankkila 2008, 82–82.)

Hannah Arendt (2002) lähtee siitä, että vallassa ei perimmältään ole kysymys materiaalisista resursseista, ja vallan positiivinen voima on ennakkoehto toimijuudelle. Rakenteet ja toiminta luovat edellytykset vallalle, mutta vallan lähteen luo yhdessä oleminen ja vuorovaikutus. Se, miten yhdessä oleminen koetaan, on kokemusta vallasta ja erakoiduttaessa eristyydytään vallasta. Suhteen valinta sosiaaliseen maailmaan voi Silvosen (2015, 7) mukaan olla toimijuutta avartavaa toimintaa ja päinvastaisessa tilanteessa kapeuttaa toimijuutta. Toimijuus puolestaan rakentuu erilaisten resurssien leikkauspisteessä, jossa valta on yksi resurssin muoto (mt.). Vuorovaikutussuhteisiin vallan lähtökohtana viittaavat myös Giddens (1984) ja Foucault (1980). Samoin Clegg ym. (2006, 89) korostavat, että vallan ilmiötä voidaan tarkastella vain vuorovaikutussuhteiden kautta. He (mt.) myös ajattelevat, että tieto ja valta kietoutuvat toisiinsa, jolloin tieto on vaikuttamisen väline, resurssi.

Foucault'n (1980; ks. myös Giddens 1984) mukaan valta on rakenteellista ja sitä harjoitetaan suhteiden organisoidussa verkostossa. Verkostoyhteiskunnassa vallan luonne, toimintatapa ja keinot ovat suhteessa aikaisempaan muuttuneet. Vallan toiminnoissa voi valita useasta eri mahdollisuudesta toimia, jolloin myös vapaus liittyy vallankäyttöön. Samasta syystä pyrkimys vapautua valtasuhteista ei ole mahdollista muutoin kuin sellaisissa olosuhteissa, joissa on täydellisesti eristäytynyt tai valta perustuu pakottamiseen. Valta tuottaa myös tietoa ja tyytyväisyyttä, joka on itse asiassa vallankäytön voimavara. (Foucault 1980.)

Liz Jefferyn mukaan (2011) valta kiteytyy ajatukseen muutoksen mahdollisuudesta. On uskottava kykyyn muuttaa asioita, mutta vielä tärkeämpää on ymmärtää, että muutoksen avain on valta (mt.). Toiminnallinen, toimijan kyvyistä ja tilanteiden hyödyntämisestä lähtevä *power to -valta*, osoittaa kapasiteettia toimia tai kykyä saavuttaa mahdollistavaa valtaa, jolla on positiivisia vaikutuksia. *Power to -valta* lähtee ajatuksesta, että ihmisillä itsellään on jo olemassa heidän tietoihinsa, kokemuksiinsa ja sisäiseen motivaationsa perustuvaa valtaa ja he ovat kykeneviä myös yhteistyöhön. Valtuuttaminen valtaan on toimijan toimijuuden tunnustamista. Tähän liittyvä voimaantu-

minen voi tuottaa toimijalle kykyä toimia toisten vallankäytöstä huolimatta tai vastustuksena sille. (Ks. Giddens 1984; myös Barry 2000.)

Se, mistä ihmisiä ja ihmisryhmiä vastuullistetaan on paikan antamista toimijuudelle, johon sisältyy sekä vastarinnan että odotetulla tavalla tekemisen mahdollisuus. Näin vallankäyttöä muotoillaan rakenteen, toimijan ja muiden toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa ja neuvotteluissa. Tähän toimijaksi näkemiseen ja toimijaksi nimeämiseen vaikuttavat diskursiiviset odotukset, arvottaminen ja yhteiskunnan materiaaliset mahdollisuudet. Keskeistä on myös ymmärrys siitä, että resurssit toimia odotusten mukaan tai niitä vastaan eriytyvät sosiaalisesti ja kulttuurisesti. (Gordon 2005, 115; 2008; Ronkainen 2006b, 2012; Eteläpelto ym. 2011, 13.)

Ikääntyneellä valta ilmenee kapasiteettina kuten osaamisena, tietona ja sosiaalisina verkostoina. Liz Jeffery (2011, 11; ks. myös Giddens 1984) tukeutuu Michel Foucaultiin todetessaan vallan näyttäytyvän yksilöiden osaamisena, voimana ja kykenevyytenä, joka tekee mahdolliseksi sekä subjektin toiminnan että subjektiksi tulon, toimijuuden. Myös Anthony Giddens (1984, 9) korostaa tietoon perustuvaa kykenevyyttä ja toteaa vallasta: ”ihmisellä on kyky saada aikaan vaikutus olemassa olevaan asiantilaan, mikä merkitsee sitä, että hänellä on jonkinasteista valtaa”. Valta on toimijuudelle tärkeä resurssi, mutta intentionaaliseen toimintaan tarvitaan tietoa, joka auttaa ymmärtämään tekojen seurauksia. (Mt; Eteläpelto ym. 2011, 18–19.)

Näitä näkemyksiä kohtaan on esitetty myös kritiikkiä, koska katsotaan, että se olettaa toimijan liian rationaaliseksi ja päämäärähakuiseksi. Arvioidaan, että toimiminen voi olla myös tiedostamatonta sopeutumista olemassa oleviin olosuhteisiin (esim. Silvennoinen 2010, 340; Eteläpelto ym. 2011, 18–19). Sopeutuminen voi olla myös ulkoisista resursseista tai omasta toimintakykyisyydestä ja tiedon puutteesta johtuvaa kyvyttömyyttä toimia toisin. Giddens (1984) kuitenkin korostaa, että tiedoissa olevien puutteiden vuoksi on tyydyttävä siihen, että elämää kaiken kaikkiaan ei täysin voi suunnitella ja rationalisoida.

Ikääntyneiden yksilöllisen tai kollektiivisen toimijuuden tunnustaminen voi olla monin tavoin retorista, varsinkin, jos aidosti ei ole mahdollisuutta tehdä kykyjen mukaisia valintoja ja vastata valintojensa seurauksista. Käytännön elämässä kiinnittyy huomio siihen, miten tasavertaisesti ikääntyneillä

elämänkulun vaiheissa on ollut ja on mahdollisuus toimia suunnitellusti niin, että asiat eivät vain tapahdu. Ronkaisen (2008, 388) mukaan ”vallan vaateista vapauttaminen, toimijuuden kutistaminen voi olla etuoikeus, mutta strategisesti retorinen teko”. Kyse voi olla myös siitä, että voimavarat kantaa päätöksistä vastuuta ovat yksilöllisesti tai rakenteiden tuottamina epäsymmetrisiä.

Ikääntyneen vallankäytön kohtalonsa muotoutumisessa Joan Harbison (2016, 23) näkee oikeutena toimijuuteen, johon vaikuttavat sosiaaliset rakenteet ja – olosuhteet. Sen vuoksi toimijuutta ja rakenteita on tarkasteltava yhdessä, ei erillään dualistisena tai rakenteet ja toimijuus yhdistettynä käsitteenä. Konkreettisenä esimerkkinä hän pohtii arktisen alueen ikääntyneiden mahdollisuuksia vaikuttaa omaan kohtaloonsa. Teollistumiseen, maahanmuuttoon ja maankäyttöön liittyvillä muutoksilla on ollut yhdessä ilmastomuutoksen kanssa merkittäviä poliittisia ja taloudellisia vaikutuksia arktisten alueiden asukkaiden elinoloihin. Harbison (mt.) kysyykin, miten näillä alueilla asuvilla ikääntyneillä on ollut mahdollista säilyttää luontosuhteensa ja kulttuurinen identiteettinsä.

Foucault (1982, 785–786) toteaa vallan subjektin valtateon olevan siinä määrin vapaa teko kuin se on itse aiottu ja tekijä on itse siitä vastuussa. Kyky refleksiivisyyteen tekee ikääntyneestä toimijan, joka käyttää valtaa (Archer 2007, 6; myös Virkola 2014, 18) nivoutuneena omiin arjen käytäntöihin, vuorovaikutukseen ja yhteisössä rakentuviin valtasuhteisiin. Mielenkiintoiseksi vallan tarkastelun palvelutalokontekstissa tekee se, että palvelutalon asukasta harvoin ajatellaan vallan käyttäjänä suhteessa rakenteisiin. Hallinnan valtamekanismi toimii yksisuuntaisesti, jolloin asukkaan rooliin ei kuulu hänen käyttämiensä palvelujen kehittäminen siitä huolimatta, että hän toimijuudellaan uusintaa rakenteita (ks. Brunila ym. 2011, 332–333). Mitkä ovat hallinnan odotukset suhteessa asukkaiden rakenteistavaan toimijuuteen? Kysymys avautuu, jos näkee Foucault ’n tavoin, että vallan luonne on diskursiivista ja vallankäyttö diskursiivisten odotusten täyttämistä.

Toimijakohtaisen vallan näkeminen voi johtaa virheellisesti siihen, että ajatellaan rakenteelliset ongelmat yksilön aiheuttamiseksi (Väyrynen 1992, 99.) Sen sijaan power with – ajattelua myötäilevä rakenteellisen vallan diskurssi tuottaa yhteiskunnallisten ongelmien, kuten köyhyyden tai osattomuuden tunnistamisen rakenteellisista syistä, ei toimijoiden puutteellisen elämän-

hallinnan syynä. (Gergen 199, 205–506.) Tämä on käyttökelpoinen näkökulma tässä tutkimuksessa, koska setlementtityön lähtökohtana on toiminta sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja yksilön voimaantumisen edistäjänä (ks. 2.1. ja 3.1. tämä tutkimus).

Rakenteellista valtaa hyödynnettäessä valta voi ilmentyä kanssavaltana (power with) tai jaettuna valtaa yksilövallan tai ylivallan (power over) sijasta. (Pohjola ym. 2014, 291–292). Se voi olla myös arvopohjaista järkevänä tai oikeudenmukaisena pidettyä valtuutusta tehdä valtatekoja, joihin liittyvät ajatukset laillisuudesta, oikeudenmukaisuudesta tai moraalista (Barry 2000, 83).

Toimijuuden suhteisuus tuo mukaan sosiaalisen refleksiivyyden, jossa työstetään päivittäin uusiutuvaa informaatiota, neuvotellaan ja tehdään kompromisseja. – ja opetellaan kunnioittamaan muiden yksilöllisiä ja yhteisöllisiä elämänprojekteja. (Ilmonen & Jokinen 2002, 79.) Näissä neuvotteluissa rakenteellisten voimavarojen symmetrisyys on nähtävä myös poliittisen päätöksenteon eri ikäryhmien keskinäisen vastuullistavana sukupolvikysymyksenä. Se on ikääntyneiden toimijuuden näkökulmasta sekä resurssi että tavoite hyvinvoinnin tasa-arvoisessa ja – vertaisessa turvaamisessa. Ennen kaikkea sukupolvisopimus on edustanut suomalaisen yhteiskunnan arvopohjaista näkemystä siitä, miten kaikista tulisi huolehtia. Kysymys on moraalista, vastavuoroisuudesta ja totuttujen tapojen uusintamisesta suomalaisessa hyvinvointivaltiollisessa resurssien jaossa (esim. Pöllänen 2013, 14–16).

Sukupolvisopimusta neuvoteltaessa operoidaan velvollisuuksien ja oikeuksien sopimisesta ikääntyneiden ja nuorempien välillä, jolla osoitetaan sukupolville myös heidän positioitansa. Sosiaalisen vastuun rinnalla sukupolvien välisessä yhteistyössä nykypäivänä korostuu myös ekologinen vastuu, jota sukupolvisopimuksellinen vastuu jakaminen edellyttää. Sen mukaan aikuissukupolvi elää sosiaalisesti ja ekologisesti kestäväällä tavalla, joka jättää maapallon ja yhteiskunnan hyvään kuntoon. Vastaavasti nuorempien sukupolvien odotetaan huolehtivan niistä, jotka ovat siirtyneet pois työelämästä. (Koskinen 2004.)

Arto O. Salonen toteaa (2010, 255), että ”kestävän kehityksen mukainen arki rakentuu yksilön ja yhteiskunnan välisessä vuorovaikutuksessa siten, että tulevilla sukupolvilla on vähintään samat toimintamahdollisuudet ja vapauudet kuin meillä. Päivittäiset valintojemme seuraukset ovat kauaskantoisia,

halusimme sitä tai emme”. Yhteiskunnan rakenne on aina toimivien ja merkityksiä tulkitsevien yksilöiden tuottamaa ja se säilyy ja muuttuu ainoastaan heidän toimintansa kautta samalla, kun toimija on sekä sosiaalisen maailman tuottaja että tuote. (Jyrkämä 2008). Kun vallan lähde on toimijoissa, joilla on muutokseen kapasiteettia (capacity), yhteisöt ja yhteiskunta ovat eri tasoi-
neen yksilöiden toimijuuden ansiosta alttiina jatkuvalle muutokselle. (Esim. Zechner 2008, 304; Virkola 2014, 90.)

Vallan merkityksellisyys hitsaa vallan toimijuuden ytimeen. Valtaa voi käyttää tai olla käyttämättä itselle merkityksellisellä tavalla ja valta asettaa toimijuuteen arvonäkökulmia. Toimintaa ohjaava moraalinen ymmärrys, joka perustuu kulttuuriin, valtasuhteisiin, arvoihin ja normeihin. Foucaultia (1980) mukaillen diskursiivinen käytäntö määrittelee sen, mitä ja millä oikeutuksella joku voi sanoa jotakin tai käyttää valtaansa johonkin. Se, käyttäkö valtaa hyvään, pahaan tai ilmenekö vallankäyttö ylipäättänsä aktiivisena tekona (act), on moraalinen kysymys, joka arvioituu rakenteiden toimintakäytänteissä. Juuri merkityksellisyys ja diskursiiviset käytännöt nostavat vallan toimijuuden keskeiseksi ulottuvuudeksi palvelutalossa ja yhteiskunnassa yleensä.

2.5. Tutkimuksellisia näkökulmia toimijuuteen

Olen edellä tarkastellut toimijuutta ilmiönä ja käsitteenä ja tuonut esiin tämän tutkimuksen kannalta olennaisia näkökulmia. Toimijuuden valinta tutkimuskohteeksi perustuu tarpeeseen tarkastella ikääntyneiden ihmisten toimintaa suhteessa palvelurakenteisiin. Ikääntyneiden palveluasumiseen liittyvä toimijuustutkimus on gerontologisen tutkimuksen piirissä suhteellisen uusi, teoriaa ja käytäntöä yhdistävä tutkimusote.

Gerontologia on vanhenemisen tutkimusta, joka on luonteeltaan moni- ja poikkitieteellistä. Sen tarkoituksena on selvittää, millä tavoin ihminen muuttuu ikääntyessään ja löytää elämän pituutta määritteleviä tekijöitä ja asioita, jotka säätelevät vanhenemistä ja siihen kohdistuvia vaikuttamisen tapoja. Gerontologisen tutkimuksen kohteena on myös selvittää, millaisia vaikutuksia vanhenemisella on yksilöille ja yhteiskunnalle. (Heikkinen 2008.)

Gerontologisen tutkimuksen osa-alueet ovat perinteisesti määriteltyinä bio-, psyko- ja sosiaaligerontologia sekä geriatria eli kliininen gerontologia. Biogerontologia keskittyy vanhenemisen fyysisiin ilmiöihin ja tekijöihin. Psykogerontologia tutkii vanhenemisen psykologisia ilmiöitä ja tekijöitä. Geriatria on kliinistä gerontologiaa, joka tutkii ikäihmisten sairauksia sekä niiden hoitoa ja ennaltaehkäisyä. Sosiaaligerontologia, johon tämä tutkimus niveltyy, keskittyy ikääntymisen sosiaalisiin ja yhteiskunnallisiin ilmiöihin. (Pohjolainen 1990, 17.) Alan vahvan kehittymisen tuloksena tutkimusaloja on nykypäivänä edellä mainittuja enemmän, joista esimerkiksi ympäristögerontologia on tuottanut tähän tutkimukseen tietoa ikääntyneen elinympäristöstä.

Ikääntymistä koskevia teorioita jaotellaan yksilöiden vanhenemismuutoksia kuvaaviin mikrotason teorioihin, joita ovat esimerkiksi irtaantumis- ja aktiivisuusteoriat sekä yhteiskuntatason muutoksiin linkittyviin makrotason teorioihin, joita edustaa esimerkiksi modernisaatioteoria (ks. Pohjolainen 1990, 26–44; Koskinen 1994; Kärnä 2009, 20–21). Lisäksi tarvitaan yhteiskunta- ja yksilötason tarkastelua varten näitä yhdistävä teoriaryhmä, joka hyödyttää tämän tutkimuksen toimijuuden käsitteen ankkuroimista yksilöllisen toiminnan ja yhteiskunnallisten rakenteiden välisiin suhteisiin. Ihmisen elämänsä aikana on sidoksissa aikaan, jota hän elää, ja niihin paikkoihin, jossa hän on. (Esim. Jyrkämä 2001; ks. myös Kärnä 2009, 21.) Toimijuustutkimuksen kautta voidaan tuottaa uutta tietoa yhteiskunnan makro- ja mikrotason linkittymisestä ikääntyneiden arkipäivän toiminnassa tietyssä kontekstissa.

Monet sosiaaligerontologiset teoriat liittyvät eri tavoin yksilön ja ympäristön välisiin suhteisiin. Teorioihin on Jyrkämän (2001; ks. myös Koskinen 1994) mukaan hyvä suhtautua kulttuurisina ja yhteiskunnallisina ajankuvina vanhenemisen arkikäsitteistä, ettei pitäydyttäisi yhteen hallitsevaan teoriaan. Maire Vuoti (2011, 40) on koornut sosiaalipoliittisissa ja sosiologisissa artikkeleissa 2000-luvulla useimmin käytettyjä teorioita tai malleja. Yksilöllistä vanhenemistä biologisena prosessina tarkastelevien teorioiden ja henkistä kypsymistä kuvaavan gerotransendenssteorian lisäksi näihin kuuluvat aktiivisen, onnistuneen ja tuottavan ikääntymisen teoriat (mt).

Aktiivisuusteoreettisen ajattelun mukaan vanhenemisen tekijöinä ovat aktiivinen toiminta, osallistuminen sekä fyysisen ja psyykkisen toimintakyvyn

ylläpitäminen (Heikkinen 2002, 28). Stephen Katzin (2000) mukaan aktiivisuuden kriteereitä tai universaalia määrittelyä on mahdoton tehdä, koska määrittelyä voi tehdä vain ikääntynyt itse. Aktiivisuus on avain ja voimavara liikkumiselle (mobility) ja itsenäiselle päätöksenteolle. Samalla se kuitenkin voi muodostua kamppailuksi niille, joilla ei ole resursseja toimia aktiivisesti. Katz (mt. 148) kritisoi voimakkaasti aktiivisuuden johtamista hyvinvoinnin mittariksi.

Onnistuneen vanhenemisen käsitteen luoja John W. Rowe ja Robert L. Kahn (1987, ks. myös Heikkinen 2008) arvioivat onnistuneeseen vanhenemiseen kuuluvan aktiivisen ja produktiivisen elämänotteen, sairauksien vähäisyyden tai niiden esiintymisen todennäköisyyden pienuuden, sekä hyvän fyysisen ja kognitiivisen kapasiteetin. Yhteiskunnan näkökulmasta onnistuneen ikääntymisen lähtökohtana on, että mikään ikäryhmä ei ole tarpeeton, uhka kansantaloudelle, eivätkä rakenteiden toimintakäytännöt syrji minkään ikäisiä ihmisiä. Ihmistä tuetaan niissä elämän osa-alueissa, joissa omassa toimijudessa on puutteita. (Ks. Marin 2000, Vuoti 2011.)

Tuottava ikääntyminen on Anu Leinosen (2007, 295; ks. myös Koskinen 2004) mukaan jatkumona aktiiviselle ikääntymiselle, jonka toivotaan positiivisella tavalla käsitteellistävän työelämän jälkeistä aikaa. Tuottavan ikääntymisen perustana on ikääntyneiden voimavaroja sisältävä toiminta, joka sosiaaligerontologiassa on liitetty esimerkiksi terveyden edistämishjelmiin. (Koskinen 2004; Leinonen 2007.) Tuottavalla ikääntymisellä tavoitellaan ikääntyneiden osallistumista esimerkiksi palkkatyöhön, vapaaehtoistoimintaan ja omaishoivaan. Myös näihin kouluttautuminen ajatellaan sisältyvän näiden tehtävien hoitamiseen. (Esim. Bass & Caro 2001.)

Tuottavan ikääntymisen ajattelussa on kyse ikääntyneen ihmisen käyttä-mättömistä, arvokkaista voimavaroista, jotka myös vahvistavat yksilöiden yhteiskunnallista ja yhteisöllistä osallisuutta ja osallistumistumista. Tuottavaan ikääntymiseen voi mieltää sosiaalisena ja inhimillisenä ulottuvuutena, johon tosin helposti liittyy taloudellisen tuottavuuden tuntu. Tästä huolimatta ajattelulla on ollut tärkeä toimia kritiikkinä kaavamaisille huoltosuhdelaskelmille. (Koskinen 2004.)

Aktiivisen, onnistuneen ja tuottavan ikääntymisen käsitteet, tutkimus ja niihin liittyvä keskustelu generoivat vanhenemisen diskurssiin myönteistä

ymmärrystä ja lisäävät ikääntyneiden ihmisten arvoa sekä itselleen ja yhteiskunnalle. Ongelman muodostaa se, että jos kyky aktiiviseen, tuottavaan ja onnistuneeseen vanhenemiseen tulkitaan uudeksi normaaliksi, voi onnistumisen paineen uhka koskettaa ikääntyneitä, joilla ei ole voimavaroja elää diskurssin tuottaman elämäntavan mukaisesti. (Heikkinen 2002, 28–29; Koskinen 2004).

Silva Tedre (2007) kritisoi suomalaisessa vanhuspoliittisessa keskustelussa vallalla olevaa dikotomista ajattelua vanhuudesta. Vanhaa ihmistä kuvataan joko toimeliaana, ruumiillaan vanhenemista näkyväksi tekevänä ikääntyneenä tai haurastuvan toimijuuden laitospalveluita tarvitsevana vanhuksena. Vanhenemisen moniulotteisuus antaa Jyrkämän (2001; ks. myös Vuoti 2011) mukaan mahdollisuuden tarkastella ikääntymistä eri näkökulmista. Tässä mielessä myös julkista keskustelua tuottavia vanhuusteorioita voi tarkastella näkökulmateorioina tai vaihtoehtoisina toimintastrategioina, ikääntymistä eri näkökulmista ja johonkin erityiseen asiaan keskittyvinä osviittoina.

Monipuolinen toimijuustutkimus

Gerontologisessa ikätutkimuksessa toimijuustutkimus elämäntutkimuksena on tuonut ymmärrystä ikääntymisilmiötä kohtaan ja vahvistanut ikääntyneen omaa ääntä kolmannen iän painotuksista huolimatta (Jyrkämä 2008). Näkemys ihmisen elinikäisestä kasvusta ja kehityksestä on ollut omiaan vähentämään ikääntymiseen liittyvää ongelma-alueista tarkastelua. Koskinen (2007) ja Jyrkämä (2007a, b; 2008) näkevät sosiaaligerontologian tehtäväksi osaltaan paljastaa ja auttaa ymmärtämään vanhenemista, vanhuuden todellisuutta ja tuottaa uudenlaista voimavaraista vanhuskäsitystä. Näin tutkimuksen kohteina tulisi olla ikääntyneiden elämäntutkimukseen, toimintaan ja kokemusmaailmaan liittyvät asiat sekä niiden yhteiskunnallinen muotoutuminen. Tämä edellyttäisi tutkimuksen keskittymistä vanhuuden tarkastelusta vanhenemisen tutkimiseen, ikääntymiseen ajallis-paikallisena ilmiönä.

Toimijuuden modaliteettimallissa Jyrkämä (2007, 2008) tarkastelee toimijuutta sosiaalisten toimintakäytäntöjen näkökulmasta ja hän on kehittänyt ikääntymistutkimukseen tässä tutkimuksessa hyödynnettävän toimijuuden teoreettis-metodologisen viitekehyksen. Modaalisuusanalyysia on sosiaalitieteissä hyödynnetty paikantamaan sosiaalisen todellisuuden merkityksiä:

Esimerkiksi, millaisia arvoja toimijoiden välisiin suhteisiin liittyy ja mistä näkökulmasta niitä ilmaistaan (Sulkunen & Törrönen 1997; Kaskisaari 2004, 132). Simo Koskinen (2007) arvioi toimijuuden modaaliteettimallia hyvänä esimerkkinä ikääntyvää ja ikääntymistä arvostavasta tutkimusotteesta. Modaaliteettimalli ohjaa irtaantumaan toimintakyky-ajattelusta, jossa ikääntynyttä tarkastellaan enemmän objektina kuin voimavaraisena tiettyyn aikaan tiettyssä sosiaalisessa tilanteessa toimivana yksilönä. (Jyrkämä 2007; Koskinen 2007).

Olen pyrkinyt vahvistamaan näkökulmaani ikääntyneen toimijuudesta nojautuen myös muissa kuin sosiaalitieteissä tuotettuun toimijuustutkimukseen. Aikuiskasvatustieteissä (esim. Hitlin & Elder 2007), sukupuolen tutkimuksessa (esim. Gordon 2005; Tuomaala 2013), psykologiassa (esim. Bandura 2006), uskontotutkimuksessa (esim. Kupari & Tuomaala 2015) toimijuuskäsite on ollut pitkään mielenkiinnon kohteena. Vaikutteiden saaminen eri tieteenaloilta tekee mahdolliseksi refleksiivisen tutkimusotteen, jossa tutkimuksen lähtökohtien ja käsitteiden käyttökelpoisuutta tulee testatuksi (Rastas 2007, 35–36).

Toimijuustutkimuksen monipuolisuus tulee esille eri tieteenalojen tutkimusintresseinä myös siinä, mitä toimijuudesta on tutkittu. Luvussa 2.1.–2.4 rakenne - toimija välisen suhteen, vallan ja suhteisuuden lisäksi tutkimusta on tehty esimerkiksi toimijuuden tasojen ja dimensioiden, ajan ja paikan (esim. Hitlin & Elder 2007) näkökulmista. Kohteina ovat olleet toimijuuden erilaiset muodot kuten sukupuolittunut toimijuus (esim. Vuorikoski 2011; Jyrkämä 2013) ja toimijuuden neuvoteltavuus (esim. Lähteenmaa 2011; Virkola 2014). Toimijuutta on käytetty myös sosiaalisen systeemin rakenneistumisen tutkimuksessa (esim. Ronkainen 2008; Hokkanen 2014) ja yhteiskunnallisen muutoksen analyyseissa (esim. Vaattovaara 2015). Liz Jefferyn (2011, 30–31; ks. myös Martin 2016) mukaan toimijuusajattelu on vahvistanut voimaantumisen merkitystä asiakastyössä erityisesti niiden ryhmien osalta, jotka elävät marginaaleissa.

Tarja Juvosen (2015) tutkimus Sosiaalisesti kontrolloitu, hauraasti autonominen käsittelee nuorten aikuisten autonomisen toimijuuden rakentumisesta ja on inspiroinut tarkastelemaan autonomisen toimijuuden ehtoja elämänkulun vanhuuden vaiheessa. Nuoruudessa ja vanhuudessa toimijuus toteutuu tilanteissa, joissa ollaan autonomiaa heikentävästi riippuvaisia.

Nuoruus kuuluu Silva Tedren (2007, 99) mukaan ”ei vielä” ja vanhuus ”ei enää” – vaiheeseen, jotka voidaan ymmärtää diskursiivisiksi viittauksiksi vaillinaisiin subjektiuksiin.

Lapsuuden ja nuoruuden aikaisten tai etnisten ryhmien ja marginalisoitumistematikkaan liittyvät toimijuustutkimukset ovat heuristisesti ohjanneet tarkastelemaan toimijuutta muuttuvien yhteiskunnallisten rakenteiden, vallan ja ruumiillisuuden näkökulmasta. Tarja Juvosen (2015) ja Elina Pajun (2013) tutkimukset ovat auttaneet minua pohtimaan paitsi toimijuuden ruumiillisuutta ja haurautta, myös toimijuuden täytymisen ulottuvuutta konteksteissa, jossa neuvoteltavuus vallasta ei ole mahdollista. Samoin Virpi Vaattovaaran (2015) Lapin maaseudulta lähteneiden nuorten elämäntulkkuja ja toimijuutta koskeva tutkimus on avartanut ajatuksiani toimijuuden modaliteettien näkökulmasta.

Elisa Virkola (2014) seurasi sosiaalityön väitöstutkimuksessaan kahden ja puolen vuoden ajan viiden muistisairaana naisen arkea ja tarkasteli näiden naisten toimijuuden rakentumista arkielämän kontekstissa. Tutkimuksessaan hän on hyödyntänyt Jyrkämän (2008) kehittämää tulkintakehystä. Samoin Riitta Koivula (2013) on käyttänyt toimijuusanalyysia omaisen toimijuuden rakentumisen tarkastelussa terveyskeskuksen pitkäaikaisosastolla sosiologisessa ja sosiaaligerontologisessa tutkimuksessaan. Molemmat työt ovat suunnanneet katsettani rakenteiden merkitykseen ikääntyneen haurastuvan toimijuuden arjessa.

Hanna Ojalan (2011) tutkimus sijoittuu aikuiskasvatuksen, feministisen tutkimuksen ja sosiaaligerontologian aloille ja on esimerkkinä monitieteisestä toimijuuden tutkimuksesta. Myös hän on hyödyntänyt Jyrkämän (2008) modaliteettikehikkoa tarkastellessaan ikääntyvien yliopistossa opiskelevien naisten toimijuuden muotoutumista osaksi ikääntyneen opiskelija-naisen arkea. Ojalan työ on ollut merkityksellinen elämäntulkun koordinaatteihin liittyvien seikkojen tarkastelussa.

Tarja Tapio (2010) on tarkastellut tutkimuksessaan ”Meillä kaikilla on samanlaiset tarinat” torniojokilaaksoalaisuutta paikallissukupolven arjessa ja tulevaisuudenodotuksissa toimijuuspositiosta käsin. Tutkimuksessa korostuvat rakenteelliset tekijät ja ikääntymisen yhteisölliset ilmenemismuodot yksilöseikkojen sijasta. Tavoitteena on ikäihmisten arkielämään liittyvien

sosiaalisten rakenteiden näkyväksi tekeminen, joka on ollut hyödyksi tarkastellessani suhteisuuteen liittyvää toimijuutta.

Toimijuustutkimus kaiken kaikkiaan on Suomessa runsasta, ja olen nostanut esille vain muutamia tämän tutkimuksen kannalta hedelmällisiksi osoittautuneita tutkimuksia. Työssäni olen pyrkinyt käyttämään runsaasti väitöskirjatutkimuksia, koska ne ovat toimineet suunnannäyttäjinä toimijuustutkimuksen ajankohtaisuudesta tai perehdyttäneet minut toimijuuteen elämänkulun eri vaiheissa. Ne ovat olleet myös tärkeitä väitöstutkijan mentoreita ja idealähteitä siihen, miten väitöstutkimus voi koostua sisällöllisesti ja rakenteellisesti.

3. Tapaustutkimus palvelutalon asukkaiden toimijuudesta

3.1. Tutkimustehtävät

Tutkimustehtävänäni on tarkastella ikääntyneiden toimijuutta palvelutalossa ja palvelutaloa ikääntyneiden toimijuuden toimintaympäristönä. Tutkimuksen kohderyhmänä ovat ikääntyneet, joilla joko itsellään tai heidän puolisoillaan on enenevässä määrin tarvetta saada terveystaloutta tai he ovat niistä täysin riippuvaisia. Haastateltavien sairaudet eivät olleet sen luonteisia, esimerkiksi muistisairauksia, jotka olisivat estäneet itsenäisen kerronnan omasta arjesta.

Tutkimuskohteena on toimijuus ja sen muotoutuminen vallankäytön näkökulmasta palvelutalossa asuvan iäkkään ihmisen sosiaalisissa toimintakäytännöissä ja rakenteissa. Tarkastelen haastatteluaineistossa suhteisuutta ja valtaa sisältäviä toimintakäytänteitä, joilla on merkitystä ikääntyneille asukkaille ja joita he itse tavoitteellisella toiminnallaan muotoilevat tai ylläpitävät. Toimijuudella on tutkimuksessani moninainen rooli. Se on ilmiö, joka on tutkimukseni kohde, ihmiskäsitys ajatteluni taustalla sekä teoreettinen viitekehys, jossa on pragmaattisen ulottuvuus tiedosta.

Sosiaaligerontologisen tutkimuksen mukaisesti tarkastelen yksilöllisiä ja rakenteellisia tekijöitä toisiinsa vaikuttavina tekijöinä (esim. Layder 1994, 155–171). Toimijuus ilmenee suhteisessa toiminnassa, jolle palvelutalon toimintakulttuuri luo toimintaedellytykset samalla, kun ikääntyneen omat elämänsäkokemukset ohjaavat näkemään itseä itsenäisiä valintoja tekemänä ihmisenä. Toimijuuden ilmiön paikantuessa yksilöllisen ja sosiaalisen leikkauspisteeseen, kohdistuu tutkimuksessani huomio ikääntyneen kannalta merkitykselliseen sosiaaliseen ja vallankäyttöä edellyttävään toimintaan, sen yksilöllisiin ja rakenteellisiin edellytyksiin ja vaikutuksiin. Tähän yhdistyy tutkimukseni pragmatistinen näkemys tiedosta käytäntöä palvelevana tekijä-

nä, voimavarana ja taitavana toimintana käytäntöjen puitteissa ja arvokkaina pidettyjä päämääriä tavoitellen (Pihlström 2008).

Soveltamassani toimijuusteoreettisessa ajattelussa korostuvat toimijuuden merkityksellisyys ja kontekstiin liittyvä tilanteisuus. Ikääntynyt palvelutalon asukas on tavoitteellinen, valintoja tekevä ihminen, joka on monin tavoin sidoksissa muihin ihmisiin ja resursseina tai rajoitteina toimiviin rakenteisiin. Toiminnan tarkoituksellisuus muotoutuu neuvotteiluissa toimijan ja sosiaalisen rakenteen tai toimijan ja muiden toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa. Toimijuuden prosessissa tehdään arkeen ja elämänkulkuun vaikuttavia valintoja ja rakenteistetaan omaa ja ympäröivää maailmaa nykyhetkessä eläen, menneisyydestä oppien ja tulevaisuutta arvioiden. Toimijuuteen kuuluu kyky toimia suhteissa, tukeutua toisten osaamiseen ja apuun sekä jakaa omastaan. (Giddens, 1984; 1991b; Jyrkämä 2007, 2008; Salonen, K. 2010.)

Toimijuuden tutkimisessa pragmatistinen näkemys tiedosta uudistuvana yhdistyy refleksiiviseen ajatteluun, jossa kokemuksen tuottaman tiedon avulla ikääntynyt rakenteistaa toimijuuttaan uudelleen. Tieto on taitoa, taitoa konstruoida ennalta vakiintuneesta järjestyksestä poikkeavaa, ymmärtää mennyttä ja rakentaa tulevaa. Tiedon avulla ei vain sopeuteta itseä maailmaan, vaan ikääntynyt palvelutalon asukas tarvitsee arjessaan taitoja, jotka auttavat käytäntöjen konkreettiseen hallintaan ja rakenteiden uusintamiseen. (Peirce, 1958, CP 1.301; 1.374; Niiniluoto 1997, 71–73; Valkokari 2009, 17.) Tieto auttaa löytämään ruumiin tuottamassa riippuvuudessakin tilan, jossa voi uusien tilanteiden tuomien kokemusten ja niistä kumpuavan tiedon avulla rakentaa ymmärrystä aikaisempaan ja tarkoituksenmukaiseen nykyiseen arkeen, mutta myös hyväksyä tilanteisesti muuttuvan riippuvaisuuden osana autonomista toimijuuttaan. (Pihlström 2014/2007.)

Ikääntyneet haastateltavat asuvat yksityisessä palvelutalossa, jota ylläpitää sosiaalisia ja asumiseen liittyviä hyvinvointipalveluja sekä vapaan sivistystyön koulutusta tuottava yleishyödyllinen toimija, setlementti. Setlementti edustaa tämän tapaustutkimuksen tapausta, jossa asumispalvelut toimivat ikääntyneiden arjen toiminnassa toimijuuteen vaikuttavina sosiaalisina rakenteina. Setlementin valintaan tutkimusukontekstiksi edesauttoi setlementtiliikkeen uranuurtajan, yhdysvaltalaisen Jane Addamsin näkemys siitä, että tutkimus-

tiedolle syntyy merkitys vasta, kun sitä sovelletaan yhteiskunnalliseen toimintaan, jolloin käytäntö on todellisuuden mitta (Satka 2012, 3; Knight 2010).

Pragmatistisen tiedonkäsityksen mukaan tieto nousee toiminnasta ja on toimintaa varten ja sitä testataan elävän elämän tilanteissa. Addams hyödynsi oman setlementtitalonsa chicagolaisen Hull Housen yhteisöllistä toimintaa ja kokemuksiaan naapurustosta käytännön ja teorian välisten raja-aitojen madaltamisessa ja osoitti, miten käytännössä muutettiin toimintaa, ei vain kuvattu olemassa olevaa. (Roivainen 2001, 14.)

Toimijuuden todellistuminen sosiaalisessa vuorovaikutuksessa korostuu Peircen (1958, CP 1.324) toteamuksessa *me tulemme tietoisiksi itsestämme tulemalla tietoisiksi toisesta*. Vuorovaikutuksen avulla epävarmat asiantilat on mahdollista muotoilla ymmärrettävimmiksi, jossa prosessissa muuttuu niin tietävä subjekti kuin tiedettävä objektikin. Myös tämä pragmatistinen näkökulma ohjaa pohtimaan toimijuutta setlementtiliikkeelle tärkeistä toiminnan käytännöllisistä lähtökohdista käsin. Ainoastaan elettyä voi ymmärtää ja tulkita toisille. Toimijan kokemuksen arvostaminen tiedonlähteenä on keskeistä yksilön toimijuuden vahvistamisessa. (Esim. Roivainen 2001; 2004; 2014 a ja b.) Pragmatismissa toimintaan sisältyy kaikki inhimillinen toiminta, tutkimus mukaan luettuna.

Myös tämän tutkimuksen tarpeellisuus kiteytyy Addamsin ja setlementtitoiminnan perusteiden tavoin näkemykseen rakenteellisten reformien tarpeellisuudesta ja ihmisten elinolojen kehittämisestä. Ikärakenteen muuttuessa tarvitaan ikääntyneille joustavia asukaslähtöiseen suunnitteluun pohjautuvia asumisen palveluita, jotka mahdollistavat oman näköisen, hyvän elämän sosiaalisten yhteisöjen jäsenenä. (STM 2013, 9-11). Kehittämiseen tarvitaan reformistista ajattelua näkemään ikääntyneiden tarpeet heidän omista lähtökohdistaan käsin. Tämä Addamsin ja hänen aikalaistensa pragmatistien ajattelu on myös setlementtitoiminnan tradition mukaista: Ongelmat tunnistetaan ja määritellään ruohonjuuritasolla yhdessä asianomaisten kanssa. Se edellyttää yhteisön käytännöllisen elämän omakohtaista tuntemista. Mahdollisia muutoksia haetaan yhteiskunnallisista olosuhteista, ei apua tarvitsevien ihmisten ja ihmisryhmien moraalista heikkoudesta (Roivainen 2001, 12–14).

Pragmatistit painottavat käytännön merkitystä ja tarkastelevat ihmistä toimivana olentona, joka kiinnittyy todellisuuteen toimintansa ja käytäntöjensä

kautta. Toimintakeskeisyys korostaa toimijan näkökulman tärkeyttä ja tietoa tulee arvioida sen yhteisöllisen hyödyllisyyden, toimivuuden ja käyttökelpoisuuden mukaan. (Eräsaari & Mäntysaari 2012; Piironen 2013, 161.) Tässä korostuu toimijuuden sosiaalinen ja yksilöllinen leikkauspiste.

Edellä kuvatuista teoreettisista lähtökohdista käsin tarkastelen palvelutalon arjessa tekijöitä, jotka ikääntyneet kokevat toimijuudessaan merkityksellisiksi toimijuutta rakenteistavien vallan ja suhteisuuden näkökulmasta. Tutkimuksessani pohdin, mitä valintoja ja päätöksiä he vuorovaikutuksellisissa suhteissa toisiin palvelutaloesukkaisiin tai rakenteisiin toteuttavat ja pitävät merkityksellisinä. Arjen käsitän tässä tutkimuksessa viittaavan ikääntyneen elämän kokonaisuuteen, jota muokkaavat yhteiskunnalliset rakenteet ja sosiaaliset suhteet. Arki luo kontekstin toimijuudelle samalla, kun yksilöllinen elämä jakaantuu päivittäisiin, usein toistuviin tapahtumiin ja niiden puitteisiin. (Ks. Mikkola 2009, 25-28.)

Jyrkämää (1995, 235) mukaillen palvelutalon sosiaaliset ja toiminnalliset käytänteet ja rakenteet muodostavat ikääntyneen asukkaan arjessa toimijuuteen vaikuttavan sosiaalisen arkkitehtuurin, johon he omalla toiminnallaan vaikuttavat. Tätä tarkastelua tehdessäni vastaan ensimmäiseen tutkimustavoitteeseeni lisätä ymmärrystä ikääntyneiden toimijuudesta. Teoreettisten lähtökohtien mukaisesti tulkitsen tarkastelussani myös haastateltavien yksilölliseen tai kollektiiviseen elämäntilanteeseen vaikuttaneita ja yhteiskunnallisten rakenteiden kannalta merkittäviä tapahtumia sekä palvelutaloon muuttamiseen vaikuttaneita tekijöitä.

Jatkan tarkasteluani ja niven toisin toimimisen ratkaisuja ja vuorovaikutuksellisuutta toimijuuden modaliteetteihin ja avaan ikääntyneiden toimijuuden muuttuvaa kohteisuutta palvelutalon arjessa toisiinsa linkittyvien voimisen, täytymisen, haluamisen, tuntemisen, osaamisen ja kykenemisen valossa. Tarkastelen, mihin ikääntynyt arkitilanteissaan kykenee, mitä hän osaa, mitä hän haluaa, millaisia esteitä ja rajoituksia on tilanteissa vaikuttamassa ja millaiset ovat vaihtoehdot tai mahdollisuudet toimia vuorovaikutuksellisissa tilanteissa tehden itselle merkityksellisiä valtoja kuvaavia valintoja. Tätä tehdessäni kiitetty näkemys myös modaliteettien toimivuudesta tutkittaessa toimijuutta palvelutalokontekstissa.

Toimijuuden tutkimusta on tehty runsaasti, mutta vähän palvelutalokon-

tekstissa. Tarkoitus on, että tutkimuksen tuloksista on mahdollista oppia toiminnan kehittämiseksi (Stake 1995; Yin 2003). Tapaustutkimuksellisen otteen mukaisesti tutkimukseni tavoitteena on tuottaa teoreettisesti mielenkiintoista, intensiivistä tietoa, tulkintaa ja ymmärrystä ikääntyneen arjesta setlementin ylläpitämässä palvelutalossa. Oletan tutkimuksen tulosten hyödyttävän sekä setlementtien toimintaa että ikääntyneiden palveluasumisen kehittämistyötä ja syventävän ymmärrystä ikääntyneiden toimijuudesta tapausta laajemmin (Stake 1995, 4, 98; Peltola 2007, 112). Rajoituksensa skaalautuvuudelle luovat kuitenkin sekä setlementtitoiminnalle että tapaus-tutkimukselle luonteenomainen kontekstisidonnaisuus. Johtotähtenä on kuitenkin ollut Robert Stakea (1995, 4) lainaten, että oppimisen mahdollisuus on tapauksen valinnassa yksi tärkeimpiä periaatteita.

Tutkimuskohteeni on ikääntyneen palvelutalossa asuvan ihmisen toimijuus ja sen rakenteistuminen palvelutalon sosiaalisissa toimintakäytännöissä. Tarkastelen ikääntyneelle asukkaalle merkityksellisiä toimijuuteen vaikuttavia sosiaalisia ja vallan toimintakäytänteitä, joita he itse tavoitteellisella toiminnallaan muotoilevat tai ylläpitävät. Tutkimuskysymyksinä muotoilen tutkimustehtäväni seuraavasti.

1. Miten ikääntynyt hyödyntää sosiaalisia vuorovaikutussuhteitaan ja valtaa rakenteistaessaan toimijuuttaan palvelutalossa?
2. Miten toimijuuden modaliteetit ilmentyvät suhteisuuden ja vallan käytännöissä ikääntyneen arjessa palvelutalossa?

3.2. Tapaustutkimus tutkimusotteena

Tutkimukseni tutkimusote on laadullinen tapaustutkimus. Tapaustutkimus on empiiristä tutkimusta, jossa tutkittavaa kohdetta tutkitaan sen omassa ympäristössä ja elävässä elämässä (Patton 1990; Yin 2003, 11–15; Thomas 2014, 23). Valitsemassani intensiivisessä yhden tapauksen tapaustutkimuksessa voi monipuolisen aineiston avulla kuvata, tulkita ja ymmärtää tutkittavaa ilmiötä ja tuottaa teoreettisesti kiinnostavaa tietoa (Patton 1990; Eriksson ym. 2005, 14; Thomas 2014, 9-11). Hyödyntämäni toimijuuden teoreettismetodologinen viitekehys ohjaa ikääntyneiden toiminnan paikalliseen ymmärtämiseen

ja objektiivisuuteen rajatessa tarkastelua ikääntyneille merkityksellisten toimintojen kuvauksiin heidän arjessaan (Jyrkämä 2008).

Tutkittavaa ilmiötä, toimijuutta tarkastelen palvelutalossa, joka kuuluu tapaussetlementin toimintaympäristöön. Setlementti on sosiaalinen järjestelmä, jossa palvelutalo on setlementin ominaisuus eli rakenne. Ikääntyneen toimijuus on arkeen sidostuneena kietoutunut palvelutalon toimintakäytäntöihin, sen sosiaaliseen, fyysiseen ja institutionaaliseen ympäristöön. Sitä voi kutsua sisemmäksi kontekstiksi, joka on tämän tutkimuksen keskeinen arjen tapahtumaympäristö. Ikääntyneen toimijuuden rakenteistuminen yhteiskunnallisissa rakenteissa ja setlementin sidokset ulospäin muodostavat uloimman kontekstin, joka tuo ilmiön tarkasteluun mukaan yhteiskunnalliset ja sosiaaliset rakenteet palvelutalon ja setlementin ulkopuolella. (Eriksson ym. 2005, 15–16; Jyrkämä 2008, 194–197.)

Tutkimuksessani pyrin ilmentämään toimijuuteen, sen suhteisuuteen ja valtaan liittyviä näkökulmia, vaihtoehtoisia tulkintoja ja mahdollisia ristiiriitaisuuksia (Yin 2003; Thomas 2014) ikääntyneiden itsensä tuottaman aineiston pohjalta. Tarkoituksena on tuottaa rikasta, syvällistä kuvausta ja analyysia ikääntyneiden toiminnasta ja arjesta palvelutalossa. Nostan esille ikääntyneiden selontekoja, kuvauksia ja paikallista ymmärrystä heille merkityksellisessä valossa tulkiten samalla tuotettuja aineistoja teoreettisen viitekehyksen puitteissa. Tutkimusote antaa väljyyttä havaintoihin myös viitekehyksen sisältämien teoreettisten käsitteiden ulkopuolelta (Patton 1990 54; Stake 1995, 42; Thomas 2014, 124, 186). Osallistuminen akateemiseen keskusteluun näyttäytyy tavoitteena tarkastella toimijuuden modaliteettien viitekehyksen toimivuutta.

Tutkimukseni pragmatistiseen ajattelutapaan ja toimijuuden viitekehyksen soveltuvat hyvin tapaustutkimuksen käytännönläheisyys, kontekstisidonnaisuus, näkemys ihmisen kiinnittymisestä todellisuuteen toiminnan kautta sekä arvokysymysten keskeisyys (esim. Pohjola 2000, 97). Ikääntynyt arjestaan tietoisena ja toiminnassaan tavoitteellisena henkilönä hyödyntää ympäristön tuottamia resursseja ja uusiutuvan tiedon ja ymmärryksen avulla muovaa tilanteisesti muuttuvaa toimijuutaan. Ympäristö voi edistää tai estää ikääntyneen pyrkimyksiä toteuttaa tavoitteellista toimintaansa. Palvelujen kehittämisen näkökulmasta käytännönläheinen tutkimusstrategia kunnioittaa pyrkimis-

tä saattaa ikäänntyneiden ääni ja sen moninaisuus kuunneltavissa olevaan ja hyödynnettävään muotoon.

Tapaustutkimuksen lähestymistapaa on sovellettu laajasti kvalitatiivisessa tutkimuksessa yhteiskuntatieteiden lisäksi muun muassa psykologian ja yhdyskuntasuunnittelun tutkimuksessa. Sosiaalitieteissä siitä tuli suosittu 1900 – luvun alkupuolella käytännön tarpeista johtuen. Myöhemmin kehitetty ja nopeasti yleistynyt survey-tutkimus lähes syrjäytti tapaustutkimuksellisen lähestymistavan sosiaalitieteissä viime vuosisadan puolessa välissä. (Yin 2003, xiii, 1, 12; Laine ym. 2007, 12–16; Pekkarinen 2010, 46.) Nytkin tapaustutkimuksesta on kiinnostuttu uudestaan ja havaittu sen vahvuus monimutkaisten ja muuttuvien kokonaisuuksien tutkimisessa. Keskusteluissa on nähty, että tapaustutkimuksen avulla on mahdollista tuottaa tietoa monipuolisesti yhteen kietoutuvista rakenne- ja toimijasuhteista. (Eriksson & Koistinen 2005, 3.)

Yhteiskuntatieteen näkökulmasta tapaustutkimuksen historialliset juuret johtavat amerikkalaiseen sosiologiseen Chicagon koulukuntaan, jossa haluttiin muun muassa tarkastella maahanmuuttajien elinoloja uudenailla menetelmillä, kuten haastattelemalla ja havainnoimalla (Yin 2003, xiii, 1, 12; Laine ym. 2007, 12–13; Pekkarinen 2010, 46). Tapaustutkimuksen alkuperän Gary Thomas (2014, ix) paikantaa Harvardin Law Schooliin, jossa oppilaitoksen ensimmäinen dekaani Christopher Columbus Langdell ”laittoi tapaustutkimuksen pyörän pyörimään” vuonna 1870. Tosin Thomas (2014, 141–142) jäljittää myös eurooppalaisen 1800- luvun alussa tehdyn tapaustutkimuksen, jossa insinööri Frédéric Le Play vertaili monitapaustutkimuksessaan saksalaisten ja ranskalaisten perheiden oloja kaivoskylissä. Samoihin aikoihin luonnossa kasvaneesta pojasta teki tapaustutkimuksen ranskalainen Jean Marc Gaspard, jonka teos ”*The Wild Boy of Aveyron*” on julkaistu 1801. Molemmat tutkimukset olivat tapaustutkimusluonteisia, mutta eivät tietoisesti tapaustutkimuksiksi tehtyjä. (Mt.)

Varhaisia suomalaisia tapaustutkimuksia on Heikki Wariksen väitöskirja Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle I-II (Waris, 1973). Waris vaikutti monipuolisesti myös suomalaisen settlementiliikkeen, silloisen työkeskustoiminnan työhön. Hän toimi Helsingissä Kalliolan kansalaisopiston, aiemmin Kalliolan työkeskuksen rehtorina ja sen

jälkeen Settlementiliiton, silloisen Kristillis-yhteiskunnallisen työkeskusliiton, puheenjohtajana vuosina 1949–1951 ollessaan Helsingin yliopistossa sosiaalipolitiikan professorina. Ollessaan vierailevana tutkijana Chicagon yliopistossa 1934–35 Waris tutustui myös paikalliseen setlementtityöhön asuessaan Chicagon yliopiston setlementissä (Uusi-Rauva 2008; Repo 2011, 155; Roos 1996.)

Yhteistä erilaisille tapaustutkimusasetelmille on huolellisuus tutkittavan tapauksen valinnassa, rajauksessa ja perustelemisessa. Tapaustutkimus on yhden tai useamman tapauksen tutkimista, jossa tapaukselle on kuvaavaa sen erityisyys ja ainutlaatuisuus. Tapaukseen sijoittuvat tutkimuskohteet saattavat liittyä tämän tutkimuksen mukaisesti ilmiöön, mutta ne voivat liittyä myös tapauksen toiminnan dynamiikkaan, mekanismeihin ja prosesseihin tai tarkastella arjen toimintatapoja, ihmisiä, ryhmiä tai organisaatioita. Toimijuustutkimuksen kannalta tapaustutkimus on luonteva valinta, koska ihmisen ollessa kysymyksessä keskitytään ihmisen toimintaan (action) tutkimuskohteena, ei juurikaan itse ihmiseen. (Pohjola, 2000, 96–97; Yin 2003, 1-2, 13–14; Ronkainen ym. 2014, 68–69; Thomas 2014, 9- 10.)

Laadullinen tapaustutkimus soveltuu ajankohtaisten, elävässä elämässä olevien asioiden tutkimiseen (Patton 1990; Yin 2003, 13) ja tutkittavat kohteet ovat sosiaaliselle maailmalle ominaisesti monimutkaisia, myös ilmiön ja toimintaympäristön välinen raja on epäselvä (Yin 2003, 13). Ilmiön monipuolisessa tutkimisessa otetaan huomioon myös yhteiskunnallinen, sosiaalinen ja fyysinen ympäristö (Pohjola 2000, 95, 97; Yin 2003, 13). Myös Robert E. Stake (1995, xi-xii) painottaa toimintaympäristön merkitystä ilmiön erityisyyden (particularity) ja moninaisuuden (complexity) ymmärtämiseksi ja toteaa, että tapaustutkimus on enemmänkin tutkimuksen kohteeseen liittyvä lähestymistapa kuin menetelmällinen valinta.

Sosiaalisen maailman luonne ja tapaustutkimuksen moniulotteisuus antavat väljyyttä erilaisiin tapaustutkimuksen tyyppiteltyihin ja määritteltyihin. Käytännössä tyyppipuhtaita tapaustutkimuksia esiintyy harvoin. Kuten tässäkin tutkimuksessa monitasoiseiin vuorovaikutussuhteisiin perustuvan ilmiön tutkimisessa tyyppipiirteet limittyvät keskenään. Keskeistä on toimia tutkimuksen tarkoituksen, tavoitteen ja tutkimuskysymysten johdattamana. (Eriksson ym. 2005, 2.) Luen tämän tutkimuksen yhden

tapauksen sisältävään (ks. myös Yin 2003) välineelliseen (instrumental) tapaustutkimukseen.

Arvioin tutkimuksen lisäävän ymmärrystä ikääntyneen toimijuudesta laajempaan ilmiönä ja kyseinen setlementtikonteksti on palvelutalon vuoksi tapauksena kiinnostava asiayhteydessään. Tutkimustyyppi ohjaa teoreettisten käsitteiden havainnollistamisessa ja kehittämisessä, jota modaaliteettien tarkastelu toimijuuden tilanteisuutta tutkittaessa osaltaan tuottaa. Gary Thomas (2014, 141) toteaa kuitenkin, että välineellisessä yksittäisessä tapaustutkimuksessa ollaan kiinnostuneita myös itse tapauksesta. Tämän tutkimuksen kannalta tämä on merkittävää, koska tutkimuksen tarkoituksena ei ole lisätä ymmärrystä vain ikääntyneen toimijuudesta, vaan lisätä tietoa myös käytännön palvelutalotoiminnan kehittämiseen osana setlementtiyhteisöä.

Edellistä jaottelua täydentää tähän tutkimukseen sopiva yläkäsitteenomainen, elävään elämään kiinnittyvä intensiivinen tapaustutkimuksen määrittely. Se on klassisen ymmärrystä ja tulkintaa sisältävän yhden tapauksen tutkimustyyppi. Tarkastelen toimijuuden ilmiötä elävässä elämässä tutkimukseen osallistuvien ikääntyneiden näkökulmasta, heidän käsitteillään ja kielellään, mikä tuo tutkimukseen myös pragmaattista käytännönläheisyyttä. Tavoitteena on ainutlaatuisen ja teoreettisesti mielenkiintoisen Ilmiön tiheä kuvaus, tulkinta, ymmärtäminen ja toimintaympäristöä refleктоiva tieto. (Eriksson & Koistinen 2005, 15–16.) Tutkimuksessani intensiivisen tapaustutkimuksen luonteen mukaisesti päämääränä on lisätä ymmärrystä ikääntyneen toimijuudesta olosuhteissaan, olennaista on, että toimijuutta tarkastellaan aidossa toimintaympäristössä, ajassa, paikassa ja kulttuurissa.

Yhteenvedon tyypittelystä määrittelen tämän tutkimuksen yhtä tapausta edustavaksi intensiivisluonteiseksi tapaustutkimukseksi. Siinä tutkimuskohde, ikääntyneen toimijuus, liittyy tapausta laajempaan ilmiöön ja on siten piirteiltään Staken (1995, 3-4) esittämää instrumentaalista tutkimustyyppiä. Tapauksena toimivan setlementin ylläpitämä palvelutalo luo toimintaympäristön ja rajauksen tutkittavalle ilmiölle, ikääntyneen toimijuudelle ja tekee mahdolliseksi toimijuuden monipuolisen tarkastelun tavoitteiden mukaisista ja rajaamista näkökulmista.

Tapaus antaa kehyksen tutkimustehtäville, joiden ohjaamina tulkitsen ikääntyneiden kokemuksia toimijuuteen vaikuttavista sosiaalisista ja valtaa

sisältäneistä toimintakäytännöistä, jotka lisäävät ymmärrystä toimijuudesta yhtä tapauksia yleisemmällä tasolla. (Esim. Leino 2007, 214.) Arvioin, että valitsemani tapauksen avulla tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä, ikääntyneen toimijuudesta, voidaan oppia ja syventää ymmärrystä ja tuotettu tieto auttaa kehittämään ikääntyneiden palvelutalotoimintaa ja setlementtityötä ikääntyneiden parissa (Yin 2003, 39–41; Laine ym. 2007, 32; Leino 2007, 218–219).

Pentti Lappalaisen (2007, 122) mukaan teoria ei voi tapaustutkimuksen näkökulmasta olla vain ”itseriittoinen abstraktio”, vaan se vaatii empiriaan kytkeytymistä. Toimijuusteoria elää, kun se pragmatistisen ajattelun mukaisesti liitetään konkreettisiin kokemuksiin (mt. 192), joita palvelutalon asukkaat tuottavat.

3.3 Tapaustutkimuksen kritiikki

Käytännönläheisyys on nostattanut myös tapaustutkimusstrategiaan kohdistettua kritiikkiä. Tulosten yleistettävyys ja sitä mukaa tutkimuksen merkittävyys sekä tutkimuksen toistettavuus ja taipumus tutkijan ennako-oletusten myötäilyyn on nähty pulmallisina. (Pohjola 2000, 98; Flyvbjerg 2006, 221.) Seuraavissa kappaleissa käyn kritiikkiin liittyvää vuoropuhelua tutkimukseni kannalta tarkoituksenmukaisella tavalla.

Yin (2003, 5–9; ks. myös Laine ym. 2007, 10) korostaa, että tapaustutkimus soveltuu vastaamaan kysymyksiin, miten ja miksi. Silloin tarkastellaan myös lopputuloksiin vaikuttavien olosuhteiden, kuten rakenteiden, merkitystä. Kuitenkin juuri tulosten tuottaman kontekstisidonnaisen käytäntötiedon vuoksi tapaustutkimuksen antia pidetään tieteen kehitykselle heikkona. Sen on esitetty olevan kelvollinen vain luomaan ennako-oletuksia tai toimimaan esitutkimuksena jatkotutkimuksille.

Sosiaalitieteissä kuitenkin tutkitaan todellisuutta, jossa tieto perustuu kontekstiin sidottuihin käytännön kokemuksiin ja havaintoihin. Kontekstin häivyttäminen itse asiassa aliarvioisi sosiaalisen todellisuuden kompleksisuutta (Pohjola 2000, 98–99; Flyvbjerg 2006, 221, 229–230.) Tämän tutkimuksen filosofisten sitoumusten kannalta pidän tärkeänä myös Thomasin (2014, 212, 216) muistutuksen pragmatistien tavoin, että kaiken tutkimuksen tuottaman

tiedon arvo väliaikaisuudessaankin on parasta mahdollista siihen asti, kunnes löytyy jotakin, joka selittää ilmiötä paremmin.

Bent Flyvbergin (2006, 229) mukaan merkittävyyden ongelma juontaa tapauksen valintaan liittyvään yleistämisen ongelmaan. Anneli Pohjola (2000, 98) muistuttaa, että satunnaisotannan avulla saavutettu edustavuus harvoin tuottaa määrällisen tiedon lisäksi ilmiötä tarkastelevaa monipuolista tietoa, jota taas voidaan saada tutkimalla esimerkiksi kriittistä tapausta tai käyttämällä monipuolista aineiston keruutapaa. Koska laadullisen tapaustutkimuksen arvo ja sen keskeinen tarkoitus on pyrkiä lisäämään ymmärrystä tapauksesta ja tutkimuskohteesta, ei vastauksia tutkimuskysymyksiin haeta yleistettävyydestä, vaan aineistoa tulkitaan ensisijaisesti tutkimuskohteen omaa ympäristöä vasten. (Pohjola 2000, 98; Yin 2003, 10–11, 31–33; Thomas 2014, 3, 212.) Tämä Flyvbergin (2006a, 229; ks. myös Laine ym. 2007, 32; Peltola 2007, 126) mukaan ei estä sitä, että yksittäisen tapauksen monipuolinen tutkiminen voi heijastaa myös sellaisia yhteiskunnan piirteitä, jolla voi olla myös laajempaa yhteiskunnan toimintaan liittyvää merkitystä.

Sosiaalinen todellisuus on tilannesidonnaista ja tutkimusintressit nousevat usein käytännön kokemuksista. Sen vuoksi yleistämisen tarkoituksenmukaisuutta positivistisen tutkimusparadigman mukaisesti on sosiaalitieteissä hyvä tarkastella kriittisesti. (Pohjola 2000, 97–98; Pekkarinen 2010, 48.) Tilastollisen edustavuuden sijaan aineiston tulkinnoista tehdään, kuten tässä tutkimuksessa analyttistä yleistämistä, jossa tarkastellaan tulosten olennaisia piirteitä ja niitä verrataan toimijuuden teoriaperustaan. Yleistäminen ilmiötasolla nostaa toimijuudesta esiin uusia havaintoja ja piirteitä, jotka voivat esiintyä yleisinä sekä näyttää yksittäisten tapausten monimuotoiset yhteydet ympäristöönsä. (Robson 1993, 177; Pohjola 2000, 97–99; Yin 2003, 32–33; Laine ym. 2007, 12, 29; Alasuutari 2014a, 85.)

Tässä tutkimuksessa voidaan tuloksia tarkastella sen pohjalta, millaisia uusia näkökulmia tutkimus on avannut ikääntyneiden toimijuuteen ja millaisilla teoreettisilla kytkennöillä toimijuuskeskusteluun osallistutaan (esim. Flyvberg 2006, 233). Palvelutalokontekstissa on tehty vähän toimijuustutkimusta tai tutkimusta yleensä ikääntyneiden parissa, jotka asuvat palvelutalossa, mutta eivät ole tuetun tehostetun palveluasumisen piirissä. Tutkimus voi tuoda uutta palvelutaloasumiseen sidottua tietoa ja avata toimijuudesta ilmiötasolla

piirteitä, jotka voivat esiintyä yleisinä. Käytännön näkökulmasta voidaan arvioida saatujen tulosten hyödynnettävyyttä setlementtitoiminnan tai muiden palveluasumista tuottavien tahojen arjessa.

Analyttinen yleistäminen edellyttää Yinin (2003, 39–53) mukaan erityistä huolellisuutta tapauksen vallinnassa ja mahdollisimman täydellistä kontekstin kuvausta, jonka pohjalta lukijan on mahdollista päätellä, sopivatko tehdyt johtopäätökset myös toiseen kontekstiin. Tutkimuksen merkityksellisyydeksi ei riitä, että tuloksissa vain kuvataan jotakin erityisyyttä suhteessa muihin (mt). Juuri miksi kysymyksiin vastaaminen johtopäätöksissä laajentaa tarkastelua kontekstin ulkopuolelle. Yinin (mt.) kanssa samansuuntaisesti Stake (1995, 85–88; ks. myös Laine ym. 2007, 30; Leino 2007, 215) korostaa läpinäkyvyyttä tutkimuksen vaiheiden kuvauksessa.

Pentti Alasuutari (2014b, 248–249) käyttää termiä suhteuttaminen, jonka mukaan määritellyissä osuhteissa saadut tulokset suhteutetaan paitsi kontekstiinsa myös osaksi laajempia kokonaisuuksia. Muita tutkimuksia hyödyntämällä voidaan päätellä, missä suhteissa ja miten poikkeuksellinen tapauksessa olevien ikääntyneiden kokemus tutkittavasta ilmiöstä eli toimijuudesta on ja missä suhteissa se on rinnastettavissa muihin ympäristöihin (mt.).

Tapaustutkimus voi tuottaa lukijassaan välillisiä kokemuksia (vicarious experience), jotka ohjaavat häntä muodostamaan omia päätelmiään tutkimuksen kohteesta ja suhteuttamaan nämä omaan kontekstiinsa. Tämän edellytyksenä ovat vakuuttavasti esitetyt, tiheät, teoreettisesti ”valveutuneet” kuvaukset (thick description) tutkittavasta ilmiöstä. Ne voivat toimia avaimena lukijan tietoihin, kasvattaa hänen ymmärrystään ilmiöstä ja löytämään yhteyksiä muihin tapauksiin (Stake 1995, 85–88, 125–126; ks. myös Leino 2007, 216; Patrikainen 2012, 8.) Yhdenkin tapauksen huolellinen tutkiminen voi tarjota yksittäistapauksen ylittävää tietoa, josta voi olla hyötyä tapausta laajemmin. (Yin 2003, 31–33.) Se voi avata uusia näkökulmia ja auttaa oppimaan ilmiöstä jotakin uutta yhden totuuden sijasta. Ongelmaksi kuitenkin saattaa muodostua se, että kun kyseessä on kontekstiinsa sidottu merkitys, sen mieli voi hävitä ajan kuluessa. (Leino 2007, 215, 218.)

Tämän tutkimuksen kannalta tärkeä tapaustutkimuskritiikki on väite, jonka mukaan tapaustutkimus helposti vääristyy (bias) tukemaan tutkijan

ennakko-oletuksia. Objektiivisuuden ongelmaa pohdittaessa on totuusky-symyksen lisäksi syytä erottaa toisistaan Jouni Tuomen ja Anneli Sarajärven (2012, 135–136) mukaan luotettavuus ja tutkijan puolueettomuus. Objektiivisuuden ongelma ei ole Flybergin (2006, 236) mukaan ainoastaan vain tapaustutkimuksen ongelma, vaan se on mahdollista kaikessa tutkimuksessa.

Tutkija on tutkimuksensa tuottaja, jonka tulkintaa sävyttävät arvovalinnat ovat kiinteä osa tutkimusta jo siinä vaiheessa, kun hän päättää kiinnostuksensa mukaisesti tutkimusalasta ja metodeista. Tästä huolimatta omat käsitykseni tai taustajärjestön tutkimukselle kohdistamat toiveet eivät voi ohittaa aineistoa tai aineiston tuottajia, vaan heidän kokemuksensa ja arkeensa nivELYvät toimijuuden merkitykset ovat tulkinnoissa ensisijaisia. (Tuomi & Sarajärvi 2012, 135- 136.)

Objektiivisuuden vaaliminen edellyttää avoimuutta tiedostaa ja tuoda esille omat arvolähtökohdat ja roolit viimeistään tarkasteltaessa tutkimus-tuloksia ja tehdessä niiden tulkintaa (Eriksson & Koistinen 2005, 42–43). Sitoutuneisuuteni setlementtiliikkeen arvomaailmaan tutkimusta tehdessäni loi mahdollisuudet ohjata näkökulmavalintojani tässä tutkimuksessa. Ajatus tutkimuksesta toimintaa kehittävänä asiana on myös ohjannut sisällöllisiin ja metodologisiin valintoihin, mutta siitäkään huolimatta sitoutuminen ei voi alistaa ikääntyneiden tuottamaa aineistoa. Ajallisesti pitkä analyysivaihe ja siirtyminen pois setlementtiliikkeen palveluksesta on myös etäännyttänyt ja vahvistanut objektiiivista otetta aineistoon sekä tutkimuskontekstiin.

Tutkimus on riippuvainen myös tutkijan sukupuolesta, iästä tai asemasta ja koulutuksesta. On arvioitava, miten ne vaikuttavat havaintoihin ja tulkintoihin tai millaisia ennakko-oletuksia tutkimuksen oletetaan tukevan. (Tuomi & Sarajärvi, 2012 135–136.) Havaintojen luotettavuuteen voi tutkijan omalla henkilökohtaisella kehyksellä olla merkitystä, mutta ennen kaikkea sitä voi tarkastella tutkijan ja tutkimusympäristön välisen suhteen tuloksena. Tapaustutkimus on esiyymmärrystä vaativa oppimisprosessi, jossa luodaan vuorovaikutteinen suhde sekä tutkimusympäristöön että tulevaan lukijaan. Laadukasta (advanced) ja monipuolista tietoa sosiaalisista ilmiöistä, kuten toimijuudesta, voidaan saada vain hakeutumalla tutkimuskontekstiin, jossa tutkija voi oppia toimijoita ilmentäviä tekijöitä. (Flyberg 2006, 234–237.) Giddens (1984, 15) muotoilee asian siten, että sosiaaliseen toiminnan kuvaa-

minen perustuu jaettuun molemminpuoliseen (mutual) tietoon tutkijan ja tiedonantajien välillä. Se ylipäättänsä on mahdollista vain silloin, kun myös tutkija on toiminnassa osallisena (mt.).

Tutkimuskontekstiin asettautuminen edistää sitä, että yhden ”oikean” todellisuuden löytämisen sijasta on mahdollista sulkea pois vääristyneitä tulkintoja ja löytää paras mahdollinen toimiva kontekstiin sitoutunut tulkinta. Myös tässä tutkimuksessa on käynnyt niin, että olen joutunut luopumaan työhypoteeseista tai ennakkokäsityksistä opittuani ymmärtämään ilmiötä paremmin monipuolisen tarkastelun avulla. Tapaustutkimus on ennakkoletusten vahvistamisen sijaan muuttunut oppimisprosessiksi, jossa olen sulkenut pois vinoutuneita ennakkokäsityksiä sen sijaan, että vahvistettaisiin niitä (Flyvberg 2006, 236-237; Pohjola 2000, 99).

Tärkeänä tutkimusintressinäni on osallistuminen sosiaaligerontologiseen tieteelliseen keskusteluun, jolloin hyödyntämäni toimijuuden teoreettis-metodologinen viitekehys modaliteettikehikkoineen tuo oman paineensa aineiston tulkintojen ohjantaan. Tätä pyrin vähentämään käyttämällä analyysissäni abduktiivista sisällönanalyysia, jolloin tutkimus jo lähtökohdiltaan on teoriatietoinen. Vaikka tapaustutkimuksellinen tutkimusstrategia luo väljyyttä metodologisille valinnoille, ovat myös velvoitteet tutkimusalalla noudatettavien tieteen yleisten kriteerien ja tapaustutkimusperinteen kanssa tärkeitä puolueettomuuteen ohjaavia tekijöitä tulosten tulkinnassa. (Ronkainen ym. 2014, 130–140.)

Jokainen tapaus ja sen myötä tapaustutkimusprosessi on omanlaisensa ja tässä tutkimuksessa ikääntyneiden kokemukset toimijuudestaan ovat ainutlaatuisia, jolloin tutkimuksen toistettavuus on mahdotonta. Pohjola (2000, 99) puhuukin enemmän tarpeesta tutkimuksen seurattavuuteen kuin toistettavuuteen, joka edellyttää sitä, että lukija voi seurata tutkimusprosessin etenemistä ja tulosten rakentumista. Hyvä vuorovaikutus toimijoiden kanssa puolestaan auttaa tutkijaa muotoilemaan kokonaisnäkömyksen, josta nousee ikääntyneiden toimijuuteen liittyviä uusia tarkastelukulmia ja yleisesti tärkeitä teemoja. Näiden yhteiskunnallisten suhteiden ja käytäntöjen näkyviksi tekeminen auttaa lukijaa laajentamaan ymmärrystään tapausta yleisemmällä tasolla. Myös tässä onnistuminen edellyttää tutkimusprosessin avoimuutta ja yksityiskohtaista analyysia. Se vie lukijan maailmaan, jossa tarjotaan uusia

käsityksiä ja lähestymiskulmia ikääntyneiden toimijuuteen. (Leino 2007, 215–216; Peltola 2007, 124–127.)

3.4. Tapauksen valinta

Laadullisessa tapaustutkimuksessa hyödynnetään aina harkinnanvaraista tapauksen valintaa (Stake 1995, 8-9). Se edellyttää tapauksen ainutlaatuisuuden ja yleisten piirteiden tuntemisen lisäksi sen perustelemista, miksi tapaus on nostettu esille ja mitä se edustaa (Ronkainen ym. 2014, 68). Tapauksen valintaa ja tutkimuskohteen tarkentumista on tässä tutkimuksessa ohjannut käytännöstä nouseva mielenkiinto. Teoreettinen uteliaisuus käsitteiden valinnassa on puolestaan auttanut tarkentamaan ja rajaamaan tutkimuskohdetta. Tutkittavalle ilmiölle, ikääntyneiden toimijuudelle luo kontekstin valitsemani tapaus ja palvelutalo sen rakenteena. Tutkimuksen tuloksista on mahdollista oppia teorian ja toiminnan kehittämisessä. (Stake 1975; Yin 2003.)

Markus Laine ym. (2007, 10–11) näkevät kaksi tapaa, jolla voi aloittaa tapaustutkimus. Lähdetään liikkeelle kiinnostavasta tapauksesta, jonka jälkeen etsitään sopivat käsitteet ilmentämään tapausta eli etsitään tutkimuksen kohde. Toisessa tavassa tiedetään tutkimuksen kohde, ilmiö ja etsitään sille sopiva tapaus, jossa voidaan käyttää ja kehittää valittuja käsitteitä. Esimerkit edustavat ääripäitä, jotka käytännössä usein sekoittuvat, mutta keskeistä on, että tapaus vaikuttaa käsitteiden valintaan ja käsitteet tapaukseen. (Mt.) Tämä tutkimus kulkee pääsääntöisesti ensimmäisen vaihtoehdon mukaisesti, jossa intensiiviselle tapaustutkimukselle luonteenomaisesti tunnetaan tapauksen olot ja ympäristö (Eriksson & Koistinen. 2005, 5; Patrikainen 2012, 9).

Tutkimusta aloittaessani työni setlementtiliikkeessä sisälsi tiivistä yhteistyötä setlementtien kanssa seniori- ja vanhustyön toimialaan liittyvissä tehtävissä, joten tapauksen valinta setlementtiliikkeen piiristä oli luonnollinen. Työni kautta vuosien varrella opin tuntemaan setlementtien yleiset piirteet. Tutkimuksen avulla halusin syventää ikääntyneiden parissa tehtävän setlementtitoiminnan ainutlaatuisuuden piirteiden tunnistamista. Pohdin paikallisen setlementin palvelutalotoiminnalle ominaisia toimintakäytäntöjä ja rakenteita, joilla on merkitystä setlementtien hyvinvointipalvelujen tuottamisessa ikääntyneille.

Kimmokkeen tähän antoi yhteiskunnassa käytävä keskustelu hyvinvointipalvelujen kilpailuttamisesta ja kansalaisjärjestöjen roolista siinä. (Ks. Särkelä 2016.)

Halusin tarkastella asiaa ikääntyneiden näkökulmasta, koska ikääntyneiden hoivapalvelujen laatuun kiinnitettiin huomiota muun muassa demografisten muutosten vuoksi. Valmistella oli myös keskustelua herättänyt laki Ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvueluista. (28.12.2012/980.) Tämä ”vanhuspalvelulaiksi” kutsuttu laki asetti yksityisille palveluntuottajille kriteereitä hyvinvointipalvelujen tuottamisessa ja edellytti kuntatasolla ikääntyneiden itsensä kuulemista heitä koskevien palvelujen valmistelussa (mt.).

Suomessa on 36 setlementtiä, joiden joukosta tapaus oli valittava. Aluksi valikoin neljä setlementtiä, joissa oli ikääntyneille kansalaistoimintaa ja hyvinvointipalvelukonsepti oli vertailtavissa sisältöjensä puolesta. Kansalaistoimintaa pidin tärkeänä palvelutoiminnan tukimuotona, koska silloinen ennako-oletukseni oli, että se toisi setlementille ominaisia piirteitä. Kysyin vuonna 2011 noiden neljän setlementin kiinnostusta olla mukana tutkimuksessa. Kaikki neljä setlementtiä ilmoittivat olevansa käytettävissä, joten jatkoin tutkimuskohteen täsmentämistä sillä ajatuksella, että kaikki neljä setlementtiä tulisivat tutkimuksen piiriin.

Kvalitatiiviselle tapaustutkimusprosessille on luonteenomaista joustava suunnittelu ja toteuttaminen (Stake 1995, 8-9). Tutkimussuunnitelmaa tarkensin jo tapauksen valintavaiheessa luopuen monitapaustutkimuksen ideasta resurssisyyistä. Setlementit sijoittuivat eri puolelle Suomea ja käytännön syistä suljin asuinpaikkaani nähden kaksi kauimmaista pois. Tutustuttuani toisen jäljelle jääneen setlementin palveluasumiseen liittyvään laatutyön aineistoon vuosilta 2008 ja 2010 ja muuhun palveluasumista tukevaan palvelutarjontaan, päätin valita asianomaisen setlementin tapaussetlementiksi. Setlementin laatutyön aineistosta nousi yhteisöllisyyteen liittyviä teemoja, jotka herättivät mielenkiintoni tarkastella setlementin palveluasumista tarkemmin. Samoin koin tutkimukseni kannalta kiintoisina setlementin tarjoamat ikääntyneen asumisen tukipalvelut kuten vapaaehtois-, turvapuuhelin- ja saattohoitotoiminnan. Katson palvelujen kuuluvan hyvinvointipalveluihin, jotka ovat yhä tärkeämmässä roolissa ikääntyneiden elämässä poliittisten linjausten suosiessa kotona asumista laitosasumisen sijaan.

Seuraava askel oli ratkaista tapausta ja kohderyhmää ilmentävä tutkimuksen kohde ja kiinnittää ilmiö aiempiin tieteellisiin keskusteluihin (Laine ym. 2007, 11). Toimijuuden käsitteistöön perehtymisen ja tutkimusaineiston taustamateriaalin myötä päädyin tavoittelemaan setlementtitoimintaa mahdollisesti ilmentäviä piirteitä ikääntyneiden toimijuuden ja siihen liittyvien käsitteiden suhteisuuden ja vallan kautta. Tätä tehtävää edisti – ja myös rajasi tapaussetlementin toiminnassaan korostama asiakaslähtöinen kehittämistyö. Sen voi liittää setlementtiliikkeen työn juurille Jane Addamsin korostaessa ihmisten tarpeista lähtevään sosiaalista toimintaa (Puurunen & Roivainen 2012; Knight 2010, 65-103) ja ajatukseen toimijuudesta.

Asiakaslähtöisyys perustuu dialogiseen suhteeseen, jossa osapuolet toimivat subjekteina, kanssakulkijoina ja suhteisina toimijoina (Suonio & Pohjola 2012, 246–247). Laatuaineistossa olevat avoimet kysymykset ikääntyneille asukkaille ja heidän vastauksensa osoittivat, että toiminnassa aidosti rakennettiin dialogia asukkaiden kanssa. Vastaukset antoivat myös vihjeen siitä, että asukkailla voisi olla tutkimukseeni paljon annettavaa.

Prosessin tässä vaiheessa tapahtui tutkimuksellinen uudelleen asemoituminen. Aluksi mielenkiinnon kohde oli tapaussetlementti luonnollisen (naturalistic) tapaustutkimustyyppin mukaisesti ainutkertaisena ilmiönä, mutta prosessin edetessä ja tutkimustehtävien täsmennyessä tutkimuskatse kohdistui enemmän tapausta ilmentävään ilmiöön, ikääntyneiden toimijuuteen. (Esim. Yin 2003, 85–87; Peuhkuri 2007, 295–296.) Päädyin instrumentaalisen tapaustutkimustyyppin mukaisesti näkökulmaan, jonka mukaan setlementti luo yhteiskunnallisena rakenteena kiinnostavat puitteet palvelutalolle. Palvelutalo toimii setlementin sisäisenä rakenteena, ikääntyneen arjen ja sosiaalisten toimintakäytänteiden kontekstina.

Palvelutalossa arkaan elävät ikääntyneet toimivat tiedonantajina. Rajasin tutkimustani edelleen ja täsmensin palveluiksi palvelutalon tuottamat palvelut ja aineiston tuottajiksi palvelutaloasukkaat, jotka olivat yli 65 vuotiaita, asuneet palvelutalossa vähintään puoli vuotta ja kykenivät kertomaan itsenäisesti arjestaan. Palvelutalossa asuvat iäkkäät tutkimusaineiston tuottajat ovat kiinnostavia, koska omaehtoisesti palvelutaloon muuttaneiden ikääntyneiden arjesta en tiedä aiemmin tehdyn tutkimuksia.

Pidän tarkoituksenmukaisena erottaa setlementin tarkastelussa uloin, toi-

minnan taloudellinen, sosiaalinen ja poliittinen toimintaympäristö sisäisestä kontekstista. Sisempi konteksti viittaa setlementin sisäiseen sosiaaliseen ja kulttuuriseen ympäristöön, josta palvelutalo on yksi osa. Palvelutalon näen setlementin palveluissa rakenteena, joka sisältää niitä toimintakäytänteitä, joita ikääntyneet palvelutalossa asuvat toimijuudellaan muovaavat ja päinvas-
toin. Sisempi konteksti on tässä tutkimuksessa myös toimijuuden varsinaisena tapahtumaympäristönä ja määrittelee tapauksen toimijat. Toimijuusteoreettisessa tarkastelussa palvelutalon voi määritellä setlementin rakenteeksi. (Stake 1995, 63–64; Eriksson & Koistinen 2005, 7-8.)

Yinin (2003) mukaan aineiston keruu, tapauksen rajaaminen ja teoreettisten lähtökohtien hahmottaminen limittyvät toisiinsa tapaustutkimuksessa. Itselleni ratkaisevaa tapauksen valinnassa, tutkittavan ilmiön rajaamisessa sekä tutkimusotteen valinnassa oli se, että aineiston tuottamisessa voivat olla mukana ikääntyneet itse. Heidän kauttaan voi tarkastella palveluja käyttäjän näkökulmasta ja pohtia mitä tapahtuu, kun ikääntyneet elävät arkeaan palvelutalossa. Näkökohdalla on merkitystä myös tutkimuksen ontologisten ja epistemologisten valintojen näkökulmasta. Tieto nähdään instrumentaalisenä ja on todennettavissa käytännön seurausten kautta ikään-
tyneen toimijan kokemuksena hänen todellisuudestaan käsin. (Valkokari 2009, 19.) Ikääntyneen oman äänen kuulemiseen ohjaa myös toimijuuden metodologis-teoreettinen viitekehys (Jyrkämä 2008). Ero aikaisempiin tätä toimijuuden viitekehystä käyttäneiden tutkimusten suhteen oli setlementti- ja palvelutaloympäristö.

Yksittäisen tapaustutkimuksen tuottama tieto jo sinänsä aiheuttaa toimijuuden teoreettisen tiedon kumuloitumisen. Pysin kuitenkin astetta vahvempaan teoreettiseen sitoutumiseen. Vaikka tutkimuskohteen valintaan on vaikuttanut käytännöstä noussut mielenkiinto, ovat ilmiön rajaamiseen ja tutkimuskysymysten johtamiseen olleet vaikuttamina myös teoreettiset lähtökohdat. Tutkimus voi toimia toimijuusteoreettisten näkökulmien ja keskustelun välittäjänä ja se voi myös tarkastella väljänä analyysikehikkona käytettävää toimijuuden modaliteettien teoreettis-metodologista viitekeh-
yksen toimivuutta. (Peltola 2007, 112–113; Peuhkuri 2007, 306–307.)

Nostan vielä esille yhden tapaustutkimukselle ominaisen kategorijaottelun, joka kertoo, miksi tapaussetlementti on tullut valituksi tutkimukseen. Ta-

pausvalintaa voisi pitää tyyppillisenä tapauksena setlementtien joukossa, jolloin voi saada kuvan keskimääräisestä tilanteesta (Pohjola 2000, 96). Teoreettiselta näkökannalta tyyppillisen tapauksen hyöty on se, että tutkimuksen avulla voi laajentaa tai tarkastella toimijuuden ilmiön ulottuvuuksia suhteisuutta, valtaa ja modaliteettien ilmenemistä niissä (Laine ym. 2007, 31). Flyvbjerg (2001) ei pidä tyyppillistä tapausta kuitenkaan parhaimpana mahdollisena silloin, kun halutaan saavuttaa ilmiöstä rikasta tietoa. Nojaan tässä asiassa kuitenkin Schofieldin (1990, 78–80) näkemykseen, jonka mukaan tyyppillinen tapaus tarjoaa lukijalle mahdollisuuden arvioida tulosten sovellettavuutta muissa tapauksissa. Setlementtiliikkeen kannalta tällä on merkitystä palveluiden kehittämiseksi, joka ohjasi valintojani tutkimusta aloittaessani.

Vaikka tapaus edustaa tässä tutkimuksessa tyyppillistä tapausta, on siinä myös nähtävissä kriittiseen sekä paljastavaan tapaukseen liittyviä piirteitä. Kriittinen tapaus Flyvbjergin (2001, 78–87) mukaan johdattaa myös tarkastelemaan strategisesti tärkeitä solmukohtia, jotka vaikuttavat yhteiskunnassa yleisempään ongelmanasetteluun. Tämä on läheistä yhteiskunnan rakenteisiin vaikuttamaan pyrkivälle setlementtiliikkeelle, mutta ennen kaikkea se antaa äänen ikääntyneille (mt; Leino 2007, 217–218). Vaikka tapaustutkimus voi olla arvokas jo pelkästään ikääntyneen toimijuuden intensiiviseen analyysiin perustuvana tiheänä kuvauksena, tähän tapaustutkimukseen katson kuitenkin sisältyvän myös yhteiskunnallisen näkökulman. Ikääntyneen äänen kuulemisen lisäksi aineisto tarjoaa tietoa setlementin palveluasumisen kehittämisessä sekä vaihtoehtoisten näkymien tarjoaminen vanhuspolitiikkaan asumisen palveluiden tiimoilta. (Peltola 2007, 111–112.) Kuten Taru Peltola (2007, 113) toteaa, tapaustutkimus on tutkijan tapa myös luoda maailmaa.

3.5. Haastateltavien tavoittaminen ja tutkimukseen osallistuneet asukkaat

Kulttuuriset odotukset ja toiminnalliset velvoitteet voivat perustua ikään tai muihin ihmisiä eri yhteiskuntajärjestyksiin paikantaviin koordinaatteihin. Ne ohjaavat tarkastelemaan yksilölliseen toimijuuteen vaikuttavina tekijöinä yksilön itsensä ulkopuolelta. Ikä on yksi tällainen koordinaatti,

johon palveluasuminen kytkeytyy. Iän lisäksi elämäntilanteisiin kietoutuvia toimijuutta määritteleviä koordinaatteja Jyrkämä (2008; ks. myös Ojala 2011, 156; Hokkanen 2014, 62) on määritellyt olevan sukupuoli, sukupolvi, yhteiskunnallinen asema ja ympäristö.

Tässä tutkimuksessa haasteltavien ikä, sukupolvi ja ympäristö korostuvat aihevalintani, toimijuusteoreettisten sitoumusten ja tapaustutkimusotteen vuoksi. Ikä on avain palvelutalossa asumiselle. Sukupolvella on merkitystä elämänkulkujen yhteiskunnallisiin tapahtumiin liittyneiden risteymien kannalta ja ympäristöllä on vaikutuksia ikääntyneen ihmisen elämänkulkuun ja toimijuuden tilanteeseen muotoutumiseen. Yksilöllisessä tarkastelussa ja tiedonannoissa sukupuoli ja yhteiskunnallinen asema jäävät analyysitarkastelussa vähäisemmälle huomiolle, koska haluan varmistaa haastateltavien tunnistamattomuuden. Se ei sulje pois sitä, että niillä on tärkeä asema toimijuuden muotoutumisessa.

Tutkimuksessa mukana olleet haastateltavat asuvat palvelutalossa, joka sijaitsee Etelä-Suomessa pienehkössä kaupungissa. Saatuaani luvan haastatteluille palvelutalon ylläpitäjän, setlementin toimitusjohtajalta, sovin työntekijän kanssa haastateltavien rekrytointiprosessista. Sen mukaisesti työntekijä kertoi tutkimuksesta ja haastateltavahausta asukaskokouksessa ja pyysi halukkaita ilmoittautumaan hänelle sekä kertomaan asiasta myös muille, joiden arvioidaan olevan asiasta kiinnostuneita. Kriteereinä haastateltaville oli yli 65 vuoden ikä, kyky ilmaista itseä ja palvelutalossa asumisen kokemusta vähintään puoli vuotta.

Halukkaiksi haastatteluihin ilmoittautui 17 henkilöä, joista naisia oli 14 ja miehiä kolme. Palvelutalossa asumisen kesto vaihteli yhdestä kuukaudesta yhteentoista vuoteen ja oli keskimäärin neljä vuotta. Arjen asiointi palvelutalon ulkopuolella hoidettiin pääasiassa itse tai yhteistyössä lasten kanssa. Valitsin kaikki ilmoittautuneet, vaikka asumisajan osalta kriteeri ei kaikkien osalta täyttynyt. Tällä menettelyllä halusin varmistaa sen, että haastateltavien joukkoon saatiin myös miehiä. Olin kuitenkin varautunut arvioimaan asiaa vielä tutkittuani haastatteluaineistoa. Osoittautui, että vähän aikaa palvelutalossa asuneet olivat muihin nähden kriittisempiä ympäristönsä suhteen. Kun vastamuuttaneiden näkökulmat näin rikastuttivat aineistoa, vahvisti se päätöstä jättää haastattelumateriaali tutkimusaineistoon.

Keski-ikä haastateltavilla oli 83,6 vuotta. Ikäryhmään 65–78 sijoittui viisi henkilöä, jotka ovat oman tai puolison lisääntyvän hoivapalvelutarpeen vuoksi muuttaneet palvelutaloon. Loput 12 haastateltavaa olivat 85–91 ikäisiä henkilöitä, jotka joko ennakoivat tulevaa palvelutarpeen muutosta tai jo olivat riippuvaisia päivittäisistä palveluista. Nuorimman ja vanhimman ikäero oli 26 vuotta. Haastatelluista kaksi oli avioparia ja haastattelin puoliset yhdessä. Kaikki haastattelut tein haastateltavien kotona ja pariskunnista molemmat olivat yhtä aikaa läsnä. He täydensivät tarvittaessa toisiaan tietojen suhteen, mutta muutoin tulkitsin heidän tuottamansa aineiston yksilöllisinä kokemuksina ja näkemyksinä. Avioparit laskin näin yksilöinä haastatteluvahvuuteen.

Haastateltavien rekrytointiprosessin luonteen vuoksi oli ajateltavissa, että haastatteluihin valikoituisi alun alkaen aktiivisia asukkaita, jotka ovat tottuneet ja halukkaita tuomaan mielipiteensä esille. Kaikilta osin tämä etukäteisarvio ei pitänyt paikkaansa, vaan haastateltavat korostivat haluaan auttaa. He pitivät tutkimusta itsessään ensisijaisempana kuin sitä, että saavat oman ääneensä kuuluville.

Iällä toimijuutta määrittävänä aspektina on toimijuuden koordinaateista tässä tutkimuksessa keskeinen merkitys, koska ikääntymiseen liittyvät tekijät olivat tärkeimpinä syinä palvelutaloon hakeutumiselle. Ikä Jyrkämän (2008) mukaan on paitsi yksilön ominaisuus, ennen kaikkea se on yhteiskunnan palvelurakenteita aktualisoiva tekijä.

Sukupolvi näyttäytyy tässä tutkimuksessa ensisijaisesti elämäntapaan liittyvänä kollektiivista toimijuutta tuottavana tekijänä. Jeja-Pekka Roos (1987) on tehnyt sukupolvijaottelun, joka kuvastaa toimijoiden ja yhteiskunnan rakenteiden välistä suhdetta. Tämän jaottelun mukaan haastateltavat yhtä henkilöä lukuun ottamatta sijoittuvat sodanjälkeisen jälleenrakennuksen ja nousun sukupolveen, 1920–1930 luvulla syntyneisiin. Käytän tästä sukupolvesta nimikettä sodan sukupolvi ja pidän sotaa ja jälleenrakennusaikaa haastateltavien kollektiivisena avainkokemuksena. Haastateltavista yksi henkilö edusti sodan jälkeen syntyneenä suuren murroksen sukupolvea, jonka elinolot olivat aineellisesti ja siten myös toimijuuden resurssien näkökulmasta huomattavasti turvatummat kuin edellisten sukupolvien. (Mt; Suikkanen ym. 2001, 47; ks. myös Ojala 2011; Kauppila & Hartikainen 2012, 168.)

Samoissa palvelutalorakennuksissa on myös tuetun palveluasumisen toimintaa sekä tehostettuna palveluasumisena ryhmäkoteja ympärivuorokautista hoivaa tarvitseville muistisairaille, joilla on kunnan maksupalvelusitoumus. Palvelukokonaisuudessa on niin ikään tarjolla tuettua ja tehostettua palveluasumista vaikeavammaisille henkilöille ja mielenterveyskuntoutujille sekä asumis- ja kuntoutuspalveluita päihdekuntoutujille. Omaishoidon tukipalveluna voidaan omaisesta huolehtia joko kotona tai ryhmäkodissa sillä aikaa, kun hoitaja esimerkiksi käy asioilla tai on matkoilla.

Tähän tutkimukseen osallistuneet henkilöt asuvat palvelutalossa omalla kustannuksellaan. He ovat hakeutuneet asumaan itsenäisesti, eivätkä ole tuetun tai tehostetun palveluasumisen piirissä. Tutkimuksessani halusin pitäytyä vain ikääntyneiden itsensä tuottamaan aineistoon ja siksi en haastatellut tuetun tai tehostetun palvelun piiriin kuuluvia ikääntyneitä, vaikka olisi ollut kiintoisaa verrata vallankäyttöä eri ryhmien välillä.

Vapautuvaa asuntoa oli odotettu muutamasta kuukaudesta jopa kuuteen vuoteen. Odotusaikaan vaikutti asuntojen vapautuminen, mutta myös hakijoiden omat aikataulu- ja asunnon sijaintitöiveet. Keskimääräiseksi odotusajaksi arvioitiin haastatteluja tehdessäni noin 2,5 vuotta. Haastateltavat maksavat asunnostaan vuokran ja tarvitsemistaan hoitoon, hoivaan tai kodinhoitoon liittyvistä palveluista käytön mukaan. Peruspalvelun lisäksi setlementiltä hankituista palveluista on laadittu yksilöllinen hoito- ja palvelusuunnitelma. Näitä palveluja ovat muun muassa siivous, sairaanhoidolliset tehtävät, avustaminen peseytymisessä, vaatehuolto ja asiointiapu. Annetuista kotihoidon palveluista voi verotuksessa saada kotitalousvähennystä tai niistä voi olla palvelusetelisopimus asukkaan kotikunnan kanssa.

Kaikki haastateltavat olivat olleet työelämässä ja koulutustaustat vaihtelivat kansakoulusta korkeakouluun. Yksi henkilö ei halunnut puhua koulutuksestaan eikä siitä, missä oli ollut työssä, koska halusi varjella anonymiteettiään. Taustaltaan osallistujat olivat työväen- tai keskiluokkaisia kaupunkilaisia, jotka olivat pääasiassa maaseudulla syntyneitä ja kotoisin eripuolilta Suomea. Osa oli jäänyt eläkkeelle kansaneläkeiän saavutettuaan, osa sairauseläkkeelle työn tuomien liikuntaelinsairauksien vuoksi.

Setlementin työntekijä laati haastatteluajataulun ohjeitteni mukaisesti ja informoi aikataulusta jokaista haastateltavaa henkilökohtaisesti. Hän jätti

haastateltavalle kirjallisen informaation haastattelusta ja sen ajankohdasta sekä minun yhteystietoni. Myös tieto siitä, että haastattelut nauhoitetaan, oli kirjattu viestiin. (Liite 2). Itse sain työntekijältä listan, johon oli merkitty haastattelun kellonaika, haastateltavan nimi, ikä, osoite ja milloin haastateltava oli tullut asumaan palvelutaloon. Lisäksi listaan oli kirjattu lyhyt luonnehdinta asuinolosuhteista sekä liikkumiseen, parisuhteeseen tai elämäntilanteeseen liittyvä muu asia, jolla työntekijä arvioi olevan merkitystä haastattelun haastattelun kulkuun. Esimerkiksi tuleeko haastateltavan puoliso olemaan läsnä haastattelun ajan. Informaatio auttoi orientoitumaan haastattelutapahtumaan.

3.6. Haastattelut aineiston hankinnan menetelmänä

Tämän tutkimuksen tulokset ovat tulkintaa yksilö- ja ryhmähaastatteluissa tuotetusta aineistosta, jonka pohjalta rakennan analyysiäni ikääntyneiden haastateltavieni toimijuudesta. Johanna Ruusuvuoren ja Liisa Tiittulan (2005, 9) mukaan haastattelu on muodostunut keskeiseksi tavaksi tehdä elämää ymmärrettäväksi. Tämä oli hyvä lähtökohta lähteä tekemään haastattelututkimusta ikääntyneiden toimijuudesta palvelutalon arjessa. Laadulliselle tapaustutkimukselle ominaisesti aineiston keruussa tutkija ei kontrolloi tapahtumia, koska tutkimuksen aineisto hankitaan luonnollisessa ympäristössä ilman erityisjärjestelyjä. Tutkijalta edellytetään sen sijaan kykyä tulkita mukana olevien ihmisten tapoja, nähdä tai kokea asioita ja pyrkiä tallentamaan monenlaisia, myös erilaisia ja vastakohtaisia näkökulmia (Stake 1995, 12).

Haastattelut olivat luonteeltaan keskustelevia avoimia haastatteluja. Valitsin haastateltavan sen vuoksi, että halusin tarkastella toimijuutta ikääntyneiden palvelutaloasukkaiden itsensä kertoman kautta ja heidän oman ymmärryksensä ohjaamana. Keskustelut olivat toimijuuden ilmiöön pohjautuvia ja rakentuivat jokaisen haastateltavan kohdalla kokonaisuudessaan erilaisiksi. (Tuomi & Sarajarvi 2012, 76–77.)

Jokainen haastattelu oli sisällöltään ja pituudeltaan uniikki. Joissakin haastatteluissa keskustelu lähti luontevasti käyntiin ja jatkui jopa vauhdik-

kaasti. Joissakin haastatteluissa tuntui, että olin haastattelijana liikaa äänessä tai haastateltavalla on paljon sanottavaa, mutta sen tuottaminen vaati aikaa. Ennen haastattelun alkua kerroin taustastani ja siitä, miksi olin kiinnostunut tekemään tutkimusta. Jos löysin jotakin yhteistä asiaa, jotka linkittyivät kokemuksiimme, kuten samat syntymäpaikkakunnat tai kukkien hoito, kiinnityimme vähäksi aikaa siihen. Pidän aloituksia tärkeinä luottamuksen herättäjinä ja avoimen ilmapiirin edistäjinä. (Esim. Ruusuvuori & Tiittula 2005, 41.) Haastatteluaiakataulu on liitteessä 3 (Liite3).

Ruusuvuori & Tiittulan (2005, 136) mukaan haastateltavilla on yleensä jonkinlainen ennakkokäsitys siitä, mitä pitää kertoa. Asiat esitetään mahdollisimman positiivisessa valossa ja vältetään ongelmien esille nostamista. Se, että kerroin olevani setlementtiliikkeessä työntekijänä, saattoi aiheuttaa varautumista sen suhteen, että kielteisiä asioita palvelutalossa asumisesta kerrottiin vähän. Tai sitten niitä pidettiin niin merkityksettöminä, että ei haluttu keskittyä niihin. Olen samaa mieltä Ruusuvuoren & ja Tiittulan (2005, 88) kanssa siitä, että naisena naisten kanssa oli helpompi keskustella kuin miesten kanssa. Oletan, että tämä oli molemminpuolista, koska naiset toivat miehiä enemmän esille elämän murrosvaihteita, joissa oli myös surua tai eksistentiaalista pohdintaa.

Pyrin ohjaamaan keskusteluja suuntaan, jossa käytiin lyhyesti läpi aikaisempaa elämää ja muuttoa palvelutaloon, ja enemmän keskityttiin palvelutalossa elämisen arkeen sekä siihen liittyviin vuorovaikutuksellisiin toimintoihin. Haastattelun lopuksi kysyin, voinko tarvittaessa ottaa uudelleen yhteyttä. Kaikki haastateltavat lupasivat. Ajattelin tuossa vaiheessa, että joidenkin haasteltavien kanssa on tarvetta palata ja tarkentaa joitakin asioita tai tarvitsen varmistusta omaan tulkintaani.

Haastattelut kestivät keskimäärin tunnin, koska sen ajattelin haastateltavien iät huomioon ottaen olevan maksimipituus. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 133.) Useat haastateltavat päivittelivät ajan lyhyttä ja kertoivat, että heidän puolestaan voidaan jatkaa. Näin tehtiinkin, mikäli aikataulu antoi muuten myötä. Nauhoitin haastattelut ja tein sanatarkan litteroinnin itse, koska jo tässä vaiheessa halusin keskustella aineiston kanssa. Litteroitua tekstiä on 7-10 sivua per haastattelu, yhteensä 142 A4-sivua 1,5 rivivälillä. Parihaastattelujen pituus ei eronnut merkittävästi yksilöhaastatteluista. Litterointi on tehty

sanasta sanaan, mutta erikseen ei ole mainintoja tauoista, äänenpainoista tai muista puheeseen liittyvistä merkeistä.

Yksilö- ja parihaastattelujen tuoman ymmärryksen valossa halusin saada vielä lisäaineistoa, jonka avulla voin syventää teemoja, jotka olivat haastatteluissa nousseet vahvasti esille hylkäämättä kuitenkaan muuta aineistoa. Myös valtaan liittyviä seikkoja olimme mielestäni sivunneet liian vähän. Laadullisessa tutkimuksessa suunnitelman muutos on tyypillistä, koska tapaustutkimusprosessi synnyttää koko ajan tilaa uusille näkökulmille, mikä saattaa johtaa myös tutkimussuunnitelman muokkaamiseen, lisä-aineiston hankintaan tai teoreettiseen vahvistamiseen. Vaihtoehdot näissä tutkimuksen valintatilanteissa rajoittuvat tutkimuskysymysten, resurssien ja tutkijan taitojen mukaan. (Yin 2003, 85–87; Laine ym. 2007, 24–25.)

Kutsuin kaikki edellisiin haastatteluihin osallistuneet avoimeen ryhmähaastatteluun henkilökohtaisella kutsukirjeellä. Osallistujien oli mahdollista valita toinen kahdesta keskustelukerrasta, jotka olivat saman päivän aikana. Tilaisuuksiin ei tarvinnut ilmoittautua. Ryhmähaastattelut pidettiin huhtikuussa 2015, noin vuosi ensimmäisiä haastatteluja myöhemmin. Haastattelukeskustelut tehtiin palvelutalon kokoushuoneessa.

Osallistujia oli aamupäivän keskustelussa viisi henkilöä, yksi pariskunta sekä kaksi naista ja yksi mies. Iltapäivän keskustelussa oli myös viisi osallistujaa, yksi mies ja neljä naista. Yksi yksilöhaastatteluissa mukana ollut henkilö tuli juttelemaan tilaisuuksien jälkeen, mutta ei ollut mukana ryhmätilanteissa. Tästä keskustelusta tein muistiinpanot ja liitin ne hänen yksilöhaastattelunsa osaksi. Nauhoitin muut keskustelut ja litteroin ne. Haastatteluaineisto litteroituna oli 22 A4-sivua 1,5 rivivälillä.

Toteutin ryhmähaastattelun fokusryhmähaastattelun periaatteella, jossa toimin osanottajien välisenä moderaattorina, vetäjänä. Tehtävänäni oli luoda keskusteluja osallistujien välillä ja antaa tilaa ryhmän jäsenille ilmaista itseään heille ominaisin ilmauksin ja käsittein, joita he olivat tottuneet käyttämään yhteisissä arjen keskusteluissaan. Tarjosin pääasiassa henkilöhaastatteluista nousseita teemoja osallistujien keskusteltavaksi ja kommentoitavaksi. (Thomas 2014, 164.) Tämä antoi tilaa ryhmän jäsenille ilmaista itseään ja muodostaa kollektiivisesti jaettua ymmärrystä. Ryhmän vaikutus voi olla myös negatiivinen ja estää asioiden esittämisen varsinkin, jos ryhmässä joku

hallitsee keskustelua. Moderaattorina tehtäväni oli huolehtia siitä, että kaikki tulevat kuulluiksi. (Hirsijärvi & Hurme 2008.)

Tavoitteena oli, että ryhmäkeskustelut käsittelevät palvelutalon arjen sosiaalisissa käytänteissä koettuun vallankäyttöön liittyvää toimijuutta. Aluksi kerroin tutkimukseni nykyvaiheesta ja aikaisemmista haastatteluista nousseista havainnoista. Samalla pystyin tarkentamaan sitä, olinko alustavissa johtopäätöksissäni samalla linjalla haastateltavieni kanssa. Ryhmäkeskustelut toimivat tältä osin myös osana arviointia. (Tuomi & Sarajärvi 2012, 76.) Jatkoimme keskustelua valtaan liittyvillä asioilla ja nämä keskusteluosiot tuottivat uutta aineistoa.

Kaikki osallistujat osallistuivat keskusteluun molemmissa ryhmissä. Ryhmän jäsenet tukivat toistensa mahdollisuutta olla äänessä, mutta puheenvuoroja oli myös rajoitettava. Fokusryhmähaastatteluissa on Ronkaisen ym. (2014, 116) mukaan mahdollisesti kaksi haastattelijaa, joista toinen vetää keskustelua ja toinen toimii tarkkailijana. Koska nauhoitin haastattelut ja tunsin haastateltavat etukäteen, arvioin, että yksi haastattelija riitti.

Ryhmähaastattelut tuottivat yksilöhaastatteluja tukevaa ja uutta tutkimusaineistoa. Sekä pariskunta- että ryhmähaastatteluissa havaitsin, että samalla, kun kommentoitiin toisten tuottamia näkökulmia omalta kannalta, täsmennettiin tietoja tai tuotettiin aivan uutta asiaa. Tätä tukee myös Hirsijärvi & Hurmeen (2008, 61) näkemys, jonka mukaisesti ryhmähaastattelujen etu on se, että voidaan kommentoida asioita melko spontaanisti ja monipuolista tietoa tutkittavasta aiheesta.

Käytän haastatteluaineistoja tutkimuksen aineistona. Vietin setlementissä kolme päivää aineiston tuottamisen yhteydessä. Tapaamiset sijoittuivat kolmeen toisiaan lähellä olevaan rakennukseen ja yhden yhteydessä oli myös ravintola. Havainnoin siirtymisten ja ruokailujen yhteydessä talojen elämää, tunnelmaa, asukkaiden keskinäistä vuorovaikutusta, yhteistyötä ja kommunikaatiota työntekijöiden kanssa. Tätä havainnointia pidän merkityksellisenä sen vuoksi, että havainnointi auttoi tutustumaan kontekstiin. Se auttoi myös tunnistamaan toimintakulttuuriin liittyviä tekijöitä kuten sitä, miten grilli-illalla haastattelujen vuoksi poissaolleille tuotiin paistetut makkarat kotiin tai lounailla jäätiin istumaan ja juttelemaan pöytiin. Paljon kuljettiin myös kaksistaan ja tervehdittiin ohikulkijoita, myös minua.

3.7. Aineiston analyysi

3.7.1. Abduktiivinen päättely

Käytän tutkimuksessani abduktiivisen ajattelun logiikkaa aineiston analyysisä. Käyn analyysiprosessissa vuoropuhelua toimijuusteoreettisen keskustelun, toimijuuden teoreettis-metodologisen viitekehyksen ja empiirisen aineiston välillä. Haastatteluaineiston keräämisen, kuvauksen, analysoinnin ja tulkinnan kulku vaiheistuu edestakaiseksi prosessiksi, jossa tutkimusanalyysi etenee askel askeleelta viittauksilla haastatteluihin ja sitomalla tulkinnat teoriaan kohti tutkimustehtävien vastauksia. Prosessin kulkua ohjaavat tutkimustehtävien linjaukset, mutta lopputulosta rajaavat myös tutkimukseen käytettävä aika yhdessä tutkijan taitojeni kanssa. (Yin 2003, 85–87; Laine ym. 2007, 24–25.)

Analyysin alkuvaiheessa painottuu aineistolähtöisyys toimijuusteoreettisen käsitteistön johdattamana ja toimijuuden rakenteistumisen elementtien, suhteisuuden ja vallan näkökulmien syventämänä. Loppuvaiheessa analyysia ohjaavana ajatuksellisena kehikkona ovat toimijuuden modaliteetteorian toisiinsa tilanteisesti linkittyvät ulottuvuudet osata, haluta, kyetä voida, tuntea ja täytyä, joita olen esitellyt tutkimusraportin teoriaosassa yhdessä muun toimijuuskäsitteistön kanssa. (Eskola 2001, 144–145.) Analyysini kytkeytyy haastattelun ajalliseen kontekstiin ja on vahvasti sidoksissa iän tuomaan positioon, mutta saa vaikutteita myös muista haastateltavien elämänkulun aikaisista sidoksista ja positioista, kuten yhteiskuntaluokasta tai sukupolvesta. Tässä luvussa esittelen käyttämäni analyysimenetelmän ja perusteluja sen valinnalle.

Laadullisen tutkimuksen analyysissa käytetään usein induktiivista, yksittäisestä yleiseen, tai deduktiivista, yleisestä yksityiseen, liikkuvaa päättelyn logiikkaa. Eskola (2001, 136; ks. myös Tuomi & Sarajärvi 2012, 95) esittää jaottelua aineistolähtöiseen, teorialähtöiseen tai teoriaohjaavaan analyysiin. Teoriaohjaavasta analyysistä käytetään myös termiä teoriasidonnainen analyysi. Eskolan (2001) jaottelussa korostuu teorian tai teoreettisen merkitys, jolloin laadullisen tutkimuksen analyysin tekoa ohjaavia tekijöitä voidaan deduktiivista tai induktiivista kahtiajakoa paremmin ottaa huomioon. (Tuomi & Sarajärvi 2012, 95; ks. myös Ojala 2011.) Tämän tutkimuksen kannalta pidän luontevana Eskolan (2001) esittämään jakoon pohjautuvaa teoriaohjaavan ja aineistolähtöisyyden analyttisesti toisiinsa kietoutuvaa abduktiivista prosessia

(Ronkainen 2004, 65; Ojala 2011), kuitenkin painottuneena teoriaohjaavaan, joka ottaa huomioon teorian ja empirian vuoropuhelun.

Abduktiivisessa analyysistä on tunnistettavissa aikaisemman tiedon vaikutus, mutta yleensä teoreettiset kytkennät eivät välttämättä pohjaudu suoraan yhteen teoriaan. Tapaustutkimuksellinen ote asettaa vahvasti rajoitteita teorian muodostamiselle yleistämällä, joten tarkoituksena ei ole testata teoriaa, vaan abduktiivisen otteen ohjaamana enemmänkin löytää uusia yhteyksiä ja ajatuksia analyttisen yleistämisen avulla (Yin 2003) ja siten syventää ymmärrystä ikääntyneen toimijuudesta (ks. Alasuutari 2014 b). Sami Paavola (2012, 5) näkee abduktion käytännön tarpeena löytää tutkimukselle jokin kehiteltävä suunta, mikä tässä tutkimuksessa tarkoittaa toimijuusilmiön tarkastelun syvenemisen lisäksi toimijuuden modaliteettien soveltuvuuden tarkastelua palvelutalokontekstissa.

Intensiivisessä tapaustutkimuksessa ilmiötä tarkastellaan monipuolisesti ”tiheiden” kuvausten avulla, johon abduktiivinen tapa toimia sopii tulkintani mukaan hyvin. Paavolan (2003, 3) mukaan ”abduktio on pieniin vihjeisiin perustuvaa päättelyä, jossa pyritään löytämään viehättäviä, yksityiskohtia tarkkaan ja elegantisti selittäviä johtolankoja”. Se edellyttää, että käytetään hyväksi kaikkea sitä tietoa, joka on saatavilla tilanteesta tai asiasta (mt.). Kun tapaustutkimusprosessissa teoria ja empiria toimivat uudelle tilaa antavassa vuoropuhelussa, on mahdollista nostaa esille toimijuuden ilmiöön liittyviä yhteisiä asioita (Eriksson & Koistinen 2005, 19; Peltola 2007, 112).

Abduktiivisen päättelyn kehittäjä amerikkalainen filosofi, pragmaattisen koulukunnan vaikuttaja Charles Peirce (1839–1914), katsoi (1998), että sovellettavissa oleva tiedonlisä tulee abduktion kautta. Se on looginen operaatio, jolla voi tuoda uusia ajatuksia tutkimusprosessiin ja myös osoittaa ne tutkimusraportin muodossa. Päättely voi rakentua intuitiivisen olettamuksen varaan, mutta se voi rakentua myös varsinaisista tosiasioista, koetuista kokemuksista, jotka ovat loogisia. Tosiasiat, tässä tutkimuksessa ikääntyneen ihmisen kokemukset ovat loogisia, eikä kokemusta itsessään voi asettaa epäilyksen alaiseksi. (Ks. myös Grönfors 1982, 17–19.) Tämän mukaan empiirinen aineisto on aina validia eivätkä sen sisältämät sisäiset ristiriitaisuudet muuta tätä asiaa. Kysymyksenalaiseksi voidaan abduktiivisessa päättelyssä asettaa vain se, miten tutkija hyödyntää ja esittää aineiston. (Grönfors 1982, 17–18.)

Paavola (2003) arvioi, kuten myös Peirce (1998, 232) abduktiivista päättelymuotoa käyttökelpoiseksi, mutta se saattaa olla hypoteesina heikko. Peirce (mt.) kuitenkin jatkaa, että abduktiivinen päätelmä tuo toivoa uuden löytämisestä. Käytännöistä eli ihmisten kokemusten kautta nousevien vihjeiden avulla löydetään päätelmiin hyviä ehdotuksia ja rajauksia. (mt.) Tämän tutkimuksen pragmatistiseen tiedonkäsitysajatteluun liittyen Peirce muistuttaa (mt. 226–240), että pragmatismien tehtävänä on auttaa kirkastamaan ja ymmärtämään monitulkintaisia tai epätarkkoja ideoita. Sosiaalisen maailman ilmiöt, kuten toimijuus, ovat usein epätarkkoja ja monimutkaisia (esim. Yin 2003).

Pragmatistisen tiedonkäsityksen mukaan teorian liittyessä ihmisen konkreettisiin kokemuksiin ne voivat yhdessä muodostaa polun uuteen toimintaan tai saattaa liikkeelle aikaisemmin näkemätöntä prosessia (Lappalainen 2007, 199–200). Tämä tukee abduktiivisen päättelyn ideaa, jonka mukaan kiinnostus kohdistetaan tärkeiksi oletettuihin seikkoihin tai olosuhteisiin, joiden ajatellaan tuottavan uusia ajatuksia ja oivalluksia. (Eskola, 2001, 138; Grönfors 1982, 17–20.) Perusajatuksena kuitenkin on, että vaikka prosessissa annetaan tilaa aineistosta nouseville vihjeille, uudet tieteelliset löydöt ovat mahdollisia vain, kun havaintojen teko perustuu johonkin johtoajatuksen (guiding principle). Teoreettinen viitekehys voi toimia johtoajatuksen roolissa, jota voi muuttaa ja kumota kesken tutkimusprosessin. Aineiston tarkastelua ohjaavat tutkijan omat ennakkokäsitykset tai perehtyneisyys tutkimusaiheeseen liittyvään kirjallisuuteen. Keskeistä on, että tutkijana tiedostan teoreettisen esiyymmärryksen merkityksen sekä rajoittavana että ajattelua edistävänä tekijänä. (Eskola 2001; Grönfors 1982.)

Tässä tutkimuksessa teoreettista esiyymmärrystä on jäsentänyt keskeisesti toimijuusteoreettinen viitekehys, jonka taustalla on nähtävissä Giddensin (1984; ks. myös Jyrkämä 2007b) käsitys vahvasti rakenteisiin sitoutuneesta toimijuudesta. Esiyymmärrystä ovat kehittäneet myös toimijuuskeskusteluun liittyvät näkökulmat, joita edustavat Jyrkämän (esim. 2008), toimijuuden metodologinen viitekehys, Archerin (1995) ajattelu refleksiivisyydestä ja suomalaisten tutkijoiden kuten Hanna Ojalan (2010), Riitta Koivulan (2013) sekä Elisa Virkolan (2014) toimijuuden sosiaaligerontologiset tutkimukset. Myös aineiston hankinta on rakentunut väljästi teoreettisten

oletusten pohjalta kuitenkin niin, että haastattelut ovat olleet strukturoimattomia.

Arvioin, että abduktiivinen lähestymistapa pystyy tarjoamaan työväliseen ymmärtämään tämän intensiivisenä tapaustutkimuksena toimivan tutkimuksen sisältämää toimijuuden ilmiötä. Thomas (2014, 68) toteaa osuvasti tapaustutkimuksen luonteesta ”think small, but drill deep”, joka rajaa ilmiön tarkastelua rajatusti, mutta monipuolisesti. Abduktiivisen päättelyn luonteen mukaisesti teoreettista viitekehystä on tarkasteltava suuntaa antavana, analyysia ja tulkintaa jäntevöittävänä tekijänä, joka auttaa tehtävänasettelua ja kokonaisuuden hallintaa, mutta ei ole ahtaasti analyysia ja päättelyä sitova.

Aineistolähtöisyyden ja teorianäkökulman yhdistämisellä abduktiiviseksi otteeksi pyrin ymmärtämään käytännön tason, ikääntyneiden arjen, toiminnan logiikkaa (Ronkainen 2004, 61–64; ks. myös Ojala 2011; Grönfors 1982, 18.). Oleellista tarkastelussani on nähdä toimijuuden muovautuminen osana ikääntyneen arkea setlementin ylläpitämässä palvelutalossa. Tarkastelu edellyttää valitsemani tapaustutkimusstrategian mukaisesti arjen kontekstualisoimista palvelutaloon. Se edellyttää myös sen ymmärtämistä, miten palvelutalon toiminta linkittyy hallinnon ja toimintaa ohjaavien arvojen kautta setlementtiin ja sitä kautta sosiaaliseen palvelujärjestelmään ja siten osaksi laajempiin yhteiskunnallisiin puitteisiin. Ja näin löytämään uusia merkityksiä ja sisältöjä toimijuuden ilmiöstä. (Huutoniemi 2014, 37.)

Valitsin abduktiivisen analyysitavan tuodakseni näkyviin ja kunnioittaakseni ikääntyneiden puhetta ja vahvistaakseni tulkintaani aiemmin tuotetuilla tutkimuksilla ja teorialähteillä. Oma kosketuspintaani tutkittavaan ilmiöön vahvistaa pitkä työkokemus setlementtityössä ja sen arvomaailman tunteminen. Olen ikääntyneiden parissa tehnyt hoito-, johtamis-, ja opetustyötä, joten tutkimuksessani kuuntelemisen, lukemisen ja tulkinnan prosessit eivät ole suhteessa vain ikääntyneiden tuottamaan kokemusaistoon. Työkokemukseni ja perehtyneisyyteni palveluasumisen tuottajan, setlementin hyvinvointipalvelu-, kansalais- ja kansalaisopistotoimintaan ovat kehyykseni ikääntyneiden tuottaman aineiston asettamiselle yhteyksiinsä.

3.7.2. Analyysiprosessi

Käytän tässä laadullisessa tapaustutkimuksessa aineiston analyysimenetelmänä abduktiivisen päättelyn logiikkaan pohjautuvaa sisällönanalyysia. Sisällönanalyysin tarkoituksena on hajanaisen empiirisen aineiston systemaattinen järjestäminen, tiivistäminen, kuvaus ja tulkinta johtopäätösten tekemistä varten kadottamatta silti sen sisältämää informaatioarvoa. Siinä aineisto hajotetaan osiin, käsitteellistetään, kootaan taas loogiseksi kokonaisuudeksi ja muodostetaan käsitteellinen ymmärrys tutkittavasta ilmiöstä, toimijuudesta. (Eskola & Suoranta 1996, 104–105, 115; Onwuegbuzie & Combs 2010, 404–405; Tuomi & Sarajärvi 2012, 92–98.)

Analyysissä nostan esille asiakokonaisuuksia, mutta en ota kantaa siihen, miten näitä asioita ilmaistaan, vaan kiinnitän ensisijaisesti huomiota siihen, *mitä* ikäännytynyt sanoo toiminnastaan ja tekemisestään. Tarkastelun kohteena ovat palvelutalon toimintakäytäntöihin liittyvät sosiaaliset suhteet ja vallankäyttö rakenteissa, joihin ikäänntyneen kuvaama toiminta niveltyy. *Miksi* kysymykseen pyrin vastaamaan tutkimuksen tulosten johtopäätöksissä. (Ojala 2011, 137.)

Tutkimusprosessin alussa toimijuusteoreettinen käsitteistö on viitteellisesti muovannut empiirisen aineiston hankintaa ja tutkimustehtävien muotoutumista. Ensimmäiseen tutkimustehtävään vastatessa se on johdattanut aineiston tarkastelua spesifimmin toimintakäytänteiden toimijuutta muotouttavien vallan ja suhteisuuden kautta. Tämä tarkastelu tuottaa aineistoa myös toiseen tutkimustehtävään, jossa syvennän suhteisuuden ja vallan tarkastelua toimijuudesta Jyrkämän (2008) muotoileman modaliteettien viitekehyksen toimiessa tarkastelukehikkona. Samalla punnitsen modaliteettien toimivuutta toimijuuden tutkimisessa palvelutalossa. (Ks. esim. Eskola 2001, 138.)

Kun toisessa tutkimustehtävässä analyysiajattelua ovat ohjanneet toimijuuden modaliteetit, olen niiden kautta tarkastellut edellisen vaiheen tuloksia ja palannut tarkastelemaan uudestaan aineistossa olevia ajatuskokonaisuuksia. Martti Grönforsin (1982, 94–95) mukaan kuvauksen syvyyttä voidaan saada sillä, että sisällönanalyysiin yhdistetään kontekstianalyysi. Sovellan ajatusta siten, että palaan tarkastelemaan teemaan liittyviä ajatuskokonaisuuksia ja niiden ohjaamana haastattelutekstiin. Asianomaisen ajatuskontekstia

tarkastelemalla voi löytää myös vihjeitä teoreettiseen tarkasteluun ja johtopäätöksiin. (Mt.)

Edellä kuvatun mukaisesti teoria tuottaa aineiston ja teorian välistä vuoropuhelua koko analyysin ajan. Prosessin eri vaiheissa palaan aiemmin tehtyihin huomioihin niitä edelleen arvioiden ja tarkentaen. (Vrt. Tuomi & Sarajärvi 2012.) Tuloksena on vaiheittainen prosessi, jota kuvaan tarkemmin myöhemmin tässä luvussa. Koko analyysiprosessia ajatellen toimijuuden käsitteistö on luonut heuristisia vihjeitä, tehnyt tilaa yllätyksellisyydelle ja samalla toiminut myös tarkastelua ohjaavana rajauksena. (Esim. Grönfors 1982, 19–20.)

Analyysini kohdistuu haastattelupuheeseen ja analyysiyksikkönä on ajatuskokonaisuus, jossa haasteltava kuvaa arjen toimintaansa. Litteroin haastattelut sanatarkasti lukuun ottamatta osaa toisesta ryhmähaastattelusta. Siinä keskustelun vilkkauksen vuoksi ei erillisiä puheenvuoroja ollut mahdollista erottaa. Haastattelunauha toimi näiltä osin tiedonvälittäjänä. Litterointivaihe toimi aineiston kokonaiskuvaa hahmottavana lukemisena. Havaitsin hyväksi myös nauhojen kuuntelemisen tekstin lukemisen ohella, koska näin äänenpainot, tauot ja tunnelma välittyvät paremmin, mikä auttoi aineiston analysoinnissa. (Eskola 2001, 133–134.) Linda Mabryn (2008, 219) mukaan tapaustutkimuksessa kokemuksellisen tiedon välittäminen on selittävää tietoa olennaisempaa, kun tarkoituksena on syventää ymmärrystä tapauksesta.

Aloitin tekstinkäsittelyohjelman avulla aineiston varsinaisen järjestämisen, jossa hyödynsin värejä, ja kommenttitoimintoja. Ikääntyneen toimijuus on dynaaminen prosessi, jossa on läsnä mennyt, nykyhetki ja tulevaisuus (Jyrkämä 2008). Tämän ajattelun pohjalta jaoin analyysirungon väljästi neljään osaan, elämänkulkuun, muutto palvelutaloon, eläminen palvelutalossa ja tulevaisuuden näkymät palvelutalossa. Tässä analyysiprosessin vaiheessa yksi (1) tehty vaiheistus oli myös haastattelun kulun jäsentäjänä, joten alustava aineiston jäsentely tapahtui jo silloin. Pertti Järvisen & Annikki Järvisen (1994) mukaan aineiston jäsentämistä voi tapahtua etukäteen valitun käsitteistön pohjalta. Sisällön analyysissä keskeistä on aineiston ja teorian käsitteellinen vastaavuus, jolloin teoria ja analysoitava aineisto tukevat toisiaan. (Ks. Romakkaniemi 2011, 81.)

Analyysin taustaksi poimin aineistosta elämänkulullisia aikaan sidottuja koordinaatteja, sosiaalisia tekijöitä kuvaavia merkittäviksi arvioimiani tee-

moja, joihin ikääntyneiden toimijuudet olivat kiinnittyneet. Tästä jatkoin varsinaiseen analyysiin, josta ensimmäisenä vaiheena oli muutto palvelutaloon. Koska muutot palvelutaloon olivat jo tapahtuneet, aineisto on tuotettu retrospektiivisesti. Järvisen & Järvisen (2000) mukaan se on mahdollista kuvailevassa ja tulkitsevassa tutkimuksessa.

Vaiheessa kaksi (2) nostin aineistosta suhteellisen vapaasti esille mielestäni toimijuuden kannalta merkittäviä ajatuskokonaisuuksia, joissa ikääntyneet kuvasivat arjen toimintaansa. Vaiheessa kolme (3) poimin edellisen vaiheen ajatuskokonaisuuksista kytkennät suhteisuutta ja valtaa kuvaaviin ilmaisuihin tutkimustehtävien mukaisesti. Ensin tarkastelin suhteisuutta ja sitten suhteisuutta sisältävissä ajatuskokonaisuuksissa valtaa, koska näen suhteisuuden luovan vallan positioita (ks. Ronkainen 2012). Palasin tarkastelemaan myös tässä vaiheessa alkuperäistä aineistoa lisävihjeiden saamiseksi vallan ilmenemisestä.

Vaiheessa neljä (4) aloitin suhteisuutta ja valtaa kuvaavien ajatuskokonaisuuksien ryhmittelyn ja nimeämisen väljiksi teemoiksi, kuten päätöksenteko palvelutaloon muutettaessa tai ystävyyys. Maalasin valinnat väreillä ja kirjasin teeman nimen kommenttitoiminnon avulla sivun laitaan. Tässä vaiheessa hylkäsin osan ajatuskokonaisuuksista, joilla en katsonut olevan tämän tutkimuksen kannalta merkitystä. Teemojen konkreettinen kiinnittyminen tekstiin auttoi myöhemmin löytämään teemaan liittyviä yksityiskohtia ja palauttamaan mieleen kontekstia, jotka olivat tärkeitä argumentoinnissa käydessäni vuoropuhelua aineiston ja teorian välillä.

Ajatuskokonaisuuksia sisältäviä toimintakäytäntöjä kuvaavia teemoja syntyi useita, joita ryhmittelin edelleen joko vallan tai suhteisuuden alle vaiheessa viisi (5). Etsin samankaltaisuuksia ilmentäviä ajatuskokonaisuuksia, joita yleensä kuvasin toimintakäytäntöä kuvaavana tekemisenä.

Pyrin siihen, että argumentoinnissa en kadota ikääntyneen omaa ääntä (Mason 2002, 174–175). Jennifer Masonin (mt.) mukaan tulkintaa voi rakentaa tarkoituksellisten argumenttien mukaisesti laadullisessa tutkimuksessa, joka sijoittuu paikalliseen, sosiaaliselle maailmalle ominaiseen monimutkaiseen kontekstiin. Tarkoituksellinen tulkinta on tietoisesti valittu näkökulma asioihin, mitä on nähty ja ymmärretty, ei pelkkää kuvailua. Sen tarkoituksena on pyrkiä osoittamaan, miten ikääntyneet itse tulkitsevat arkeaan ja miten minä sitä tutkijana tulkitsen. (Mt.; ks. myös Koivula 2013, 55–56.)

Ensimmäisen tutkimustehtävän analysoinnissa muodostamani ajatuskokonaisuudet ja teemat toimivat itsenäisinä tarkastelun tuloksina ja aineistoa tuottavina lähteinä ja vihjeinä toiseen tutkimustehtävään. Näin vaiheessa kuusi (6) tarkastelin tuloksia modaliteettien muodostamaa kehikkoa vasten. Päättelyketju oli nyt edelliseen nähden päinvastainen muutoin, mutta säilytin ensimmäisen tehtävän mukaisen jaon, muutto palvelutaloon, arki palvelutalossa ja pohdintaa tulevaisuudesta. Etsin viitteitä siitä, miten toimijuuden modaliteetit ilmenevät ensimmäisen tutkimustehtävän ryhmittelyn mukaisissa vallan ja suhteisuuden teemojen sisältämissä ajatuskokonaisuuksissa tai niiden aineistoon linkittyvissä tekstiyhteyksissä. Esimerkiksi kotona palvelutalossa: valta: vaatii toimittamaan uuden tuolin sairaalasta tulleelle naapurille. (Liite 2 analyysiesimerkki ja koodauksen tunnukset.)

Toimijuuden ulottuvuus, modaalisuus, osoittaa toimijuuden aikaan ja paikkaan sidottua kohteisuutta, jonka konteksti ei välttämättä tule esille riittävästi yhden teeman sisältämässä ajatuskokonaisuudessa. Tarpeellisen informaation saamiseksi ja tukekseni omaa päättelyäni oli litteraatioon palattava teeman sisältämää ajatuskokonaisuutta laajemmin. Palasin usein aineistoon teemojen ja ajatuskokonaisuuksien antamien vihjeiden perusteella myös tulkinnan ja argumentoinnin yhteydessä. Tämä johti siihen, että analyysiprosessissa aineiston luokittelu, analyysi ja tulkinta limittyivät toisiinsa kietoutuneista.

Tarkastelun kohteena oli myös ikääntymisen koordinaattien, kuten iän ja ympäristön, ilmentyminen suhteessa valtaan ja sosiaaliseen vuorovaikutukseen sekä modaliteetteihin. Tekstien ajallinen nelijako ja sen myötä haastattelutekstin systemaattisuus helpottivat varsinkin ensimmäisen vaiheen analyysin käytännön toteuttamista. Kerronta oli pääpiirteissään tutkimuskysymysten johdattelemaa haastattelukeskustelua, mutta myös paikka paikoin laveampaa arjen kuvausta, joka jäi analyysirungon ulkopuolelle hyödyntämättä. Analyysiaineiston paisumista pyrin ehkäisemään sillä, että koetin keskittyä jokaisessa tutkimusvaiheessa vain tutkimustehtävien rajaamaan aineistoon, mutta en poistanut tekstejä, jotta voin tarvittaessa palata teeman tekstikontekstiin.

Tarkasteltaessa palvelutalon 17 iäkkään asukkaan arjen kokemuksia ei kokemusmaailmaa ja elämisen kulttuuria voi luonnehtia yhtenäiseksi. Jokaisella aineiston tuottajalla on oma palvelutalon ulkopuolinen menneisyytensä ja omat tulevaisuuden näkymänsä, joita he kytkevät nykypäivän toimijuuteensa.

Mabryn (2009, 219) mukaan tapaustutkimuksessa tarjotaan tiheää analyytistä kuvausta, (thick descriptions) ja kokemuksiin perustuvia selontekoja, kokemusten raportointia ilmiön ymmärtämisen lisäämiseksi. Moniulotteisuuden esille nostamisessa pyrin lukemaan ja prosessoimaan aineistoa niin, että kokemusten viestit eivät pelkisty liikaa, vaan nostan aineistosta erilaisia näkökulmia.

Moniäänisyys ja refleksiivisyys edellyttävät sensitiivisyyttä asettua alttiiksi paitsi tulkintojen moninaisuudelle ja eri näkökulmille, myös uskallusta asettautua tulkinnoissa alttiiksi omalle ja muiden kritiikille. (Mason 2002, 176–177; ks. myös Koivula 2013, 55.) Tämä asettaa myös haasteita analyysiprosessin kirjoittamiselle auki niin, että prosessi avautuu lukijalle ymmärrettävästi.

3.7.3. Eettisiä pohdintoja

Tutkimusprosessiin usein sisältyy moniselitteiset ja usein vaikeasti havaittavat eettiset kysymykset. Näihin sekä tutkijan asemaan liittyvät pohdinnat kuuluvat tutkimuksessa tehtävään päätöksentekoon ja ovat osa tutkimusprosessin kaikkia vaiheita aiheen valinnasta lähtien. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietinnön (2009) mukaisesti ihmistieteisiin liittyvää tutkimusta koskevat eettiset periaatteet ovat jaettavissa kolmeen osaan, itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyys ja tietosuoja.

Itsemääräämisoikeuden toteutuminen edellyttää sitä, että haastateltaviin tulee suhtautua kohteliaasti ja heidän ihmisarvoaan kunnioittaen koko tutkimusprosessin ajan – ei vain haastattelutilanteessa. Haastatteluihin rekryointivaiheessa pyrin huolehtimaan siten, että prosessi suunniteltiin huolellisesti, informaatio oli suullista ja kirjallista enkä osallistunut tutkijana rekryointiprosessiin muutoin kuin tekemällä lopullisen valinnan ennalta määriteltyjen kriteereiden pohjalta. Haastateltavat ilmoittautuivat itse saatuun tiedon tutkimuksesta asukaskokouksessa tai työntekijän kysytyä heidän kiinnostustaan. Sen jälkeen he kävivät keskustelun työntekijän kanssa siitä, mitä heiltä odotetaan ja mitkä ovat tutkimuksen tavoitteet.

Edellä kuvattu prosessin vaihe varmisti sen, että kaikki haastateltavat olivat tietoisia tutkimuksen tavoitteista ja siitä, mitä heiltä edellytettiin, ja he olivat

saaneet riittävästi informaatiota osallistumis päätöksensä tueksi. Se, että heitä kunnioitettiin itsenäisinä tiedonantajina, pyrittiin osoittamaan muun muassa sillä, että haastateltavien valikoituminen edellytti heiltä itseltään aktiivisuutta eikä pyyntöä osoitettu heidän lisäksi omaisille. Pyyntö osoitettiin niille palvelutalon asukkaille, jotka pystyvät tuottamaan itsenäisesti aineistoa. Rajasin tästä tutkimuksesta pois muistisairaat vanhukset, koska katsoin, että heidän mukana olemisensa olisi edellyttänyt aineiston keräämisessä myös havainnointia.

Keskeistä haastattelutilanteessa oli mielestäni luoda luottamusta herättävä ilmapiiri ja aidosti kiinnostusta ilmaiseva kontakti, jossa haastateltava voi kokea, että häntä kunnioitetaan ja hänen tuottamaansa aineistoa arvostetaan (esim. Patton 1990, 472; Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009, 7). Haastattelutilanteessa eettinen herkkyys rakentuu taidosta ottaa vastaan haastateltavan sen hetkinen tilanne ja luotsata keskustelua tutkimuksen teemoihin (esim. Shaw 1996, 75-78). Vaikka opettajana ja muissa elämäntilanteissa työtehtävissä olen koulutettu ja rutinoitunut esiintyjä, oli jokainen haastattelu jännittävä myös haastattelijalle. Jännittäminen saattoi myös lisätä sensitiivisyyttä ja kykyä aistia haastateltavan valmiudet tuottaa aineistoa.

Haastateltavien ikä oli korkea, ja siksi pyrin siihen, että haastattelu aika ei ylitä tuntia. Joidenkin haastateltavien kohdalla, lähinnä haastateltavan toiveesta, aika voitiin ylittää. Myös aikataulujen sopimisessa haastateltavat osoittivat joustavuutta. Pyrin saamaan ennalta sovitun aikataulun mukaisesti haastattelut sopimaan peräkkäiseen kolmeen päivään. Vaikka päivät haastattelijalle olivat pitkiä ja intensiivisiä, oli tapahtuma jokaiselle haastateltavalle odotettu, ja myös haastattelijalle ainutkertainen. Sen vuoksi oli huolehdittava siitä, että toimin tasavertaisesti läsnä olevana jokaisessa haastattelutilanteessa. Tätä helpotti se, että haastateltavat pitivät osallistumisesta haastatteluun heille tärkeänä.

Ikääntyneiden ihmisten haastattelu edellyttää tilanne- ja henkilöön liittyvää sensitiivisyyttä ja herkkyyttä tunnistaa haastateltavien elämäntilanteeseen liittyviä seikkoja. Kokemus työstä vanhusten parissa tuki kykyäni olla vuorovaikutuksessa haastateltavan kanssa. Menneen elämän kertaaminen murtumiseen ja tulevaisuuden pohtiminen arvaamattomuuksineen nostatti pintaan tunteita, joilla on merkitystä tahdikkaan tilanteen hallinnan kannalta.

Esimerkiksi läheisen ihmisen äskeinen kuolema saattoi avata sellaisia pohdintoja, joita siinä tilanteessa arvioin olevan tarpeellista kuunnella, mutta jotka eivät välttämättä tuottaneet tutkimukselle aineistoa. Haastateltavien etujen varmistamisen vuoksi oli aiheellista sulkea pois materiaalia, jonka avoimuus olisi myöhemmin saattanut näyttäytyä kontrolloimattomalta. (Ks. Juvonen 2015, 75.)

Tutkimustani varten hain tutkimuslupaa setlementin toimitusjohtajalta kirjallisesti. Kysyessäni tutkimuslupaa oli minulla selvillä aineiston käyttöön liittyvät säännöt ja aineiston säilyttämiseen liittyvät tehtävät. Samoin periaatteet tutkimukseen osallistuvien anonymiteetistä ja muista oikeuksista huolehtiminen olivat tiedossa. (Clarkeburn & Mustajoki 2007, 22; Juvonen 2015, 74.) Tutkimusprosessini on kestänyt useita vuosia ja on muotoutunut niin, että tutkimuslupaani liittyvä kuvaus tutkimuksesta ei tarkkaan vastaa toteutunutta. Kuitenkaan tutkimuksen eettisyyden kannalta ei tullut esiin sellaista, joka olisi aiheuttanut uuden lupaprosessin. Tutkimuksen etenemisestä informoin haastateltavia kerran ja palvelutalon henkilöstöä kolme kertaa. Varmistin myös tutkimusprosessin loppuvaiheessa joidenkin asiatietojen oikeellisuuden palvelutalon henkilökunnalta.

Arja Kuulan (2006, 124) mukaan haastateltavien yksityisyyden kunnioittaminen on keskeinen tutkimuseettinen normi. Haastattelu- ja analyysivaiheessa jouduin palaamaan useaan kertaan osallistujien oikeuksiin liittyviin asioihin. Asukasyhteisö oli pieni ja tieto haastatteluista asukkaiden keskuudessa levisi helposti. Myös tuttuus haastateltavien kesken saattoi tuoda haastattelutilanteeseen kommentteja ja kysymyksiä, joihin salassapitovelvollisuus esti vastaamisen. Analyysiprosessissa anonymiteetin varmistamiseksi oli tehtävä kompromisseja toimijuuden koordinaattien pohdinnassa ja luovuttava sukupuoleen ja yhteiskunnalliseen asemaan liittyvästä nykyistä monipuolisemmasta tarkastelusta.

Anonymiteetin varmistamiseksi olen käyttänyt aineistossa esiintyvien palvelutalon asukkaiden tunnistena numeroita, jotka eivät etene haastattelujärjestyksessä. Haastattelut on säilytetty nauhurissa kotonani ja olen litteroinut ne itse omalle tietokoneelleni, jossa materiaali on salasanan takana. Tutkimusprosessin jälkeen säilytän autenttiset äänitteet vaaditun ajan ja tuhoan litteroidut lähteet. (Kuula 2006, 129.) Henkilöiden tunnistettavuutta

tekstin perusteella vähentää se, että haastatteluista on kulunut lähes kolme vuotta. Siitä huolimatta salassapidon vuoksi aineistojen huolellinen säilyttäminen on tärkeää.

Tutkijana tehtävänäni on luoda analyysiprosessi, jossa voin kehittää empiirisestä aineistosta erilaisten jäsennysten, pohdintojen ja oppimisen kautta kuvausta, joka olisi mahdollisimman lähellä todellisuutta, ikääntyneen arkea. (Patton 1990, 71–73; Kautto-Knape 2012, 24, 114–115.) Pragmatismia mukaillen tieto on käytäntöä palveleva ja tähdentää tutkimusmenetelmien mukautumista tutkijan oppiessa löytämään parhaita mahdollisia ratkaisuja yrityksen ja erehdyksenkin kautta. Tieto suhteutuu siihen mikä ”toimii”, mutta tarkasteltuna eri ajassa ja eri konteksteissa tieto on juurtunut erilaisiin käytäntöihin ja vakiintunut osaksi siinä hetkessä olevaa todellisuutta. (Mt.) Peirce (1998, 28) puhuu arvokkaasta (valuable) tiedosta, joka on riittävän hyvää laajentaessaan olemassa olevaa ymmärrystä asiasta.

4. Elämäkulttuuria ja ikäjakoja

4.1. Elämäkulun koordinaatit ja kollektiivinen toimijuus

Yhteiskuntatutkimuksen tradition mukaisesti tieto on tuottamisen, ei löytämisen asia. Tiedon tuottamista varten tulkitsen tässä tutkimuksessa ikääntyneiden haastatteluissa kertomaa. Hyvässä vanhenemistutkimuksessa korostuu iäkkään ihmisen itsensä keskeinen asema tutkimuksessa ja se, miten heihin eri tilanteissa suhtaudutaan (Jyrkämä 2007 b, 216). Tämän näkökulman viitoittamana pyrin siihen, että palvelutalossa asuvien iäkkäiden ihmisten kanssa haastattelukeskustelussa tuotetun aineiston tulkinnassa säilyy heidän äänensä. Toimijuus itsessään on viitekehys, jota soveltamalla voin osoittaa arvostusta tutkimuksessani mukana olleita ihmisiä ja heidän kokemuksiaan kohtaan.

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkimuskohde näyttäytyy tutkijalle inhimillisessä kielessä, kommunikaatiossa, puhutussa tai kirjoitetussa muodossa. Kieli kuvastaa sosiaalisia todellisuuksia kuten tässä tutkimuksessa ikääntyneiden tulkintoja toimijuudestaan ja sen merkityksistä palvelutalossa asuessaan. Yhdistäessäni käsitemaailmaa ikääntyneen kokemusmaailmaan tulkintani avaimina ja väljinä raameina toimivat toimijuutta rakenteistavien vallan ja suhteisuuden sekä toimijuuden modaliteettien ja niihin liittyvät teoreettiset käsitteet. Tutkijana olen välikappale, mutta ennen kaikkea haastateltavieni yhteistyökumppani, jonka tehtävänä on ollut luotsata haastattelukeskustelua toimijuudesta ja sen jälkeen työstää eli tulkita kokemuksia muotoon, jonka voi käsitteellistää ja ymmärtää tietona. (Varto 1992, 70.)

Ikääntyneen elämäkulun aikana kulttuuriset odotukset ja toiminnalliset velvoitteet voivat perustua ikään tai muihin ihmisiä eri yhteiskuntajärjestyksiin paikantaviin koordinaatteihin. Näitä elämäntilanteisiin kietoutuvia toimijuutta määritteleviä koordinaatteja Jyrkämä (2008; ks. myös Ojala 2011, 156; Hokkanen 2014, 62) on määritellyt olevan iän lisäksi sukupuoli, sukupolvi,

yhteiskunnallinen asema ja ympäristö. Ne ohjaavat tarkastelemaan toimijuutta ikään kuin toimijan ulkopuolelta annettuina. Tässä luvussa poimin analyysin taustaksi tutkimuksen kannalta merkittäviksi arvioimiani koordinaatteihin liittyviä teemoja, joihin ikääntyneiden elämäkulut ovat kiinnittyneet ja kietoutuneet ja joista käsin he palvelutalossa rakentavat toimijuuttaan.

Ikä, sukupolvi ja ympäristö korostuvat toimijuusteoreettisten sitoumusten, aihevalintani ja tapaustutkimusotteen vuoksi. Näihin koordinaatteihin sidon haastatteluaineistossa nousseita toimijuuden kannalta keskeisiä elämäkullisia teemoja. Ne ovat vaikuttamassa nykytilaan ja luovat toimijuuden kannalta perspektiiviä menneisyyteen pitkälti kollektiivisen toimijuuden näkökulmasta. Tietty ympäristö tietystä ajassa kiinnittyneinä eritasoisiin yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja toimintakäytänteisiin loi elämäkulussa mahdollisuuksia ja esteitä, joilla on yhteytensä ikääntyneen palvelutalon arkeen. Yksilöllisessä tarkastelussa ja tiedonannoissa sukupuoli ja yhteiskunnallinen asema jäävät tämän tutkimuksen tarkastelussa vähäisiksi, koska haluan varmistaa haastateltavien tunnistamattomuuden. Sen sijaan yleisellä tasolla tai kollektiivisena tarkasteluna sitä tarkoituksenmukaisesti esiintyy.

Elämäkulun tarkastelu on toimijuuden taustahtojen reflektovaa pohdintaa, joka sitoo haastateltavien menneisyyttä nykyhetken palvelutalossa. Yksilö elämähistoriansa kautta linkittyy toisiin ihmisiin ja erilaisiin rakenteisiin ikäjärjestysten muovaamissa paikannuksissa ja oman kulttuuritaustansa ohjaamana. (Jyrkämä 2008; Ojala 2011.) Iällä toimijuutta määrittävänä tekijänä on toimijuuden koordinaateista tutkimuksessani keskeinen merkitys, koska ikääntymiseen liittyvät tekijät olivat syynä palvelutaloon hakeutumiselle. Ikä on yksilön ominaisuus ja yhteiskunnan palvelurakenteita aktualisoiva tekijä.

Elämäkulussa nousee esille eläkeikään saakka kollektiivisen toimijuuden merkitys yhteiskunnan rakenteiden tuottajana ja yksilöllisen toimijuuden vahvistajana. Kollektiivinen toimijuus rakenteistuu yksilön toimijuuden tavoin kontekstuaalisesti ja kohteisesti ja on yhteisön tai ryhmän ominaisuus, joka ei palaudu yksilötoimijoihin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei toimijuuksien välillä olisi vaikutussuhteita toisiinsa. Hokkanen (2014, 6, 22) käyttää kohteisuuden ja kontekstuaalisuuden lisäksi termiä situationaalisuus, joka kuvastaa syvää elämäntilanteista suhteisuutta fyysiseen ympäristöön ja henkiseen todellisuuteen, esimerkiksi kulttuurin tuottamiin arvoihin. Tässä

tutkimuksessa kollektiivinen toimijuus nousee esille sukupolvikokemusten kautta. Sukupolvet muodostavat Jyrkämän (2010) mukaan sukupolvikudelman, joka jokaisen kohdalla on omanlaisensa merkitys perheessä, yhteiskunnassa ja elämänselityksessä. Yhteiskunnan ja kulttuurin murroskohdat tuottavat yhteisiä sukupolvikokemuksia, mutta tuottavat myös suuria eroja elämän suunnanotoissa (Kauppila & Kauppila 2015).

Elämänselitykset sijoittuvat aikaan, jolloin lapsuutta ja nuoruutta leimasivat sodan tuottama turvattomuus, niukat taloudelliset olot, kova työnteko ja koulunkäynnin varhainen keskeytyminen. Aikuisuudessa tapahtui muutos aineellisesti turvattumaan elämään. Sodan sukupolville sota ja sen jälkeinen yhteiskunnallinen kehitys ovat synnyttäneet Kauppilan & Kauppilan (mt.) mukaan hyvinvointiyhteiskunnan rakentamiseen liittyvää kollektiivista, elinolojen parantamiseen liittyvää toimijuutta. Ne ovat muotouttaneet yksilöllisiä elämänselityksiä sekä suhteissa rakenteisiin etä kokemuksellisesti. Yksilöt olivat kollektiivisessa toimijuudessa toimijoina samalla, kun sen tuottamat rakenteet elinympäristössä toimivat yksilöllistä toimijuutta vahvistavina tai heikentävinä tekijöinä.

4.2. Sota-aika

Haastattelupuheissa sota nousee esille tärkeänä elämänselityksinä sekä sille merkityksiä antavana tapahtumana. Sota on ollut kollektiivisesti koettua mutta koskettanut jokaista yksilöllisesti. Ojalan (2011) tutkimuksen tavoin varsinaisesti sodasta toimintana ei puhuta, mutta eri tavoin sivutaan sodan vaikutuksia omassa elämänselityksessä. Nykypäivään sota heijastuu haastattelupuheissa sota-ajan kokemuksina sekä pohdintoina konkreettisesta toiminnasta veteraanijärjestöissä ja taiteen parissa. Tässä tutkimuksessa aineiston sodan aikaisen elämän kuvaukset ovat tilanteista, jotka vaikuttavat elämänselitykseen vaikuttaviin valintoihin ja joita ikääntynyt haastateltava kuvaa nykyhetken perspektiivistä.

Ihmisen kyky ylläpitää johdonmukaista kertomusta itsestään on osa toimijuuteen kietoutuvaa identiteettiä. Kertomuksen jatkuvuutta tai jatkumattomuutta muovaavat elämänselitykseen liittyvät yksilölliset, yhteiskunnalliset

ja kulttuuriset olosuhteet. (Giddens 1991a, 54; Germain & Bloolm 1999, 383–384.) Lähes kaikki haastateltavat olivat sodan aikaan lapsia tai nuoria, iässä, jolloin yhteiskunnalliset murrokset koetaan voimakkaasti. Nämä nuoruuden ja varhaisen aikuisuuden kokemukset ovat olleet osa sitä perustaa, jolle myöhäisempää todellisuuden tulkintaa rakennettiin. Sota-aika sijoittuikin maailmankatsomukselliselle leimautumiselle otolliseen elämänvaiheeseen ja sota toi kollektiivisella ja yksilöllisellä tasolla elämänkulkuun murtumia. (Ks. Kauppila & Hartikainen 2012, 167.)

Tämän tutkimuksen tiedonantajina on myös evakkoja, jotka kokivat murtuman moninkertaisina. Evakkoon joutuminen konkretisoi haastattelupuheessa sodan kokemuksia ja, vaikka sodalla on ollut vaikutusta myös myöhempään elämänkulkuun, koettiin, että vaikeuksista on periaatteessa selviydytty.

T: Mitä on menneisyydestä sellaisia asioita, jotka vaikuttavat tänä päivänä?

H: No se on minun sen takia vähän epävarmaa, mä olen niinku Karjalasta lähteny, lähteny kodistani karkuun justiin sen ikäisenä, että kansakoulu on saatu loppuun ja pahimmassa murrosiässä niin se vaihe oli vähän sellaista sekavaa ja vanhemmat ja kaikki oli vähän [sekavaa]. Sijoitettiin mihin sattuu, olin vähän niinkuin avuton. Sitä Karjalasta lähtöä, sitä nyt ei halua jättääkään pois. Ja mä oon tyytyväinen, en oo jääny heitteille. (10)

Evakot joutuivat rakenteistamaan toimijuuttaan yhteiskunnassa monitaisten integroitumiseen ja jälleenrakennukseen liittyvien normatiivisten odotusten ristipaineessa. Samalla ylisukupolvinen paikkaan sidottu jatkuvuus oli katkennut heidän joutuessaan muuttamaan seuduilta, jonka toimintakulttuuriin he olivat sosialistuneet. Sosiaalisen maailman pysyvyyden ja järjestyksen luomiseen kuului myös karjalaisen identiteettiä vahvistavien uusien yhteisöllisten rakenteiden muodostaminen. (Masalin 2013; Kauppila & Kauppila 2015, 18.)

Aineistossa voi tunnistaa, että integroitumista uusiin paikkoihin ajan kanssa koettiin, mutta oli myös toisenlaisia kokemuksia. Toimijuuden tuntua

koetteli sodanaikainen ja jälkeinenkin kokemus epäsymmetrisestä vallasta. Yhteiskunnallisesta murroksesta käsin määritettiin normit ja toimintakäytännöt, joiden luomisessa tai uusintamisessa ei toteutunut yksilöllinen tai kollektiivinen toimijuus eikä toisin toimimisen mahdollisuutta juurikaan ollut. Tällä oli vaikutusta myös myöhäisempiin ympäristösuhteisiin, joita koti konkretisoi.

... oon evakko, niin on joutunut sopeutumaan kaikkeen, asuntojakin ollut kolme erilaista. Kun heitettiin kuin kerjäläislasta, milloin mihinkin nurkkaan... Karjalan koti kun jouduttiin jättämään – tämä on nyt sitten kakkospaikka. (R.2/14)

Perhevaiheen kodit häivyttiin ja todettiin palvelutalon kodin olevan ”kakkospaikka”. Lapsuuden kodit olivat muodostuneet muistoissa kulkevaksi osaksi ympäristösuhdetta, joka on ollut mukana kaikissa lapsuuden jälkeisissä kodin paikoissa. Siitä oli muodostunut osa toimijuuden tuntuun kietoutunutta identiteettiä, joka elämänsä elämänsä murtumakohdassa muovautuessaan oli vaikuttanut myöhäisempiin paikkoihin kiinnittymisiin. (Andersson 2012; Salonen, K. 2010, 114.)

Edellisen tiedonannon kanssa samanlainen vire on Anni Vilkon (2010, 224–226.) tutkimuksessa Karjalasta lähteneen naisen kokemuksessa. Sen mukaan hän toteaa lapsuuden ja nuoruuden kodissa Karjalassa olleen enemmän kodin tuntua kuin myöhäisemmässä perhevaiheen kodissa. Vilkon (mt) mukaan koti on paikka, joka vastaa yksilöllisiin ja muuntuviin elämänsä elämänsä tarpeisiin. Se myös edellyttää toimijuuden tunnon kannalta, että tehtävät valinnat ovat omassa kontrollissa, että ”ei heitetä kuin kerjäläislasta” (R.2/14).

Sodan kokeminen on tuottanut sukupolvitietoisuutta ja ehdollistanut elämää. Lapsuuden ja nuoruuden elämänvaiheeseen paikantuvana yksilöllisenä ja kollektiivisena elämänsä elämänsä murtumana sodan kokemuksilla on ollut vaikutuksia elämää ohjaaville valinnoille. Se on toisaalta samankaltaistanut ihmisten elämänsä elämänsä kulkua, kokemuksia ja tapoja merkityksellistää asioita, mutta myös pakottanut ilmentämään toimijuutta eri tavoin. (Ks. myös Ojala 2011, 162–163.) Tässä tutkimuksessa haastateltavat toivat esille olleensa sodan aika-

na vaikkenevia nuoria, jotka hiljaisesti sopeutuivat eteen tuotuihin tarjoumiin. Olosuhteet edellyttivät, että oli kyettävä näkemään omat mahdollisuudet arjen ratkaisuisa samalla, kun oli osattava turvautua käytettävissä oleviin ulkoisiin voimavaroihin.

Toimijuus oli sidottu tiukasti rakenteisiin eikä oman toimijuuden, myöhäsmmodernin ”itsen” tyyppiseen rakentamiseen ollut mahdollisuuksia. (vrt. Gordon 2005.) Tästä huolimatta haastateltavat korostavat selviytymistä myöhemmässä elämässään. Kyky ymmärtää toimijuuden rajoituksia saattoikin osoittaa vahvaa toimijuutta. Gordonin (2005, 129) mukaan toimijuuden tunnon kokemus ei välttämättä osoita havaittavia vaikutuksia, mutta sillä on merkitystä sille, miten suuntaudutaan tuleviin elämäkulun siirtymäkohtiin, joissa on mahdollisuuksia toteuttaa aiemmin ulottumattomissa olleita ratkaisuja.

4.3. Aika työssä

Sodan sukupolvelle toimijuuteen vaikuttavina yhteiskunnallisina tekijöinä ovat Kauppila ja Kauppilan (2015, 33) mukaan niukat koulutusmahdollisuudet, työn tärkeys ja ydinperheen merkitys. Tulokset ovat yhteneväisiä myös tämän tutkimuksen aineiston kanssa. Kansakoulupohjalta edettiin työelämään, koska sota oli vaikeuttanut jatkokoulutukseen hakeutumista.

Minä en ole käynyt kuin kansakoulun, mutta sota-aikana se oli muotia, että ylioppilaat ja keskikoulun käyneet hakivat sairaanhoitajakouluun. Ei voitu ottaa edes keskikoululaisia eikä kaikkia ylioppilaita, joten minä jäin rannalle. ... Joskus kaduin jälkeinpäin. (1)

Lyhyttäkin koulutusta arvostetaan tärkeänä toimijuuden resurssina, joka edisti ammatillista osaamista ja työelämään sijoittumista. Tälle niukan koulutuksen sukupolvelle on ominaista koulutuksen ihannoiti, vaikka siitä ei itse pääsyt juurikaan nauttimaan seuraavien sukupolvien tavoin. (Ks. myös Kauppila & Kauppila 2015; Kauppila & Hartikainen 2012) Hitlin & Elder (2007) käyttävät käsitettä elämäkulkutoimijuus, jossa koulutusvalinnoilla on pitkäkestoiset seuraukset elämäkulkuun.

Perhetilanteet saattoivat edistää tai estää naisten koulutuksiin hakeutumisesta aikuisena ja asumispaikkakunnan työelämä saneli koulutustavoitteet. Koulutuksen rooli hyödykkeenä, omien tarpeiden tyydyttäjänä, on Kauppila & Hartikaisen mukaan (2012) ominaisempaa vasta seuraavalle sukupolvelle. Tässä aineistossa hyödykeajatuksista on viitteitä, mutta sitä esiintyy enemmän eläköitymisen jälkeisissä kuvauksissa, jolloin voi puhua jopa ”kurssishoppailusta” vapaan sivistystyön tarjonnan runsaudessa.

Lapsiperhevaiheen aikainen koulutusharrastus liittyi kodinhoitoa ja käden taitoja vahvistavaan uuden oppimiseen, itsensä sivistämiseen ja ruumiillisen hyvinvoinnin ylläpitoon. Toisin kuin Ojalan (2011, 188) tutkimuksessa, aineistosta ei voi nähdä esimerkiksi kansalaisopistojen kurssien kohdentuneen ammatillisen osaamisen vahvistamiseen. Kauppila & Hartikainen (2012) näkevät, että vapaa sivistystyö ja järjestötoiminta tarjoutuivat vasta seuraavalle ”murroksen sukupolvelle” aktiiviseksi toimintamahdollisuudeksi perhe-elämän vastapainona.

Naisille opiskeluharrastus saattoi kyllä olla myös perinteistä hoivaorientoitunutta perheenäitikuttuuria rikkovaa toimintaa. Se oli omaa aikaa, josta kuitenkin myös perhe hyötyi. Esimerkiksi kudontakurssien tuloksena saatiin kotiin uudet matot. (Ks. myös Ojala 2011, 184). Tätä enemmän aineistosta kuitenkin korostui se, että työ ja perhe olivat asioita, joihin panostettiin eikä aikaa jäänyt juuri harrastuksiin ennen eläkeikää.

Sitä ennen, kun lapset oli pieniä, molemmat käytiin töissä. Eihän sitä joutanut oikein sitä elämistä ajattelemaan. (12)

Kauppila & Kauppilan (2015) mukaan työ oli niukan koulutuksen sukupolvelle ollut velvollisuuden täyttämistä elämän kamppailussa. Tässä tutkimuksen aineistoa koskevissa työn kuvauksissa ei ole kamppailun tuntua muilta osin kuin työn aiheuttamien sairauksien ja vaivojen vuoksi.

Jälleenrakennusajalle tyypillisesti työtä oli tarjolla runsaasti ja työn tekemiselle omistauduttiin niissä yhteiskunnallisissa puitteissa, joissa maksettiin sotakorvauksia ja luotiin hyvinvointiyhteiskunnan pohjaa. Yhteistä ansio-työn kuvaamisessa oli se, että puhe on omaa työtä arvostavaa ja tehtyä työtä pidetään merkityksellisenä.

Hän sanoi, että, kun aina oli raput siistit ja ikkunat pestynä. Kun hän sanoi aina, että hän valkoiset sukat aamulla laitto ja meni käyttävän toiselle puolelle vastaanotolle, eivätkä ne koskaan olleet mustat. (15)

Aineisto tukee Suikkasen ym. (2001, 13) tutkimusta, jonka mukaan työmarkkinoille osallistuminen on hyvinvoinnin ja elämänhallinnan väline myös tutkimuksen tiedonantajille. Yksilöiden yhteiskunnallinen merkitys kiertyy työhön ja oli työn arvottamaa (mt).

Työelämän muutos nousukauden täystyöllisyyden vakaudesta työmarkkinoiden rakenteelliseen ja työnsisältöjen murrokseen on ollut vasta kahden – kolmen viimevuosikymmenen asia. Se on tuonut työelämätoimijuuteen vaikuttavan työhön pääsemisen ja työssä pysymisen monipiirteisyyden. Työttömäksi jäämistä työikäisenä Jari Lindh (2013, 49.) kuvaa käsitteellä osittainen työelämätoimijuus. Suuri osa haastateltavista oli vielä tämän murroksen alkuvaiheessa työelämässä mukana viimeisiä vuosiaan. Haastatteluaineistoissa puhe osittaisesta työelämätoimijuudesta ei nouse esille muutoin kuin sairaus- tai työkyvyttömyyseläkkeen vuoksi.

Olin tuolla viimeks X tehtaassa aikoinaan, varastossa. Ja sieltä minä pääsin sitten sellaiselle työkyvyttömyyseläkkeelle. Minä silloin jäin, ei ois ollut pakko... (12)

Ruumiin määrittämä toimijuus tässä tilanteessa ohjasi päätöstä, jota tuki yhteiskunnan rakenteet. Hyvinvointivaltion instituutioiden monipuolisuus merkitsi vielä tuolloin turvaverkon rakentumista elämänkulun riskien varalta ja siirtymien tukemista. (Kauppila & Kauppila 2015, 24.)

Ikäjaot normittavat elämänkulkua, mutta myös toimijuutta. Ne osoittavat ennalta, mitä täytyi tai mitä piti tehdä. Sodan jälkeen työn keskeisyys on ollut korostunutta ja toimijan elämänkulku eteni Kauppilan & Kauppilan (2015) mukaan työelämän normatiivisten ikäjakojen luomien roolien pohjalta. Kokemus työn merkityksellisyydestä ja haastateltavien vahvasta asemasta työmarkkinoilla kuvastui vielä eläkkeelläkin suhteessa työnantajaan.

Olin siellä eläkkeelle siirtymiseen asti. Minulla on eläkeläisten oikeudet – meille on järjestetty retkiä, joulujublia, aina saadaan joulupaketti. (– –) Se on ollut hyvä työnantaja. (6)

Haastattelusukupolven työntekijälle työ vahvisti elämän ennustettavuutta ja luottamusta itseän (Suikkanen ym. 2001, 15–16). Täystyöllisyyden aikaisen palkkatyön tuoma elämä oli ennustettavaa. Kollektiivisen toimijuuden keinoin esimerkiksi ay-liikkeessä pyrittiin edistämään työoloihin liittyviä reformeja ja muotoilemaan työelämän toimintamalleja. Nämä toimet vahvistivat yleistä luottamuksen ilmapiiiriä suhteissa rakenteisiin, mutta saattoivat rajata yksilöllisiä toisin toimimisen mahdollisuuksia työhön liittyvissä ratkaisuisissa. (Suikkanen ym. 2001, 15–16.)

Kun töitä oli tarjolla, päätös kodin ulkopuoliseen työelämään hakeutumisesta johti käytännössä myös työn aloittamiseen. Hyvinvointivaltion rakentumisessa kriisit ja yhteiskunnan murrosvaiheet kuitenkin suuntasivat hyvinvointipalveluja eri tavoin eri-ikäisten ja eri elämänvaiheissa olevien elämänkuluissa. (Kauppila & Kauppila 2015.) Esimerkiksi pienten lasten äideille työhön lähteminen kodin ulkopuolelle ei aina onnistunut.

... ne ilmoittivat, että [tulorajojen vuoksi] meidän lasta ei mahdeta saada sinne [päivähoitoon]. Sanoin kaupungille, että jos joku lapsi tarvitsee sitten päivähoitoa, tuokaa se sitten meille. Meni pari kuukautta ja (– –) Niitä tuli ensin sellainen pikisilmä ja sitten tuli kaksi lisää. (– –) sitten tulikin voimaan päivähoitolaki vuonna 1974, että meidän pitääkin olla koulutettua. Sitten koulunpenkille suoraan ja se suoritettiin illalla, koska me (– –) oltiin päivät töissä. (4)

Julkisesta sektorista kehittyi työmarkkinoille osallistumisen varmistaja ja takaaja, kun 1970-luvun alussa luodun laajan sosiaalipalvelujärjestelmän ansiosta naisten laajamittainen työmarkkinoille osallistuminen mahdollistui. Samalla naisten työmahdollisuudet laajenivat. (Suikkanen ym. 2001, 14.) Kuitenkaan lasten päivähoitojärjestelyt eivät vielä tukeneet pienten lasten äitien työssä käymistä. Laki subjektiivisesta päivähoito-oikeudesta säädettiin

vasta vuonna 1985, jolloin osa haastatelluista läheni jo isovanhemmuutta. Työn tekijöitä kuitenkin tarvittiin, myös päivähoidossa.

Koetut yhteiskunnalliset murrokset ja muutokset vaikuttivat yksilölliseen ja kollektiiviseen tuntuun toimijuudesta. Ne ovat vaikuttaneet elämän suunnanottamisiin ja vaikuttavat edelleen voimavaroihin palvelutalon arkea eletessä. Esimerkiksi sodalla tai evakkokokemuksilla on vaikutusta kokemukseen kodin merkityksestä tai harrastusten valintaan, samoin eläkejärjestelyt tuottavat kokemusta turvatusta taloudesta. Yhteistä aineistossa nousseiden yhteiskunnallisten muutosten tarkastelussa oli se, että yhteiskunnan tapahtumista tai käännekohtista ei puhuttu sukupolven saavutuksina tai epäonnistumisina. Ne linkitettiin merkityksinä omiin menestymisiin ja menetyksiin elämänculussa.

Tultiin tänne sitten, kun sitä kyseltiin siihen aikaan, kun ne -70-luvulla kierti ehtimässä työmiehiä ja soitettiin ja oli asunnot... (8)

Sodan jälkeenhän kaikki lääketiede meni eteenpäin ja nimenomaan kirurgiset toiminnot edisty. (– –) Minullekin on tehty kolme sydänleikkausta. (1)

Yksilöt rakentavat omaa elämänculkuuaan valinnoillaan ja teoillaan niissä puitteissa, joita historian kulku ja sosiaaliset olosuhteet tarjoavat. Nämä puitteet haastateltavat näkevät myös sukupolvina erottaviksi tekijöiksi ja niihin liittyvät kokemukset sellaisiksi, joita voi ymmärtää vain oman kokemuksen kautta. (Vrt. Ojala 2011; Kauppila & Hartikainen 2012.)

Toimijuus on kontekstuaalista, aikaan ja paikkaan sidottua. Haastattelusukupolven elämänculun varrella toimijuuden ulkoiset resurssit ovat suuresti vaihdelleet mutta aina seuraavalle sukupolvelle kasvaneet. Hyvinvointivaltiolaisen lainsäädännön pohjalle rakentuneet palvelujärjestelmät muodostivat iän karttuessa toimijuudelle merkittävän ulkoisen resurssin. Vahvan kollektiivisen toimijuuden kautta tuotetut yhteneväiset työelämän toimintamallit yhdessä hyvinvointia tukevien palvelujärjestelmien kanssa toivat turvallisuutta ja ennakoitavuutta elämään.

4.4. Eläköitymisaika

Haastateltavien eläkevuodet olivat paikoilleen asettumisen, vaikkakin toime-liaisuuden aikaa. Silloin voitiin tehdä sitä, minkä perhe tai työ oli aiemmin estänyt. Eläkeläisyys näyttäytyi tutkimuksessa vapautena ja valtana. Toimijuuden tuntua vahvisti taloutta turvaava työeläke. Se oli resurssi, joka mahdollisti arjen toteuttamisen toivotulla tavalla ja työeläkkeen tuomaa taloudellista turvaa pidettiin etuoikeutena tai vähintäänkin oikeutettuna.

...se aika, se oli ehkä kaikkein parasta aikaa, kun molemmat oltiin eläkkeellä ja oli siinä kunnossa, että pysty tekemään ja sai mennä sinne minne halusi. (12)

Tutkimukseni tulokset tukevat Ojalan (2011, 196–197) tutkimusta, jossa kokemus eläkeajan vapaudesta ja omasta vallankäytöstä liittyvät institu-tionaaliseen vapautumiseen työstä ja yksilölliseen vapauteen järjestää arki omalla tavalla uudelleen. Mielenkiintoisen näkökulman asiaan tuo Caroll L. Estes (2001, 134), jonka kritiikin mukaan eläkkeellä oleminen itsessään on institutionalisoitunut hyvinvointivaltion tehdessä eläkeläiset riippuvaisiksi valtion tarjoamasta toimeentulosta. Työelämän näkökulmaa asiaan tuo Niina Viitasalon (2015, 61–63) tutkimus, jonka mukaan sosiaaliturva- ja eläkejär-jestelmien piti olla työelämän siirtymissä ikääntyneiden työmarkkina-asemaa tukevia, mutta järjestelmät voidaan nähdä myös aineksina, jotka edistävät institutionaalista ikäsyrjintää. Ne mahdollistavat ikääntyneiden kohdalla käytänteitä, jotka edistävät varhaista työstä poistamisen kulttuuria. (Mt.; ks. myös Jyrkämä & Nikander 2007.)

Tässä tutkimuksessa oli joillakin tiedonantajilla siirtymiä pois työelämästä ennen eläkeikää, mutta niiden kuvataan johtuvan terveydellisistä syistä. Eläkkeet nähdään Estesin (2001) ajattelusta poiketen turvaverkkona, joka tukee toimijuutta ja vahvistaa Kauppilan & Kauppilan (2015, 25) kuvaamaa toimijuuden vakautta ja tasa-arvoa. Huolipuhetta riippuvuudesta Marja Saarenheimo ym. (2014, 14) pitävät kuvaavana postmodernille ajalle, jossa ihanteena on ihmisen autonominen ja yksilöllinen toimijuus. Kuitenkin, kun ajattelee hyvinvointiyhteiskunnan tuomia resursseja suhteessa sodan

sukupolven lapsuuden, nuoruuden ja varhaisaikuisuuden voimavaroihin, voi ymmärtää, että sodan sukupolvi kokee eläkejärjestelmien tuoman taloudellinen vakauden ensisijaisesti voimavarana ja merkittävänä toimijuutta edistävänä asiana (ks. myös Kärnä 2009, 223).

Viitasalo (2015) on tutkinut varttuneita pitkäaikaistyöttömiä henkilöitä, joille toimijuus rakentuu pitkälti työn ja sen puuttumisen kautta. Raija Julkusen (2003, 227, 263) näkemyksen mukaan eläkkeelle siirtyminen on kulttuurisesti ajateltuna vanhan ihmisen positioon asettautumista ja eläköityminen on yksilön kannalta vapauttavaa, mutta tuottaa häpeää samalla kertaa. Myös Ojalan (2011) kolmatta ikää eläviin naisiin liittyvässä tutkimuksessa eläkeikä koettiin toimijuutta rajoittavana stigmaana, jopa uhkana tai työkeskeisestä kulttuurista johtuvana häpeällisenä asiana. Tämän tutkimuksen aineistosta häpeän kokemuksia ei ollut havaittavissa. Haastateltavat olivat pääasiassa jo neljännessä iässä ja eläkkeellä olemiseen oli totuttu. Vuosien myötä on löydetty vanhan ihmisen identiteetti, jossa omaa ikääntyminen koettiin luonnollisena asiana.

Ero tutkimustuloksissa saattaa selittyä myös sillä, että tämän tutkimuksen haastateltavat olivat kokeneet palvelutaloon muuton toisena eläkeaikaisena elämänsä elämänkulun nivelkohtana ja suunnan ottona. Muutolla haluttiin edistää omaa kykyä toimia arjessa ja tunnistettiin, että se edellytti palvelujen saamista aikaisempaa enemmän. Muuttaminen oli ollut teko, jolla asettauduttiin vanhan ihmisen positioon. Samalla hyväksyttiin se, että vanhenevan ihmisen ruumiin määritteli toimijan arkea, myös kodin paikan palvelutaloon. Julkusen (2003, 30; ks. myös Ojala 2011, 64–65) mukaan iän määrittäminen omana tekona syventää tietoisuutta iälle asetetuista odotuksista ja normeista.

Giddens (1984; ks. myös Estes ym. 2001, 31–32; Julkunen, 2003; Julkunen ym. 2008, 25) korostaa, että ikääntyminen on nähtävä rakenteiden ja toimijoiden keskinäisenä riippuvuutena ja enemmänkin sosiaalisena kuin biologisena prosessina. Vanhuus ja vanheneminen ovat sosiaalisesti tuotettuja rakenteita, jossa toimijuus muotoutuu yhteisöjen ja instituutioiden käytäntöjen, normien, sääntöjen ja odotusten sekä yksilön ja hänelle mahdollistuvien resurssien välisenä suhteena. (Mt). Eläkeikä on yksi merkittävimmistä ikää tuottavista elämänsä elämänkulun murrosvaiheista.

Ruumiin rajoituksista huolimatta eläköitymisaikaa kuvattiin Julkusen (2003, 28; 2008, 20) tavoin uutena alkuna ja vapautumisena institutionaali-

sista työn rajoitteista. Simo Koskisen & Sinikka Riihiähon (2007, 55) näemyksen mukaisesti eläköitymisaika on myös ruvettu näkemään haluttuna ja hyvinvointia tuottavana ajankohtana. Eläköityminen toi myös tämän tutkimuksen mukaan mukanaan mahdollisuuksia muuttaa elämistä sujuvammaksi sekä tehdä asioita, jotka kiinnostivat. Esimerkiksi kiinnittyminen nykyiselle paikkakunnalle saattoikin tapahtua vasta eläköitymisen jälkeen. Koettiin helpotusta, kun ei tarvitse enää tehdä pitkiä mökkimatkoja.

4.5. Neljännen iän aika

Jokainen haastateltava eli elämänkulun vaihetta, jossa palvelutarjounta osoitetaan iän perusteella. Terhi Aaltosen (2010) mukaan ikä on kulttuurinen väline, jolla ihmisiä merkitään ja asetetaan erilaisiin valta-asemiin. Iän tuottaminen sisältää tietoa ja valtaa ja sosiaaliset instituutiot, kuten palvelutalo voivat olla merkittävässä asemassa iän tuottamisessa. Tästä normatiiviseen ikäjakoon pohjautuvan palvelujärjestelmän hyödyntämisestä päättivät haastateltavat itse niissä puitteissa, joita paikallinen palvelutarjonta salli. Valinnanmahdollisuuksia omalla paikkakunnalla ei ollut paljon ja keskeisintä oli se, että päätettiin muuttaa kodin paikkaa.

Viimeaikaisessa keskustelussa iän tuottamiseen on liittynyt myös eläkeiän aikaista sektorointia. Kolmatta ikää on totuttu pitämään aktiivisuuden ja toimeliaisuuden aikana. Neljäs ikä sen sijaan edustaa diskursiivisissa keskusteluissa yhä enenevää riippuvaisuuden ja raihnaisuuden kuvaa iäkkäästä ihmisestä. (Esim. Saarenheimo 2014, 11–13.) Siirtymä neljäänteen ikään kuvataan Saarenheimon (mt. 13) mukaan toiseuttamisena, jossa autonomiaa arvostavassa yhteiskunnassa riippuvuus toisista nähdään altistumisena muiden määriteltäväksi. Toimijuuden kohteisuus kuitenkin häviää, jos vanhaa ihmistä toimijana ei tunnusteta.

Palvelutalo on yksi näistä instituutioista, jotka jo ydintoimintansa perusteella voivat tuottaa mielikuvaa neljännen iän vanhuudesta raihnaisuuden elämänvaiheena. Tässä, pääasiassa neljänsikäläisten palvelutaloasukkaiden tuottamassa aineistossa, toimintakykyyn vaikuttavia sairauksia tai kronologista ikää enemmän pohdittiin kuitenkin jäljellä olevaa terveyttä ja sen suomia

mahdollisuuksia. Olennaisena pidettiin halua tunnustaa ja kykyä tunnistaa oma biologisen ikääntymisen tilanne. Tahdottiin hyödyntää sosiaalisia rakenteita siinä määrin, että kyettäisiin pysyttelemään toimintakykyisenä ja henkisesti hyvinvoivana. Samalla tiedostettiin palvelutalon imago instituutiona vanhuuden ongelmia korostavana ympäristönä, mutta tämä liitettiin enemmän kodin käsitteeseen kuin omaan toimintakykyyn.

Haastateltavat tunnistivat hyvinkin elävänsä elämänvaihetta, joka on fyysisesti aikaisempaa hitaampaa ja kulku metrimittaisilta mittasuhteiltaan on lyhentynyt. Ikä aiheutti motoriikan heikkenemisestä johtuvan fyysisen liikkumisen vähenemistä, mutta kommunikaatioon ja sosiaalisiin suhteisiin näillä neljännen iän ihmisillä oli samanlainen autonomiaa lisäävä ote kuin muillakin aikuissukupolvilla. Skypepuhelut maapallon toisella puolella olevalle lapsenlapselle luontuvat ja laskunmaksu tietokoneella hallitaan. Tila ei ole pienentynyt, vaikka elämisen paikka oli aikaisempaa rajoittuneempaa. Doreen Massey (2008, 17–31) puhuukin aika-tila-tiivistymistä, joka viittaa tilassa tapahtuvaan liikkeeseen, kommunikaatioon ja sosiaalisten suhteiden maantieteelliseen laajentumiseen.

Voimavaralähtöisessä ajattelussa ikääntyneen elämänkulkua kuvaa jatkuvuus, jossa edellisten elämänvaiheiden pohjalta pystytään arvioimaan nykyistä elämää. Aktiivisuus ajateltiinkin toimijuutena, jossa kyetään itse määrittelemään omat voimavarat ja kiinnostuksen kohteet.

(– –) kun hyvä terveys jatkuisi vielä ja saisi elämänpäiviä niin olisi kiva katella, miten tämä maailma kehittyy. Meidän elämän aikana tämä on kehittynyt niin valtavasti tämä maailma, kun ajatellaan kaikkea mitä siihen aikaan oli, kun mekin oltiin nuoria. Tuntuu että kiinnostusta vielä on. (R.1/5)

Elämänsä tavoitteita voi määritellä myös persoonallisen iän perustella, kuten yllä oleva haastateltava tekee. Persoonallinen ikä tarkoittaa Sinikka Hakosen (2008, 42) mukaan ihmisen itsensä määritelmää iästään. Hän on myös tietoinen omista tavoitteistaan ja siitä, miten hän toivoo niiden toteutuvan.

Perinteisessä vanhuutta tarkastelevassa katsantokannassa pidetään vanhuuttaan elävän ihmisen tehtävänä laatia yhteenveto aikaisemmasta

elämäkulusta ikään kuin elämän päätöslukuna. Elämäkulun päätöslukua ei kuitenkaan voi itse kirjoittaa, eikä elämä ole neljännessä iässäkään vain kuoleman odottelua vaiheikkaan kolmannen iän jälkeen. Hakosen (2008, 45) mukaan onkin luotava areenoita, joissa voi tarkastella mennyttä ja luoda elämää menneen, nykyisyyden ja tulevan ykseytenä. Saarenheimoa ym. (2014) myötäillen haastatteluista tulkitsen sen, että tarkasteluhetkeä on ajateltava vain välivaiheena, jota ei voi lukita, koska myös neljännessä iässä ajan myötä menneiden tapahtumien merkitykset edelleen muuttuvat.

5. Kodista kotiin palvelutaloon

5.1 Päätös palvelutaloon muuttamisesta

Olen edellä lyhyesti tarkastellut palvelutaloon muuttavan ikääntyneen elämänkulkuun liittyviä tekijöitä, jotka ovat haastatteluaineiston perusteella nousseet ehdoiksi, mahdollisuuksiksi tai rajoituksiksi elämän suunnanotoissa. Jatkossa tarkastelen ikääntyneiden toimijuutta suhteisuuden ja valtaan liittyvissä palvelutaloasumiseen liittyvissä tilanteissa hakeuduttaessa palvelutaloon, palvelutalossa asuttaessa ja pohdittaessa tulevaisuutta. Jatkan tutkimalla, miten eri tavoin painottuvien osaamisen, haluamisen, kykenemisen, täytymisen, voimisen ja tuntemisen ulottuvuudet ilmenevät arjen toimintakäytännöissä. Miten ne merkityksellistyvät suhteessa toisiinsa ja ohjaavat tarkastelemaan kokemusten kautta avautuvaa ikääntyneiden toimintaa. Tapaustutkimuksen luonteeseen soveltuvasti ne kuvastavat ikääntyneiden arkeen ja yhteiskunnan rakenteisiin liittyvinä vahvaa sosiaalista ympäristösidosta. (Vrt. Jyrkämä 2008; Romakkaniemi 2010).

Palvelutaloon hakeuduttiin, kun ympäristö oli muodostunut itsellä tai puolisoilla toimintakykyä haittaavaksi tai uhka toimintakyvyn heikkeneemisestä oli ilmeinen. Haastatteluaineistossa korostettiin muuton syinä asuinympäristön soveltumattomuutta ja palvelujen heikkoutta yhdistettynä korkeaan ikään tai heikentyvään toimintakykyyn. Aikaisempi koti koettiin rakkaana, mutta toimimattomana. Siitä käsin oli vaikea muodostaa sosiaalisia suhteita tai kodin olosuhteet vaativat toimimaan toimintakyvyn ääri rajoilla. Liian iso asunto yksin asuvalle, mäkinen maasto, hissittömyys tai omakotitalon huoltotyöt alkoivat olla ylivoimaisia. Siniteltiin mutta pelättiin pahinta.

Päätös muutosta oli harkittu ratkaisu ja se tehtiin itse tai yhdessä puolison kanssa. Ratkaisevan sysäyksen saattoi antaa lasten kannustus ja heidän huolensa kaukana asuvista vanhemmista. Joissakin tilanteissa pontimena oli

myös lääkärin kannanotto tilanteessa, jossa jaksaminen oli oman tai puolison sairastelun vuoksi romahtamispisteessä.

Lapset olivat kaikki kaukana ja he alkoivat olla huolissaan. (– –) Kun asunto oli kahdessa kerroksessa ja minulle on tehty useita sydänleikkauksia. (1)

No siinä on se, että meillä oli asunto – erinomaisen tyydyttävä tuossa ihan vieressä. Vaimon jalka kipeytyi ja pelättiin sitä, että, kun ei ollut hissiä, kolmas kerros. Että yks kaks kun se sitten pettää se ei ole helppoo. (– –) kun on ikää jo niin 86 kohta niin tietää, että ei se kunto siitä paljon kohene ainakaan. (– –) ja sitten että kotihoito; siellä sitten lamppas vuorotellen tää yksityinen ja viikonvaihteet kaupungin työntekijät. Aina vaihtui. Täällä tuli sitten keskitettynä ja on vähän vähemmän hoitajia. (13)

Palvelutalo nähdään uusia mahdollisuuksia avaavana resurssina, jonka avulla arki on fyysisesti sujuvampaa ja sosiaalisesti turvatumppaa. Kokemukset poikkeavat Satu Elon (2006, 71) tutkimustuloksista, joiden mukaan palvelutaloon tai vanhainkotiin muuttamista siirretään ja sinitellään kotona asumista, koska arvellaan kuoleman olevan hyvinkin lähellä – muutto olisi turhaa.

Kukaan ei tässä tutkimuksessa tunnista muuton hetkellä yksinäisyyttä palvelutaloon muuton syyksi. Sen sijaan kuolemaa ja yksinäisyyttä muuttamispuheen yhteydessä sivutaan, mutta pelko mahdollisesta yksinäisyydestä sijoittuu tulevaisuuteen.

Me oltiin molemmat vanhoja ihmisiä, puoli vuotta oli ikäeroa. Sen tietää, että toinen jää yksin. Kyllä minä sitä pitäisin sellaisena ratkaisevana asiana. Että ei kumpikaan ihan yksin jää. Vaikka onhan vuokra-asuntoja, mutta kaupunki ei ollut meille niin tuttu, että täällä olisi sellaisia ystävyyssuhteita. (7)

Muuttamisella varaudutaan tulevaisuuden mahdollisiin hankaluuksiin, joista yksi esimerkki on puolison kuolema ennen itseä. Tämä osoittautuu tärkeäksi

niille haastateltaville, jotka ovat muuttaneet paikkakunnalle vasta eläkkeelle jäännin jälkeen. Tutkimuksen tulokset sivuavat osittain Kari Salosen (2010, 161) tutkimusta, jonka mukaan vapaaehtoisesti palvelutaloon muutettaessa vaikuttimena voi olla kuolemanpelko niillä ikääntyneillä, jotka kokevat yksinäisyyttä ja turvattomuutta. Tässä tutkimuksessa en tunnista, että olisi pelkoa omaa kuolemaa kohtaan, mutta puolison kuolemaa ja sitä seuraavaa mahdollista yksinäisyyttä pelättiin kyllä.

Muuttamisen täytöntöönpanoa saattoi olla eri syistä vaikea saada aikaiseksi ja osoittautui, että tehdä päätös muuttamisesta ja muuttaa ovat kaksi aivan eri asiaa. Vaikka palvelutalo nähtiin resurssina, se ei kaikkien kohdalla tarkoittanut sitä, että muutto tapahtumana olisi ollut mieleinen tai helppo. *Sanoin lapsille ja olen täälläkin sanonut, että pitkin hampain minä tänne tulin.* (1) Lyhyimmillään muutto tapahtui kahdessa kuukaudessa, pisimmillään prosessia muuttoideasta asunnon vastaanottoon venytettiin tai se itsestä riippumatta venyi vuosien mittaisiksi.

Eräs haastateltava muutti liikuntaesteisen puolisonsa kanssa toisen kerran muutaman vuoden sisällä, koska haluaa asua tutun setlementin palvelutalossa. Toteutuvasta toiveestaan huolimatta hän tunsu kyvyttömyyttä päätöksen toimeenpanossa ja oma reagointi muuttotilanteessa yllätti itsenkin.

Ympäristön toimimattomuudesta aiheutuvaan turvattomuuteen halutaan muutosta, mutta uusi tilanne aiheuttaa myös pelkoa. Muuttaminen sinänsä on sekä fyysisesti että henkisesti työlästä ja ajatus muutosta saattaa olla vetoavampi kuin se, miltä muuton realisoituminen tuntuu. Kuitenkin jokainen, joka kertoo vaikeuksista itse muuttamisessa, on helpottunut siitä, että se saatiin aikaiseksi. Kuten Kari Salonen (2010, 106) toteaa, ikääntyneen muutto kodista voi olla dramaattinen eri syistä. Palvelutaloon muutettaessa on edessä kodin rakentaminen uuteen paikkaan ja uuden roolin omaksuminen palvelutalon asukkaana saattoi tuntua työläältä. Uusi ympäristö itsessään synnyttää epävarmuuden tunnetta, koska uuden toimijuuden muotouttaminen on vaativaa sosiaalisten suhteiden muuttuessa (mt.).

Tässä tutkimuksessa muuttajat olivat kuitenkin pääsääntöisesti valmiimpia muuttamaan kuin Pirjo Peltomäen (2014) tai ruotsalaisen Christina Harreforsin ym. (2009) tutkimusten ikääntyneet. Näiden tutkimusten mukaan ikääntyneet ovat suostuvaisia muuttamaan palvelutaloon vasta äärimmäisessä

tilanteessa, kun itsestä ei pystytty enää huolehtimaan, lapset eivät voineet auttaa tai kotiin ei voi saada tarvittavaa hoitoa. Sinnittelystä kotona kertoo myös Eylem Tütün Yümin ym. (2010) tutkimustulos, jonka mukaan palvelutalon asukkailla on heikompi fyysinen toimintakyky kuin kotona asuvilla. Käsillä olevan ja mainittujen tutkimusten tulosten erilaisuutta voi tarkastella asuinpaikkojen erilaisuutta vasten.

Haastateltavien asuinpaikat palvelutaloon muutettaessa olivat kaupunkiympäristössä, vaikkakin pienessä kaupungissa. Kaupunkilaisille tyypillisesti heidän tähänastisia elämäntapojensa kuvaa enemmän riippumattomuus asuinpaikoista kuin pysyvyys. Peltomäen (2014) tutkimuksessa haastateltavat ovat puolestaan lähes kaikki maaseudulta tai haja-asutusalueelta.

Ikäihminen maaseudulla haluaa jatkaa elämäänsä omassa tutussa asuinpaikassaan, vaikka palvelut ovat vaikeammin saavutettavissa kuin kaupungissa. Kauan samoilla paikoilla asuneena, omin käsin rakennetusta ympäristöstä muutettaessa luopuminen vaatii jopa uudenlaisen identiteetin muotoutumisen. (Salonen, K. 2010, 114; Andersson 2012.) Abramssonin (2015, 16–18, ks. myös Jolanki ym. 2015) pohjoismaisen tutkimuksen mukaan muuttohalukkuuteen vaikuttaa myös terveydentila ja perhesuhteiden tilanne.

Monet tämän tutkimuksen haastateltavien peräkkäiset kodin paikat ovat olleet ensisijaisesti työstä johtuneita ja kiinnittyminen palvelutalopaikkakunnalle saattoi tapahtua vasta ansiotyön jättämisen jälkeen. Muutto lähemmäksi kesämökkiä on ollut merkittävä paikkakunnalle muuton syy eläköitymisen jälkeen. Osalle haastatelluista monikotisuus on vielä haastattelujen aikaanakin ajankohtaista. He eivät ajatelle palvelutaloon asettumisen muuttavan mökillä käymisen rutiinia heti, päinvastoin. Nyt on joku, joka huolehti kodista mökillä ollessa.

Työnjätön jälkeisen muuton vuoksi itse kaupunki on kuitenkin jäänyt vieraaksi ja sosiaaliset suhteet vähäisiksi, vaikka eläköitymisaikaa on eletty jo useita vuosia. Sosiaalisen tyhjön kokemuksia tukee Salosen (2010) tutkimus, jossa todettiin, että muutto eläköitymisen jälkeen lastenkaan lähelle ei välttämättä korvaa edelliseen asuinpaikkaan liittyviä ihmissuhteita ja tunnesiteitä. Tämä on osalle haastateltavista tärkeä syy sille, että palvelutalokodin haluttiin sijoittuvan tutulle asuinalueelle.

Syy [hakeutumiseen] oli tietysti se, että minä asuin yksin monta vuotta tässä aika lähellä. (– –) Minä olin kaksi vuotta jonossa, että ei tänne niin vaan tultu. Sitten oikeastaan tässä [asun] lähellä, minä tunsin paikat ja kaikki niin tuttuja, kun tähän melkein niinku naapuriin pääsin. (10)

Uuteen ympäristöön tutustuminen ja sosiaalisen roolin tunnistaminen vie oman aikansa. Jos toimijuuden tunnetta ei vahvista ympäristön tuttuus tai kokemus selviytymisestä, on ymmärrettävää, että uusi koti halutaan löytää läheltä. Varsinkin, jos ei tunneta muita palvelutalomahdollisuuksia, korostuu palvelutalon sijainnin merkitys omalla asuinalueella. Näin koetaan pystyttävän jatkamaan paikkakunnalle kotiutumista ja kotipaikan luomista kaupunginosaan palvelutalosta käsin. Paikan jatkuvuuden korostaminen oli samansuuntainen kuin Marjaana Seppäsen ja Ilkka Haapolan (2016, 104) tutkimuksessa asumisesta Liipolassa. Sen mukaan osa ikääntyneistä oli muuttanut ennakoivasti senioriasuntoihin, mutta osallistuivat edelleen alueella tapahtuvaan toimintaan.

Ageing in place – paikoillaan vanheneminen -ajattelun myötä on viimeaikaisessa vanhusten asumiseen liittyvässä keskustelussa korostunut paikan ja paikallisuuden merkitys yksittäistä palvelua laajempaan ikääntyvän asumisympäristönä. Mielenkiinto kohdistuu ikääntyneen ja ympäristön väliseen suhteeseen ja pyrkimyksenä on asumisen jatkuminen tutussa elinympäristössä myös vaiheessa, jolloin avun tarve kasvaa tai olemassa oleva asuinympäristö estää itsenäisen elämisen. Fyysisen tuttuuden lisäksi alueen tuntemus auttaa tulemaan tietoiseksi erilaisista ympäristön tarjoamista voimavaroista ja tukee siten toimijuutta vahvistamalla selviytymisen ja turvallisuuden kokemusta. (Andersson 2012; Seppänen ym. 2012, 11; Mikkola ym. 2015, 2.)

Kotiutumisen tuoreuden lisäksi haastatteluaineistossa myös pitkään paikkakunnalla asuneet korostavat alueen tuttuutta muuttopäätöksen takana. *Tapaturma!* (13) oli vastaus kysymykseen, mitä olisi tapahtunut, jos olisitte joutuneet muuttamaan lähikaupunkiin. *Se on kaupunki, kyllä tää täytyy olla tällänen kotonen, käteenotettava ympäristö. Täällä on tämä mahtava luonto.* (13) Puhuja oli päättänyt puolisonsa kanssa hakea palvelutaloon asuttuaan lähistöllä erityyppisissä asunnoissa kymmeniä vuosia ja piti tärkeänä, että edelleen pystyi käymään tutussa ympäristössä kävelylenkillä.

Vaikka omaan lähiöalueeseen liittyy merkityksiä, emotionaalisia siteitä ja toimijuuden tunnetta vahvistavaa identifiointia, ei paikka kuitenkaan ollut ainoa ratkaiseva valinnan tekijä (ks. Seppänen 2001.) Arvioinnit aiemmasta kotiympäristössä selviytymisestä loivat realistista pohjaa vaatimuksille tulevasta asumisesta, mutta perusteluissa korostuvat myös sosiaaliset suhteet tai niiden puute sekä suhde asuin ympäristön rakenteisiin. Kohteen valinta oli arvovalinta, johon vaikuttavat palvelutalon tuttuus, havainnot setlementin toiminnasta tai tuttavien kokemukset, kuten myös totutut kävelyreitit, virkistysalueet ja asiointimahdollisuudet.

Kaikissa [setlementin]ryhmissä, missä minä olen ollut tuon 60 vuoden aikana, on ollut sellainen kiva henki. Erilainen kuin jossain muualla, en tiedä mikä tässä viehättää minua. (14)

H: Ei koskaan tullu mieleenkään muuta kuin setlementti ja A tai C talot. (15)

T: Miksi ei muut palvelutalot?

H: Olin kuullut setlementistä hyviä juttuja ja jollakin tavalla juuri tämä A talo viehätti, kun täällä on sitä yhteisöllisyyttä. (15)

Me oltiin mun vanhemman tyttäreni kanssa anomusta tekemässä, niin näytettiin yhtä asuntoa, mua alkoi ahdistaa niin hirveesti. Mä en tänä päivänä tiedä, mikä se oli, juuri se asunto [1.tarjottu asunto.] ei ollut minun kotini. (1)

Hakupäätöstä pohjustettiin vierailuilla tuttavien luona palvelutaloissa ja tietoisuus setlementtitoiminnasta saattoi ratkaista päätöksenteossa. Omien selvitysten pohjalta pystyttiin asettamaan toiveita uuden kodin talokohtaisesta sijainnista, myös ikkunanäkymistä. Korostetaan myös sitä, että tunnelma talossa oli oltava itseä miellyttävä. Asetetuista kriteereistä haluttiin pitää kiinni ja ensimmäiset tarjoukset saatettiin hylätä. Haastateltavat arvostavat palvelutalon joustavuutta siinä, että asunnon hylkääminen ei aiheuttanut ongelmia jatkossa.

Haastatteluaineisto tukee osittain Ageing in place ajattelua, mutta tukee myös ajatteluun liittyvää kritiikkiä. Ageing in place ajattelussa arvostetaan

ikäntyneen toimijuutta ja autonomiaa omaan asumiseen liittyvissä valinnoissa. Ajattelua kuitenkin kritisoidaan siitä, että se kaventaa ikääntyneiden valinnan mahdollisuuksia normittamalla onnistuneen vanhenemisen paikantamisen ennalta määriteltyihin paikkoihin. Vaihtoehdottomuus tyypistää elämänkulussa yhden ikävaiheen asumisen paikkoja samalla, kun yhteiskunta yleensä kuvaa muutos ja liikkuvuus. Kritiikin mukaan koti ja laitos asetetaan toistensa vaihtoehdoiksi ilman välimuotoja, jota esimerkiksi palveluasuminen edustaa. (Esim. Klemola 2006, 24; ks. myös Vilkkio 2015.)

Haastatteluaineisto tukee Giddensin (1984, 9) näkemystä, jonka mukaan valta tuottaa mahdollisuuksia saada aikaan muutos olemassa olevaan tilanteeseen. Päätös palvelutalon valinnasta ja edellisestä kodista luopumisesta tunnetaan omaksi tai tehdyksi yhdessä puolison kanssa. Päätöksessä on myös yhteistoimijuuden tuntua, kun kuultiin lasten ja asiantuntijoiden näkemyksiä. Yhteistoimijuudessa Hokkasen (2014, 63-64.) mukaan on kyse siitä, että toimija hakee päätöksentekoonsa apua asiantuntijalta tai asiaa tuntevalta ihmiseltä. Lasten kanssa neuvotteluja tulkitseen myös reflektiivisiksi pohdinnoiksi kohti päätöstä, joka johtaa uusiin elämäkuvioihin ryhtymiseen. Yhteistyö lääkärin kanssa aktivoi huomaamaan voimisen rajat ja toiminta palvelutalon henkilöstön kanssa auttoi etsimään parhainta mahdollista ratkaisua käytännön järjestelyissä.

Päätös hakeutua palvelutaloon osoittaa vahvaa toimijuutta, ja sen jälkeinen elämä jatkuu vaihtelevina toimijuuden tunnun ja autonomisuuden asteina suhteessa yhteiskunnan normatiivisiin rakenteisiin, setlementin palvelutalon tarjoamiin toisiin toimimisen mahdollisuuksiin sekä sosiaalisissa verkostoissa jaettua toimijuutta osoittavaan toimintaan. Huolimatta siitä, että haastateltavat tunnustivat valinnanvaran vähäisyyden, he kokevat voineensa tehdä aidosti oman valintansa mukaisen ratkaisun, käyttää valtaa. Paikka tuntuu omalta ja siellä voi elää omanlaista toimijuutta.

5.2. Palvelutalossa oleva koti toimijuuden resurssina

Edellisessä luvussa olen käsitellyt asuinpaikan valinnan merkitystä. Haastattelupuheissa pohditaan toistuvasti palvelutalon merkitystä toimijuuden

tuntoon vaikuttavana tekijänä, joten pidän tarkoituksenmukaisena tarkastella tarkemmin kodin merkitystä palvelutalokontekstissa. Sillä, millaisen merkityksen palvelutalossa oleva koti saa, on merkitystä toimijuuden tuntoon. Ikääntyneen ihmisen suhde ympäristöön muotoutuu yksilöllisissä kokemuksissa ja tunteissa, mikä merkitsee suhteen ajallisuutta ja päivittäistä uudistumista. Koti on osa ympäristösuhdetta, joka voi toimia myös tunteita ja tunteita herättävänä muistona (Hasu 2014, 50–51). Se ei rajaudu tiettyyn paikkaan eikä kotia jätetä edelliseen elämänvaiheeseen palvelutaloon muutettaessa, kuten evakot eivät jättäneet lapsuuden kotiaan Karjalassa. Koti kulkee muistoissa mukana ja on vaikuttamassa paikkoihin kiinnittymiseen läpi elämän. *Koti on siellä missä ihmiset* (R. 2/14) liitti eräs haastateltava sosiaaliset suhteet kodin merkitykseen.

Haastattelupuheissa korostetaan, että palvelutaloon muutto tapahtui kodista kotiin, joka sijaitsi palvelutalossa, ei pois kodista palvelutaloon. He joutuvat asiaa myös puolustelemaan, koska tavallista palveluasumista nyky-muodossaan ei heidän mielestään tunneta eikä rinnasteta kotona asumiseen.

Kun soitin sisarelle, että tuu katsomaan, aina löytyi joku syy, että ei, ei hänelle sovi. Minä rupesin ihmettelemään, että mikä tässä on. Sitten mulle tuli mieleen, että onkohan niin että hän jollakin tavalla häpeää, että hänen sisarensa on palvelutalossa. Kun hän sitten vuoden kuluttua tuli ja astui tuosta ovesta, hän pysähtyi siihen kuin naulittuna. Hän sanoi, että tää ei oo totta, että sullon näin kaunis koti täällä. Että hän ei uskoisi, ellei hän näkisi (– –) tuttuja huonekaluja. (1)

Kun omat tarpeet muovaavat kokemuksia kodista, on vaikea hyväksyä sitä, että jonkun muun jossakin muualla tekemät havainnoinnit samasta tai samanlaisesta tilasta määrittelisivät sen merkitystä. (Ks. myös Massey 2008, 19.) Toisaalla tässä tutkimuksessa esitetyssä Ageing in place -ajattelun kritiikissä tulee esille ikääntyneiden asuminen koti-laitos -vastakkainasetteluna. Haastateltavien mielestä settlementin palvelutalo edustaa tätä kritiikissä kaivattua välimuotoa. Palvelutalossa on koti, johon voi saada tarvittavat palvelut tukemaan toimijuutta, ja siellä voi edelleen asua, jos palveluita tarvitaan nykyistä enemmän.

Palvelutalokodin käsite syntyy haastateltaville paikan käsitteen tavoin. Koti on tila jokapäiväisissä käytännöissä, jotka muovaavat ympäristöstä eri elämäntilanteisiin soveltuvan paikan. Paikkaan syntyy henkilökohtainen suhde omien kokemusten ja läheisten ihmisten vuorovaikutuksen kautta. Pelkät fyysiset puitteet eivät luo kodin tuntua eikä koti synny pelkistä tavaroista, nimestä ja lukosta ovesa. Kuten Vilkkonen (2010) toteaa, kotiin liittyvät kokemukset perustuvat henkilökohtaisiin tarpeisiin ja kiinnostuksen kohteisiin, traditioihin ja sosiaalisiin suhteisiin. Tilan muotoutuminen kodiksi sisältää kodin tekemisen, kodin tunnun ja kotoisuuden näkökulmat, joihin sisältyvä yksityisyyden tarve on vain yksi tekijä. Siinä missä työssä käyvällä ihmisellä koti on huokoinen suhteessa työhön, ikääntyneellä koti huokoistuu suhteessa palveluihin. Molemmilla tilanteissa kodin merkitys muuttuu oman toiminnan foorumina ja autonomisuuden tuntua vähentävät niin kotiin tulevat työt kuin hoivapalvelut. (Esim. Vilkkonen & Suikkanen 2006, 9-11.)

Koti, jossa haastateltavat asuvat, tuottaa kodin tunnun. Arjen askareet, joita he kotona tekevät, tuottavat kotoisuutta. Kodissa viihtymisessä on kuitenkin olennaista se, että heidän on mahdollista olla kodin ympäristössä muualla palvelutalossa sosiaalisissa kontakteissa muiden asukkaiden kanssa. Haastateltavat korostavat oman palvelutalossa olevan kodin tuottavan autonomista toimijuutta, mutta kertovat myös kohdanneensa epäselvyyttä siitä, millainen ero on vanhusten erimuotoisilla asumispalveluilla. Heidän kokemuksensa on, että heidän valitsemansa asumismuoto soveltuu tehostettuun palveluasumiseen ja vanhainkotiin. Nykyisessä vanhustalouden murroksessa jako laitoksen ja kodin välillä on jopa kärjistynyt ja harvoin määritellään, mitä tarkoitetaan laitosasumisella, mitä kotihoidolla tai palveluasumisella ja tehostetulla palveluasumisella.

Luullaan, että tämä on niinku jokin vanhainkoti. Tuttava kysyi, ihan oikeesti, että onko teillä siellä omaa keittiötä? Vastasin, että on, kyllä meillä on ihan oikeasti oma koti, oma vessa lukko. Kaupungilla toinen, vanhempi rouva kysyi, että onko teillä siellä oma hella, että voitte tehdä ruokaa? Minä vastasin, jotta kyllä meidän on pakko tehdä... vaikka toisaalta meillä on niin ihanasti, että meillä on ravintolakkii alhaalla. Voidaan, sitten, kun ei jaksakaan tehdä, niin hakea sieltä, tai mennä sinne syömään. (R. 1/2)

Haastateltavat toimivat sosiaalisen tilan varmistamiseksi, jopa laajentamiseksi. Heidän epäilynsä siitä, että palvelutalotoiminta yleensä sekoitetaan ympäri-
vuorokautista hoivaa tarjoavan laitoshoidon kanssa, vahvistuu Salosen (2010)
tutkimuksessaan tekemässä johtopäätöksessä. Sen mukaan vanha ihminen voi
menettää kodin sosiaalisena tilana muuttaessaan pois pitkäaikaisesta kodista.
Diskursiiviset odotukset heikentävät kotiutumisen mahdollisuuksia.

Tutkimusta ikääntyneiden positiivisesta suhtautumisesta palvelutalomai-
siin tai laitostamisiin olosuhteisiin ei ole kuitenkaan juurikaan tehty. Useissa
palvelutalotasumista luonnehtivissa tutkimushavainnoissa sen sijaan korostuu
yksityisyyden puute ja hoivan tarpeesta johtuva kykenemättömyys itsenäiseen
asumiseen (esim. Klemola 2006; Vilkkonen ym. 2006; Andersson 2007; Salonen,
K. 2010; Silvennoinen 2014). Kodista pois muutoksi kuvataan palvelutaloon
muuttoa myös Tuulikki Ylä-Outisen (2012, 125) tutkimuksessa ja todetaan pal-
velutalo yhteiseksi tilaksi, vaikka asunnot olivat yksittäisiä yksioita ja kaksioita.

Ylä-Outisen (mt.) toteamus johdattaa tarkastelemaan palvelutalokotia
akselilla julkinen tila – yksityisyyden tila, varsinkin, jos halutaan luoda raja
muun maailman ja kodin välille. Palvelutalo kokonaisuudessaan on yksityisen
ja puolijulkisen rajatila, jossa yhteiset tilat, kuten aulat, kerho- tai muut ko-
koontumis- tai ruokailutilat toimivat arkisten toimintojen areenoina ja siten
integroituvat kotiin kerrostalokotia läheisemmin. Samalla puolijulkiset tilat
avautuvat myös ympäristön asukkaille, mikä voi osaltaan luoda mielikuvaa
hallitsemattomammasta ja määrittelemättömämmästä tilasta, jossa yksityiseen
vetäytymisen mahdollisuus heikkenee. (Ks. Hasu 2012, 50.)

Epätietoisuuteen saattaa olla syynä se, että tehtäessä ikääntyneiden palvelu-
järjestelmään muutoksia, saatettiin vanhainkotien nimet muuttaa palveluta-
loiksi, mutta toiminta säilyi ennallaan. Samoin perinteisissä palvelutaloissa ja
hoivayksiköissä on samaa palvelupakettia tarjottu kaikille asukkaille (Mikkola
ym. 2015, 15–17). Kuitenkin Kelan jaottelun mukaan vanhainkotipalvelu on
laitoshoidon ja palveluasuminen kuuluu avopalveluihin, jossa toimintatapojen
pitäisi tukea ikääntyneen itsenäisyyttä ja autonomiaa (Andersson 2007, 9).
Riitta Räsänen (2011, 29) toteaa nykyisestä suunnasta, että haaste heitetään
palveluasumiselle, joka vastaa enemmän huonokuntoisten vanhusten ja siten
myös kuolevien hoitamisesta. Se tulee muuttamaan palvelutalojen imagoa,
toimintaa ja osaamisen vaatimuksia merkittävästi (mt.).

Tämän tutkimuksen haastateltavien mukaan palvelujen määrä tai laatu ei heidän kohdallaan muuta kodin yksityisyyden luonnetta, mutta vahvistaa kyllä toimijuutta. Sen sijaan he näkevät muutoksen niiden asukkaiden kodeissa, joiden palveluvalikoimaan heidän arvionsa mukaan kuului Hyvän ikääntymisen turvaamisen ja palvelujen parantamisen laatusuosituksen (STM 2013, 56, 67) mukaista ympärivuorokautista jatkuvaa läsnäoloa ja valvontaa. Muutoksen tarve haastateltavien mielestä juontuu hoivan tarpeen luonteesta, ei palvelujen määrästä tai työntekijöiden asenteesta.

Haastateltavien mukaan tapaustutkimuksen kaupungille on ominaista vähäinen palveluasuntojen tarjonta ikääntyneille, joilla on tarve muuttaa esteettömään ja toimijuutta edistävään kotiin. Kotiin, jonne on helppo saada hyvinvointipalveluja, mutta ei tarvetta ympärivuorokautiseen valvontaan. Heille olennaista on toimijuuden tukeminen paitsi ikäjakoihin perustuvilla säädöksillä myös tarpeita vastaavilla tiloilla. Vaikka koetaan, että palvelut tukevat heidän toimijuuttaan, arvostellaan palvelujen niukkaa tarjontaa. Käytännössä kunnalliset rakenteet loivat jännitteisen toimijuuden tilan, koska lähiseudulla ei ollut varaa valita palvelumuotojen välillä. Ihmeteltiin, *missä me kaikki ihmiset olisimme, jos ei olisi settlementtiä?* (R.1/14b)

Paikallinen palvelujärjestelmä palvelujen niukan tarjonnan vuoksi muotoili toimijuutta jännitteiseksi samalla kun settlementtirakenteet tuottivat toivoa asumispalvelutarjonnallaan. Siitä huolimatta pidetään tärkeänä, että palveluita tarjotaan myös kunnallisina palveluina. Kuten Jyrkämä (2008, 91) toteaa, rakenteet voivat toimia resursseina tai ne voivat syödä ikääntyneen voimavaroja. Toimijan ja yhteiskunnan rakenteiden välisissä suhteissa joutuu kuitenkin pohtimaan, missä määrin toimija ylipäänsä pystyy omilla valinnoillaan ohjaamaan toimintaansa. Missä määrin valintoja ohjaavat rakenteet, kun esimerkiksi ihmisen perustarpeeseen, turvalliseen asumiseen, on vaikea löytää ratkaisua, jota toimija itse pitää ensisijaisena? Missä määrin toimijuuden voimista ohjaa tieto tai kykenemättömyyttä tietämättömyys tarjoumista? (Esim. Giddens 1984; Jyrkämä 2008.)

Moni tulee sukulaisistakin käymään, niin ihmettelee, että tällainen paikka. Kun ne kuulevat mitä palveluja on mahdollista saada, sanovat, että ei oo kuullukaan. (R.2 /14 b)

Haastatteluaineiston pohjalta toimijuuden jännitteisyyden suhteessa kunnallisiin palveluihin yleisesti näyttää palvelujen niukkuuden lisäksi tuoneen se, että tarjolla ei ollut tai ei osattu etsiä riittävästi tietoa palveluista. Tiedon tarjoaminen päätöksenteon tueksi voi nähdä kunnallisena asuntopoliittisena tai vanhuspoliittisena rakenteena, joka toimii ikääntyneen toimijuutta vahvistavana tai rajoittavana yhteiskunnan ominaisuutena.

Heikosta toimijan neuvotteluasemasta suhteessa yhteiskunnan rakenteisiin kertoo haastateltavan toteamus, *tänne ei tulla, tänne päästään*. (R.2/14b) Settlementin kannalta toteamus voi toimia positiivisena palautteena. Tulkitseen tämän myös vastapuheeksi, joka ironisuudessaan kyseenalaistaa vallitsevia olosuhteita asumispalvelujen vähäisyydessä (esim. Filander 2008, 419). Silva Tedren (2007, 100) kritisoiman vanhuspoliittisen joko koti tai laitos -ajattelun mukaan yhteiskunnassa ei tunnusteta aktiivisten vanhojen toimijoiden avun tarvetta. Kuitenkin suurin osa ikääntyneistä, kuten tässä tutkimuksessa kaikki haastateltavat sijoittuvat aktiivisten ja toimintakyvyttömiä ikääntyneiden väliin, vaihdellen tilanteisesti.

6. Kotona palvelutalossa

6.1. Rakenteiden mahdollistamia yksilöllisiä arjen valintoja

Tarkastelen tässä luvussa sitä, miten ikääntynyt palvelutalon asukas jäsentää toimijuuttaan arjen toimintaympäristössä. Toimijuus muodostuu ja tulee mahdolliseksi vuorovaikutuksessa ja sosiaalisissa suhteissa palvelutalossa toimivien ihmisten kanssa (esim. Jyrkämä 1998; Arendt 2002, 65, 193; Kietäväinen 2009, 66–67) sekä toiminnallisissa suhteissa palvelutalon rakenteisiin (esim. Giddens 1984; Flyvbjerg 2001, 137).

Yhteistä haastateltavien kokemuksissa oli, että palvelutalo nähtiin resursseina, sieltä saa apua tarvittaessa ja koti oli paikassa, josta oli helppo liikkua ja johon oli helppo tulla. Se on rollaattorietäisyydellä paikoista, joissa päivittäin halutaan käydä. Palvelutalossa päivittäisen sosiaalisen kanssakäymisen toiminnot ilmenivät haastattelupuheissa liittyneinä arjen praktiseen toimintaan, ruokailuihin, saunomisiin, puutarhassa oleskeluun, yhteisten tapahtumien järjestämisiin tai niihin osallistumisiin. Merkityksellisinä pidettiin kasvokkain kohtauksia käytävillä tai hississä, keskusteluja eri tilanteissa, seurustelua ja yhdessä harrastamista.

Palvelutalon puutarha, sauna ja ravintola ovat merkittäviä arjen sosiaalisen vuorovaikutuksen foorumeita, jotka haastattelupuheissa ovat esillä toistuvasti. Kaikki nämä paikat edustavat tiloja, joiden merkitykseen liittyvät esteettömyys, itsenäiset valinnat niiden käyttämiselle ja tilan haltuun ottaminen paikkana, jossa voi olla yksin tai yhdessä. Paikat ovat vaihtoehtoja kotona olemiselle tai tekemiselle. Viihtyisä sisäpiha kukkineen on esimerkiksi tila, jossa voi hyödyntää omaa osaamistaan puutarhurina, kokkina tai grilli-iltojen tapahtumatuottajana seurustelun ja istuskelun lisäksi.

Vaan monta kertaa jäätiin sitten istumaan ja löpöttelemään. Viimeinen kerta oli kello puoli neljä, kun lähdettiin. Ihan vain tarinoitiin. On niin kiva kokoontua. (R.2/4)

(--)mä vedän [miehen pyörätuolin] suoraan hissiin ja sitten mennään tuonne ihanaan saunaan. Kaikki on niin helppoa. (2)

Haastattelujen aikana puutarhan merkitys korostui myös siksi, että kesällä yhteistä toimintaa ei järjestetty setlementin toimesta niin paljon kuin talvella. Sauna toimii puolestaan sosiaalisena tilana ja ylpeyden aiheena. Se herättää positiivisia tunteita siitä, että asukkaiden tarpeet on huomioitu. Juuri valmistuneessa remontissa oli tehty uudistuksia, jotka helpottavat saunomista ja siitä puhutaan kauniina. Arvostetaan myös sitä, että asukkailla on ollut mahdollisuus vaikuttaa siihen, millaiseksi sauna remontoidaan.

Meillä on hyvä sauna, ja saa saunova ja siellä saunassa on nappi seinässä ja sieltä saa apua sinnekin. Ja nyt kun ne laitto saunan uuteen kauniiseen kuntoon. (--)kun ottaa vain pyyhkeet ja käy, eikä tarvii saunaa siivota! On naisten ja miesten sauna ja perjantaina ja lauantaina ja keskiviikkona lenkkisauna. (11a)

Haastattelupuheissa korostuu, että palvelutalon tarjoamat tilat toimivat toimijuutta vahvistavina resursseina. Voidaan nauttia puutarhasta, vaikka edellisessä kodissa se oli koettu paikaksi, joka osoitti oman kyvyttömyyden, kun ei jaksettu pitää siitä huolta. Samoin saunassa on turvallista käydä, kun turvapuuhelin on käden ulottuvilla. Ympäristöllä on merkitystä sille, kuinka ikääntynyt säättää toimijuuden mukavuusaluettaan. Hankalaa liikkumista palkitsee se, että tietää tapaavansa muita ja vahvistaa toimijuuttaan. (Ks. Peace ym. 2006, 11–12.)

Asettautumisessaan uuteen kotiin alle vuoden palvelutalossa asuneet keskittyivät rakentamaan jäsentynyttä arkea uudessa kodissaan enemmän kuin sosiaaliseen vuorovaikutukseen muiden asukkaiden kanssa. Tarvittiin aikaa kotoutumiseen ja kodin tunnun synnyttämiseen sekä palvelutaloon kuulumisen identiteetin luomiseen. Tulkitsen haastattelupuheista, että halutaan ensisijaisesti ottaa kodin tila haltuun, koska vierastetaan väliaikaisuuden

tuntua. (Vrt. Vilkkonen 2010, 35–37.) On myös niitä, jotka haastattelujen aikaan eivät olleet vielä ehtineet tutustua palvelutalon tarjoumiin, joiden arveltiin tuottavan tulevaisuudessa elämänsisältöä.

Palvelutalo palveluineen ja kotiutuminen sinänsä tuovat toimintaan uusia elementtejä, jotka oli sisällytettävä arkeen samalla, kun uutta tilaa muokataan kodiksi. Uusi elämänvaihe saattaa auttaa myös jäsentämään ajankäyttöä uudella tavalla. Eräs haastateltava, jolla on koko eläkeikänsä, noin 30 vuotta, ollut luottamustehtäviä järjestötoiminnassa, halusi palvelutaloon muutettuaan ajankäytölleen uuden suunnan.

Tein töitä siellä järjestössä ja halusin kaikista eroon ja haluan ”eläkkeelle”. En tosiaan oo mikään sillai kyläihminen. (– –) Täällä nyt on kaikkea, laulua ja on ollu luentoja. (– –) missä on tilaisuus, aina käydään. (3a)

Sama henkilö ei vielä vuodenkaan asumisen jälkeen halunnut osallistua palvelutalorakennuksen sisäisiin päivittäisiin seurustelutapahtumiin. Päinvastoin kuin naapuri, joka ryhtyi itse järjestämään tapahtumia, koska halusi seurustella, ”olla porukassa.”

Palvelutaloon asettumisen näkökulmasta katsottuna on havaittavissa, että kun mies etsii vielä paikkaansa yhteisössä ja mielekkäitä asumisen tapoja, nainen näyttää jo löytäneen omat arkielämänsä. Kodin rutiinit auttavat jäsentämään arkea, kun työnjako aviopuolisoiden välillä on siirtynyt muuttumattomana edellisestä kodista. Kodin arjessa pieni toimijuus ja yhteisölliset suhteet edistävät kotiutumista palvelutaloon. Marja-Liisa Honkasalo (2006, 113) puhuu kuvaavasti tilaistumisesta ja juurtumisesta rutiinien yhteydessä.

Iän mukanaan tuoma sopeutuminen ja luopuminen vahvistavat halua hyödyntää palvelutalon tarjoamia toimijuuteen vaikuttavia ulkoisia tekijöitä. Vaikka elinpiiri saattaa olla kokonaisuudessaan kaventunut, ajatellaan palvelutalossa asumisen laajentaneen arjen toimintaympäristöä ja monipuolistaneen toimintamahdollisuuksia erityisesti perustarpeiden tyydyttämisen ja sosiaalisen kanssakäymisen osalta.

Vähintään kerran viikossa käydään siellä (palvelutalon ravintolassa) syömässä. Jos siltä tuntuu, ettei jaksa nyt sitä ruokaa tehdä eikä ookaan

niitä perunoita. Jos mies on oikein väsynyt, minä haen ne ruoka-annokset tänne. Minähän oon aina ollu kova nuorempana laittaa ruokaa. En millään viittis tehdä enää – ja kun voi kerran kuussa maksaa, että sitä me käytetään niinku myös avuksi. (12)

Palvelutalon rakenteiden tuomat toimijuuden ulkoiset tekijät arvioidaan resursseiksi, jotka tukevat mahdollisuuksia tehdä valintoja myös yhteisöllisten ja yksilöllisten toimintojen välillä ja toteuttaa niitä oman voimisen ja haluamisen pohjalta. Ne toimivat samalla uudenlaista toimijuutta luovina resursseina. Jyrkämä (2014) puhuu arkilogiikoista, jotka vaihtelevat toimintaympäristön mukaan ja tuottavat ympäristöön sidottuja toimintakulttuureja.

Palvelutalon toimintakulttuurin tunnistetaan luovan enemmän mahdollisuuksia kuin rajoituksia arjen toiminnoissa. Asumisen toimintakäytäntöihin liittyvien toimijuuden rajoitusten ajateltiin olevan lähinnä tavallisessa kerrostalossa noudatettavien järjestyssääntöjen luonteisia. (Vrt. Vuoti 2011, 35–36.) Kun palvelutalon rakenteet tunnistetaan toimijuutta tukeviksi ja toimintamahdollisuuksia synnyttäviksi, oma ruumis asetti rajoituksia ja pakkoja. Arjen muotoutuvissa toimintalogiikoissa kykenemiseen vaikuttaa ruumiin asettama täytyminen samalla, kun rakenteet tukevat kykenemistä voimisen ulottuvuuksilla. (Ks. myös. Juvonen 2015, 216–217.)

Toimijuuden tuntoa vahvistava ympäristö ei liity vain palvelutaloon ja pihaan, vaan ulottuu palvelutaloa ympäröivään luontoon ja kaupungin keskusta, jotka ovat mahdollisia saavuttaa kävellen tai rollaattorilla. Koska toimintakyky ja ympäristön ominaisuudet toimivat rajoituksina ja resursseina, olennaista on tunnistaa mahdollisuudet, joita omat kyvyt ja kaupunkitila luovat. Kauppaan lähteminen saattaa olla motiivi liikkumiselle tai kodista lähtemiselle. *Jos unohdan, mitä kaupasta piti tuoda, onpahan syy mennä uudelleen. (4) Päivittäinen lenkki, jopa useampikin koetaan elintärkeäksi toimintakyvyn ja henkisen vireyden kannalta ja kävelymatka saatetaan suunnitella tarkkaan. Suunnittelen niin, ettei ole yhtään ylämäkeä... (1)*

Kun haastateltavat muotouttavat omaa arjen logiikkaansa toimijuuden sisäisten ja palvelutaloympäristön ulkoisten tekijöiden kokonaisuudessa, pohditaan päätöksenteossa myös diskursiivisia tai omia aiemmin rutiineina olleita toimintakäytäntöjä (ks. esim. Ronkainen 2012). Usein vertaillaan ja

haetaan perusteluita sille, miten nykyinen toiminta poikkeaa aikaisemmin toteutetuista ja yleisesti hyväksytyiksi koetuista toimintakäytännöistä.

Sentään kun kohta täytän 87, eikö nyt saa olla jo laiska! (– –) Mulle vaatteet ovat kauhean tärkeitä, mutta kun olen laiska enhän mä enää viittis silittää tai tehdä tällaista. Minä aina kattelen. Nyt kun tänään tulee sinne alas [tulee kiertävä vaatekauppa], niin minä menen katseleen sinne. (14)

Perusteltaessa ikävuosilla oma tekemisen valintoja, se saattaa olla hiljaista myöntymistä iän tuomille rajoituksille, mutta ennen kaikkea sillä koetellaan omaa toimijuuden tuntoa. Haetaan näkökulmaa, mitä kyvykkyydestä tai taitavuudesta huolimatta voidaan jättää tekemättä ja miten muotouttaa arkielämänsä. Iän armoittaman uuden vanhustapaisuuden varjolla vastustetaan diskursiiviseksi oletettua näkemystä siitä, miten tulisi käyttäytyä. Halutaan löytää omanlainen, itselle sopiva ja haluttu arjen toimintatapa.

Tällä perustellun arkirutiinien muuttamisen tulkitseen osoittavan myös vahvaan toimijuuden tunteon pohjautuvaa vallankäyttöä. Tunne olla itsellisenä päätöksentekijänä on toimijuuden tunnon kannalta olennaista. Tuula Gordonin (2005) mukaan yksilöstä riippuu, nousevatko hallitseviksi toimijuuden sisäiset vai toimijuuteen vaikuttavat ulkoiset tekijät. Tässä yhteydessä ajattelen ulkoisilla tekijöillä diskursiivisia, ikäsidonnoisia normeja ja käyttäytymismalleja. Palvelutaloon muuttaminen on ollut ikäsidonnoinen ja ruumiin toimijuuden tekijä, mutta se, mitä palvelutalossa tehdään, on sitä, mitä halutaan tehdä.

Setlementin rakenteiden toimijuutta tukeva merkitys nousee vahvasti esille ruokailuista keskusteltaessa. Lähes jokaisessa haastattelussa ruokailuun liittyvää toimintaa tarkastellaan tekemisenä; ruuanlaittona tai ruokatarvikkeiden hankkimisena, mutta ennen kaikkea tapahtumana, joka avaa mahdollisuuden sosiaaliseen kanssakäymiseen. Oman toimintatavan muutoksella turvataan päivittäisen sosiaalisen kanssakäymisen mahdollisuus.

T: Käyttökö joka päivä [alhaalla] ravintolassa syömässä?

H: Käyn, en minä enää viitsi ruokaa laittaa, kun tuntuu, että se on niin turhaa. (15)

T: Mikä siinä on turhaa?

H: No itselle laittaa ruokaa! Ensi alkuun minä join aamukahvit, mutta minulle tuli niin paha mieli siitä, että minun pitää yksin juoda kahvit. Mikä pakko on, minä menen toisten joukkoon ja sen takia olen ruvennut käymään syömässä [palvelutalon ravintolassa], että minä nään ihmisiä. Eihän täällä voi olla huoneessakaan. (15)

Ruokailu kodin ulkopuolella olisi ratkaisuna ulottumattomissa, mikäli ruokailupaikka olisi pitemmän matkan päässä. Samalla sosiaalinen kanssakäyminen palvelutalon asukkaiden kesken olisi vähäisempää. Setlementin tuottamat resurssit sosiaalisille kanssakäymiselle voi tulkita asukkaiden toimijuuden ulkoisiksi reunaehdoiksi, jotka määrittelevät sekä toimijuuden että suhteisuuden rakenteistumista (ks. Tuomaala 2013, 198).

Palvelutalossa arkilogiikkoihin liittyvien asiantilojen ja rakenteiden luominen tuo mahdollisuuksia, joita voi tulkita arvostuksen osoitukseksi asukkaita ja heidän tarpeitaan kohtaan. Tarjoamalla ravintola- ja muita palveluita setlementti tarjosi asukkaille mahdollisuuksia tehdä valintoja erilaisten toimintatapojen välillä, mutta viime kädessä palvelujen käyttäminen oli asukkaan itsensä ratkaistavissa. Ruokailuasiassa ympäristö lisäsi vapausasteita toimijuudelle.

Vallan näkökulmasta ratkaisevaksi asukkaiden arkilogiikkojen muotoilussa muodostuu se, miten palvelutalon toimintakulttuuri tukee ja edistää toimijuutta. Keskeistä on se, millaisia tiloja oli käytettävissä. Haastateltavat arvostavat sitä, että he itse voivat määritellä miten he käyttävät asukastiloja ja heitä kuullaan siitä, millaisia ja millaisina he ajattelevat tiloja tarvitsevasa. Ronkaisen (2012) mukaan vallasta on kyse silloin, kun on mahdollisuus tuottaa asiantiloja. Se on diskursiivista valtaa, joka ehdollistaa ja mahdollistaa. Ongelmaksi saattaa muodostua rakenteiden lukkiutuneet käytännöt ja se, miten suostutaan tai kiinnitytään siihen, mikä ei ole pakko (Hughes 2002, 99).

Haastateltavat ovat valmiita muuttamaan päivittäisiä rutinejaan fyysisiä kykyjään kuullen, jos asiantila ei heitä tyydytä, halutaan vaihtelua tai omat voimavarat koetaan tilapäisesti heikoiksi. Muutos kuitenkin edellyttää sitä, että rakenteet joustavat ja tuottavat tarvittavia palveluita, esimerkiksi äkillisesti sairastuneelle tuodaan aamiainen kotiin ilman, että sitä tarvitsee erikseen tilata. Palvelutalon toimintakulttuurille on tyypillistä, että asukkaiden

vaihtelevat kyvyt ohjaavat arjen toimintaa, jolloin lukitut käytännöt voisivat estää toimijuuden toteutumisen valintojen mahdollisuuksien puuttuessa tai rakenteiden kyvyttömyydessä reagoida muuttuneisiin tilanteisiin.

6.2. Valintoja arjen suhteissa

Haastateltavien elämänkulut ja nykytilanne taustoittavat vuorovaikutussuhteisiin liittyvää toimijuutta. Tässä luvussa tarkastelen päätöksiä ja sosiaalisen tilan synnyttämistä puheen ja toiminnan kautta liikuttaessa muiden joukossa kodin ovien ulkopuolella. Nämä sosiaaliset suhteet liittyvät muihin asukkaisiin sekä palvelutalon sisäisiin ammatillisiin ja toiminnallisiin rakenteisiin, joita asukkaat uusintavat. (Giddens 1984; Virkki 2004, 19.)

Muuttaminen palvelutaloon oli haastateltavia yhdistävä elämänkulunvaihe, mutta elämistä jatketaan yksilöllisiä valintoja tehden omien voimavarojen ja elämänkulkujen ohjaamina. Naapuruston keskinäiseen sosiaaliseen elämään osallistuminen koetaan tärkeäksi omalle hyvinvoinnille (ks. Peace ym. 2006), mutta osallistumisen intensiivisyys ja muodot vaihtelevat omien valintojen mukaisesti. Myös yhteistoiminnan muodot ovat erilaisia asuinkerroksittain yksittäisistä kohtaamisista suunniteltuihin ja rutiininomaisiin yhteisiin tapahtumiin.

Yhteisyyttä luovien toimintojen, kuten asuinkerroksen yhteisen päiväkahvin, viikkotapaamisten tai grilli-illan, toteutuksessa asukkailla itsellään on keskeinen rooli. Kunto, osaaminen ja kiinnostus vaihtelevat ja vaikuttavat tilaisuuksien järjestämisen intensiteettiin. Jotkut toimintamuodot, kuten laulutilaisuuksien järjestäminen vaativat tiiviimpää yhteistyötä henkilöstön kanssa käytännön järjestelyissä. Se puolestaan edellyttää enemmän kykyä vaikuttaa ja tarmoa ryhtyä toimiin (ks. Gordon 2005).

Toimijuuden sisäiset ja ulkoiset tekijät voivat näyttäytyä myös yksilöllisyyden ja yhteisen toiminnan jännitteinä, jossa sosiaaliset pakot ja oman elämän rakentamiseen liittyvät tuntemukset risteilevät (ks. Jyrkämä 2007 b). Vaikka iloitaan mahdollisuuksista vaihtaa kuulumisia satunnaisesti tavatessa, ei välttämättä haluta osallistua yhteisiin järjestettyihin tilaisuuksiin.

Mun pitäisi toisten tähden pikkusen enemmän osallistua. Mä oon jopa sitä ajatellu, että kun mä oon saanu tehdä sitä mit mä oon halunnu, että mun pitää jollakin tavalla jakaa toisille sitä. Mut toisaalta mä taas aattelen, että en halua sitoa itseäni mihinkään enää. (1)

Asettuminen alttiiksi sosiaalisille vaikutuksille muodostaa toimijuudelle sekä mahdollisuuden että ennakkoehdon, mutta voi myös toimia rajoittavana asiana. Olennaiseksi toimijuuden kannalta koetaan se, että on mahdollisuus toimia oman valinnan pohjalta aktiivisesti tai vetäytyvästi. Jaettu kokemus voi olla jo itse palvelutalossa asuminen. Tästä huolimatta ollaan epävarmoja siitä, kykeneekö yhteisö puolestaan toimimaan avoimena ja hyväksymään yksilölliset osallistumisratkaisut. (esim. Bauman 2001; Okulov 2008.)

Varsinaisesti vetäytymistä vuorovaikutussuhteista on kuitenkin havaittavissa vain vähän. Läheisen kuolema on ollut tilanne, jota kuvattiin muutamassa haastattelussa ajaksi, jolloin ei jaksettu osallistua yhteiseen toimintaan. Silloin myös omaisten rooli vuorovaikutussuhteissa on ollut isompi. Yhteinen toiminta ”pahimman jälkeen” auttoi myös selviytymään.

T: Mikä tekee tässä sen yhteisöllinen?

H: Ihmiset, nämä kaikki ihmiset. (– –) Heillä oli tuolla alhaalla 5-7 hengen ryhmä, ystävätär sanoi, että tule sinne, kun aloin selvitä (miehen kuolemasta). Minä alussa käperryin ja lapset piti minua pystyssä. Sitten pääsin sinne [kerhoon] ja siitä se vain lähti käyntiin. (14)

T: Ikävähän varmaan on pitkään [pojan kuoleman jälkeen]?

H: Eikä se millonkaan lopukkaa, mutta sitten kun on hyviä naapureita ja muuta. (– –) Ja ulos pääsee, ja meillä on tuolla tuo grillikatos, jossa voidaan grillata makkaraa ja viettää aikaa. (– –) Minä nyt oon hyvin viihtynyt tässä ja mun täytyy sanoa, että tämä on mulla koti. (12)

Suhteet palvelutalossa rakentuvat sitä mukaa, kun kyetään, halutaan tai osataan tarkastella niitä oman arjen toimivuuden ja elämänsisältöä tuottavan merkityksen kannalta. Elämän murtumavaiheissa, kuten puolison kuollessa,

vuorovaikutussuhteissa korostuu työntekijöiden merkitys ja muiden palvelutaloasukkaiden aloitteellisuus.

Suhteisuus muotoilee turvallista toimijuutta

Palvelutalossa sosiaalisten rakenteiden ja vuorovaikutussuhteiden koetaan pääsääntöisesti vahvistavan toimijuutta ja mahdollistavan palvelutalokontekstiin ankkuroituvan uudenlaisen toimijuuden muotoutumisen. Tiedetään omien kykyjen rajoitukset, mutta voidaan elää ja muotouttaa omaa arkea huoltomammin, kun palvelut tai yhteisön jäsenet tuovat turvaa. Turvalliseksi koetussa ympäristössä tietoisuus toimintakyvyn mahdollisesta murtumisesta ei estä aktiivisuutta sosiaalisessa toiminnassa. Se ei myöskään estä ottamasta vastuuta asioiden hoitamisesta tilanteissa, joissa itsellä arvioidaan olevan parhaimmat edellytykset.

Minähän olen se (makkaran)paistaja aina, kun mulla on nämä jalat. Mä ajattelen, että jos täällä sattuu, ei hättää, kun saa heti apua. Ei tarvii ajatella, mitähän nyt tapahtuu. (14).

Kyvykkyyttä korostetaan enemmän kuin kyvyttömyyttä. Toimijuus rakentuu sekä yksilöllisenä että asukkaiden keskinäisenä yhteistoimijuutena käytännön toiminnoissa kuten noudettaessa tapahtumiin naapureita, jotka eivät muuten kykene tulemaan. Tulokset myötäilevät Virkolan (2014, 271–273) tutkimustuloksia, joiden mukaan toimijuuden tunto säilyy arkiympäristössä varmimmin silloin, kun se vastaa tunnetta omista kyvyistä ja taidoista.

Kokemus olla hyödyllinen on merkityksellistä haastateltavien palvelutaloelämässä. Ajattelen sen kuvaavan tunteiden tarvia ja olla tarvittu limittyneisyyttä yhteisön sisäisissä vuorovaikutuksissa ja yksilöllisissä toimijuuksissa. Hyödyllisyyden tunne on selkeästi toimijuuden tuntua vahvistava kokemus, joka sisältyy haluamiseen tyydyttää omat sosiaaliset tarpeet.

... tytöt, jotka vastaa näistä taloista, sano, että jos sä voisit [esitellä kokoelman]. Ja mä sit sanoin, että mä kyllä voin kertoa [kokoelmasta]. Ei ollu montaakaan aikaa, kun ne sano jotta voisitko tulla uudelleen kertoa, kun ihmiset tykkäsi hirveesti ja sit ol ihmisiä, jotka eivät olleet

kuullu ja sit ne kertoili toisilleen. Tule kertomaan jutut. Sillä tavalla mä oon kotiutunu. (5)

Kyky ja halu toimia ulkoisena voimavarana muille palvelutalon asukkaille edellyttää taitoa suunnistaa sosiaalisissa tilanteissa, vastaanottaa sosiaalisia peilauksia. Ryhtyminen vaatii myös kykyä nähdä oman elämänhistorian pohjalta toiminnalliset yhteydet olemassa olevissa sosiaalisissa käytännöissä ja löytää niistä oma positio palvelutalossa (ks. Emirbayer & Mische 1998). Banduran (2006, 164–165; ks. myös Eteläpelto 2011) mukaan tärkein ihmisen toimijuutta selittävä tekijä on hänen uskomuksensa omasta pystyvyydestä. Se, että palvelutalon asukas pystyy voimavaraistamaan yhteisöään, edellyttää puolestaan palvelutalon rakenteilta väljyyttä sallia asukkaille riittävää autonomiaa ja mahdollisuuksia toteuttaa haluttua toimijuutta turvallisissa olosuhteissa.

Voimakkaana keskinäisissä suhteissa esiintyy näkökulma, jonka Hannah Arendt (2002; ks. myös Emirbayer & Mische 1998) tuo esille sosiaalisista suhteista toimijuudessa. Sen mukaisesti toisten asemaan asettuminen, myötätunto ja pyrkimys yhteisymmärrykseen kuuluvat inhimillisen toimijuuden olemukseen. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että asukkaat pystyvät edistämään kuulluksi tuleminen ilmapiiriä tilanteissa, joissa he näkevät tarvittavan settlementiltä toimenpiteitä arjen sujuvoittamiseksi.

Haastattelupuheissa näkyy se, miten huolenpidon ja kunnioittavan myötätunnon ilmapiirissä myös heikosti liikkuvat asukkaat otetaan huomioon asioita järjestellessä. Keskinäinen yhteistyö ja huolenpito saattaa olla vaatimattontaa ja lähes näkymätöntä, voisi sanoa arkipäiväistä. *Mulla kun on näää jalat* (14) syyllä voitiin toimittaa asioita, joita huonompijalkaiset eivät kyenneet. Tuija Virkki (2004, 18–19, 279) nimeää relationaalisuudeksi yhteisyyden ja toisista välittämisen sosiaalisissa suhteissa.

Sosiaalisissa suhteissa koetut tarvita ja olla tarvittu -ulottuvuudet voi sijoittaa riippuvaisuus–riippumattomuus -akselille, jonka vastakkainasettelua voidaan välttää, kun toimijuus ajatellaan suhteisena toimijuutena. Riippuvuus on olemassaolon tapa, jota Juvosen mukaan (2015) voidaan tarkastella ihmiselle positiivisena asiana silloin, kun toimijuus syntyy vuorovaikutuksellisten riippuvuussuhteiden verkostossa. Relationaalisuuden

näkökulmasta palvelutalon asukkaat ovat enemmän riippuvaisia kuin riippumattomia kanssaihmisistä.

Sekä vuorovaikutuksellisissa että rakenteellisissa suhteissa relationaalisuus parhaimmillaan on tasavertainen suhde toisiin ja ohjaa toimimaan mahdollisimman autonomisesti omassa päätöksenteossa. Vaikka haastateltavat korostavatkin, että *itsestä se riippuu, millainen tunnelma täällä on* (15), hierarkisessa toimintaympäristössä relationaalisuudesta tulisi este omalle päätöksenteolle. (Ks. Tuomaala 2013.)

”Minä oon ollut samantyyppisessä paikassa töissä, joten minä nämä osaan. (– –) Onhan myö yritetty tuon Eilan kanssa pikkuvipinee välillä järjestää (yhteisissä aulatiloissa) Millon paistetaan uuniss vähän makkaraa kahville ja (– –) jouluks koristeltiin tontut seinille ja liinat ja pääsiäiseksi taas pajunkissoja ja isot hienot kukka-asetelmat laitoin, että kaikkia (miellyttäisi), juhannukseksi koivunoksia. (8)

Toimintakykynsä puitteissa asukkaat hyödyntävät palvelutalon tarjoamia tilallisia puitteita sekä valtapositioita. He osallistuvat yhteisen toiminnan kehittämiseen ja toteuttamiseen oman osaamisensa ja kokemustensa pohjalta. Siihen, että myös palvelutalorakenteet toimivat resurssina, eivätkä autonomiaan vähentävinä ja riippuvuuksia luovana elementtinä, vaikuttavat henkilöstön tavat toimia ja tukea suhteisuutta. Haastateltavat kuvasivat yhteistyötä työntekijöiden kanssa mutkattomiksi.

Toimijuus toteutuu harvoin niin autonomisena, että ei olisi riippuvuuksia eriasteisiin sosiaalisiin rakenteisiin tai prosesseihin. Palvelutaloasumisessa ei haeta tekijöitä, jotka auttavat tekemään elämästä jatkuvasti muokattavaa ja parempaa. *Kun ei tämä tästä enää parane, kun ikää tulee ja krempat lisääntyvät.* (12). Omaa yksilöllistä elämänkulun kehitystarinaa sen sijaa halutaan tukea niin, että ulkoiset olosuhteet toimivat toimijuuden voimavaroina. (Ks. esim. Virkki 2004, 268.) Toimijuutta arvioitiinkin toimijuutena, jossa keskeistä ei ollut autonomian ja riippuvuuden välinen vastakkain ajattelu, vaan se, että toimijuuden sisäiset tekijät ovat harmoniassa toimijuuden ulkoisten tekijöiden kanssa.

Meillä on oikeasti kiva porukka; puidaan päivän asiat ja mitä on kukakin kuullu. Se on tärkeitä. Uintiporukka on mukavaa. ... nyt kun kesällä ei ole sitä uintia (uimahalli on kiinni), jokaisen jalat jäykistyy. (6)

Ulkoisista toimijuuden tekijöistä merkittävässä roolissa on juuri palvelutalonaapurusto. Konkreettisesti asia tuli esille haastateltavien puhuessa omasta liikkumiskyvystään, jota leimasi jalkojen kunto. Se oli keskeinen riippuvuuteen vaikuttava tekijä, joka muotoilee kokemuksia myös yhteisyydestä. Jos jalat ”pelaavat” voidaan toimia ulkoisena resurssina toisten toimijuudelle ja samalla vahvistaa omaa toimijuuden tuntoa.

Asukkaiden toimijuutta voi kuvata liukuvana riippuvuuden ja riippumattomuuden jatkumona autonomisuuteen vaikuttavien sisäisten ja ulkoisten toimijuuden tekijöiden maastossa. Tarvita ja olla tarvittu – kokemus on ruumiin sanelemaa sekä kykyä tunnistaa sosiaalisten suhteiden tarpeet ja taitoa hyödyntää omaa osaamistaan ja kykyään yhteisön tarpeiden mukaisesti.

Ennen muuttoa palvelutaloon tarkasteltiin palvelutalon toimintaa ja hyödynnettiin setlementin palveluita, kuten ruokapalveluita ja kansalaisopiston kursseja, mutta sen ei juuri koettu sen olevan omaa reviiriä.

Mut me asuttiin tuossa lähellä ja minä katselin sitä touhua ja ajattelin, että tonne mä haluan. Siellä kuljetettiin vanhuksia ulkona ja he olivat niin iloisia. Kävin siellä syömässä ja ne kehu ruokaa. (6)

Taloon muutettua ei vastaavasti omaa palvelutalokampusta juurikaan tunnisteta resurssiksi ympäristön asukkaille, vaikka murehditaan ikääntyneille tarjottavien tilojen vähäisyyttä yleisesti. Palvelutalokampuksen hyödyntäminen lähimpien kortteleiden asukkaiden olohuoneena saattaisi olla ratkaisu myös erään haastateltavan nostamaan ongelmaan kokoontumistilojen kalleudesta. Hintana nähtiin ensisijaisesti sukupolvi- ja talouskysymyksenä. Sen voi ajatella myös sosiaaliseen esteettömyyteen liittyvänä kysymyksenä ikääntyneen ja yhteiskunnallisten rakenteiden välisissä suhteissa. Kun palvelutalon sisäiset rakenteet tukivat toimijuuden suhteisuutta, kalliiksi koetut kokoontumistilat kaupungilla vaikuttivat estävän ikääntyneiden yhteisen toiminnan kaupungissa yleensä.

6.3. Ystävyys valintojen kohteena

Toimijuuden suhteisuus muotoutuu sosiaalisten olosuhteiden muuttuessa, kun yhteiskunnan tapahtumiin nivoutuva elämänkulku murroksineen ja voimavaroineen rakenteistaa toimijuutta ja tulevaisuuden näkymiä. Tässä luvussa keskityn tarkastelemaan yhtä sosiaalisen vuorovaikutuksen muotoa, ystävyyttä ja sen merkitystä toimijuudelle.

Ystävyyssuhteet ovat osa palvelutalossa asuvan iäkkään ihmisen sosiaalisia verkostoja, joita hän päätöksillään säätää. Ystävyyssuhteiden solmiminen ja ylläpitäminen voi toimia osoituksena sosiaalisesta kyvykkyydestä, (ks. Virtanen 2013, 229–230), mutta ennen kaikkea ystävyyssuhteet osoittautuvat olevan pragmaattisia omaa toimijuutta tukevia ulkoisia voimavaroja. Kokemus vallasta muotoutuu sosiaalisissa suhteissa ja päätöksentekoon ystävyydestä liittyi näin myös vallan elementti. (Ks Tuomaala 2013, 198.)

Merkitykselliseksi koettuja ystävyyssuhteita oli muodostunut elämänkulun aikana eri elämänaioilla työssä, harrastuksissa ja asuinyhteisöissä (ks. Kärnä 2009). Korkea ikä oli useimmilla verottanut lapsuuden ja työelämän ystävyyssuhteita. Niitä kuitenkin arvostetaan ja kuolleita ystäviä muistellaan ja surraan.

Ei oo enää, siitä on niin kauan, vuosia että ei oo enää paljon. Kaupunki X:ssä on vielä joitakin työmaatuttuja, -kavereita, mutta hyvin vähän on. Meikäläinenkin kun 90 vuotta täyttää nyt niin tuota.... 30 vuotta on jo oltu eläkkeellä. (3a)

Parhaat kaverit, jotka olivat elinkautisia, pidettiin yhteyttä, Nyt kun ne on kuollu, mä en tiedä enää luokka- tai ylioppilas- työkavereita, tai naapurin samanikäisiä poikia, ne on kaikki menny. (12)

Ystävyyskokemuksia arvioitaessa harvemmin puhutaan ystävyyksistä, jotka ovat muotoutuneet harrastusten kautta eläkeaikana. He olivat naapureita tai tuttavuuksia, joiden kanssa käydään jumpassa, uimassa tai muissa talon ulkopuolisissa harrastuksissa. Sen sijaan merkityksellisinä ystävyyksinä korostuvat lapsuuden ja nuoruuden aikaiset sekä työssä solmitut ystävyyssuhteet. Näitä koskevilla ystävyysuhdepuheilla vallitsee samanarvoisuus ja hierarkiatto-

muus, usein saman ikäisyys. (Vrt. Juvonen 2015.) Lapsuudesta kestäneellä pitkällä ystävyydellä on Ira Virtasen (2013) mukaan merkitystä oman elämän jäsentämisessä ja ystävät sijoitetaan muisteluissa oman elämänsä vaiheisiin.

Elossa olevia elinaikaisia ystäviä tavataan enää harvoin. Toimintakyky tai yleensä jaksamiseen liittyvät ongelmat estävät ystävien luokse kulkemisen. Ei jakseta matkustaa toisen luokse tai ensisijaisesti varaudutaan antamaan aikaa ja kuluttamaan voimavaroja omaisten kanssa toimimiseen. Vaikka ystäviä ei ole mahdollista tavata, kukaan ei puhu ystävyuden loppumisesta. Erityisesti lapsuuden ja nuoruuden aikana solmittuja ystävyys-suhteita yhä usein ajatellaan.

Tulokset tukevat Virtasen (2013, 229–230) näkemystä, jonka mukaan ystävyuden syvyydestä ei kerro yhdessä vietetyn ajan määrä, eikä elämäntilanteiden muutokset vaikuta kaikkein läheisimpiin ystävyys-suhteisiin. Vanhojen ihmisten ystävyys-suhteet tuovat mukanaan kokemuksen jatkuvuudesta ja eroavat merkittävästi nuorempien ystävyys-suhteista. Ne kestävät pidempään, eivätkä sitoutuneisuus ja tapaamisten intensiivisyys ole leimaavia, vaan antavat tilaa mukautumiselle ympäristön ja oman ruumiin vaatimuksiin. (Ks. myös Virtanen 2013.)

Palvelutalon sisäisten ystävyysverkostojen koostumus vaihtelee haastattelutavien keskuudessa aikaisemmin omaksuttujen toimintamallien ohjaamana sekä sen mukaan, millaista ikääntymisen vaihetta eletään. Sillä ei näytä olevan merkitystä, miten juurtunut asukas on paikkakunnalle. Useasti muuttaneet ovat yhtä valmiita luomaan palvelutalon sisäisiä ystävyys-suhteita kuin pitkään paikkakunnalla asuneet. (Vrt. Peace ym.2006.)

Nyky-ystävyyden palvelutalossa nähdään monitasoisena. Parisuhteessa asuvat haastatteltavat eivät juuri pohdi ystävyyttä mutta haastattelupuheiden perusteella ovat aktiivisia muissa vuorovaikutussuhteissaan. Ystävyys koetaan tekemisenä, johon on ryhdyttävä. Ystävyteen ryhtyminen tarkoittaa toisille syvää sitoutumista vaativaa pitkäaikaista suhdetta, johon heittäytymistä epäroidään. Toisille se edustaa päivittäiseen kanssakäymiseen liittyvää, iloa elämään tuottavaa vuorovaikutussuhdetta. Ystävydestä haetaan myös sielunkumppanuutta samankaltaisesti ajattelevien ihmisten kanssa.

Minä oon sitä sanonukkiin hälle aina, että jotta kyllä ois toisenlainen elämä, jos et ois. Kun joka päivä istutaan jonkin aikaa ja käyvään aina toisissa ja lehet aina vaihettaan hänen kanssaan ja aina muuta. Kun saa tämmösen ystävän ja muuta, mitä sen parempaa. (4)

Mikä siinä sitten siinä seurassa on se, joka on tärkeintä? Jotakin, että saa puhua, jos on jotakin, on hyviä ystäviä ja on tavallisia ystäviä. (9)

Erityisesti yksinasuvat haastateltavat pohtivat kykyään ja haluaan olla ystävä ja mahdollisuuksiaan rakentaa uusia ystävyys-suhteita. (Ks. Gordon 2005, 120; Kietäväinen 2009, 266; Vaattovaara 2015, 86–87.) Yhteydenpito muihin asukkaisiin koetaan kaiken kaikkiaan tärkeänä, mutta ystävyteen asti ei välttämättä haluta sitoutua. – vaikka saatetaankin pelätä mahdollista yksinäisyyttä. On myös näkemyksiä, että ei ole tarvetta tuttavuutta syvempään ihmissuhteeseen.

Ei sillä tavalla, että niinku ainakaan, että mentäis kylään toistemme luo - yhteisissä tilaisuuksissa nähdään ja kun vielä pääsee yksin menemään ulos, en ehkä ole kaivannu sitä seurustelua tänne. (10)

Haastateltavien epävarmuutta ystävyys-suhteiden solmimisessa tukee Vaattovaaran (2015, 25) näkemys, jonka mukaan ystävyys-suhteisiin liittyi usko siihen, että onnistuu tulevaisuudessa ja kehittyä ihmisenä. Ystävyys-ylläpitäminen antaa itselle kuvaa myös vuorovaikutustaidoista. Onnistumisesta ollaan epävarmoja ja sitä perustellaan sillä, että elinaikaa on liian vähän jäljellä syvällisille suhteille. Toisaalta pohditaan, millaista hyötyä ystävyys tuottaisi oman toimijuuden resurssina. Vaihtoehtojen valintatilanteissa vaakakupissa on, miten ystävyys-suhteet voisivat toimia arjen turvaajina ja oman riippumattomuuden säilyttäminen.

Kaiken kaikkiaan ajallisuus ja rationaalisuus nousevat palvelutalon ikääntyneiden ystävyys- ja tuttavuus-suhteissa tärkeiksi tekijöiksi. Ajallisuudessa toteutuvat turvallisuutta tuottavien totuttujen tapojen toistaminen, kuten päivittäisinä tapaamisina ja seuraavan päivän aikataulun yhteisenä suunnitteluna. Ystävyys-yhteisöistä tulevaisuutta hahmottavat tilanteet sisältyivät

enintään viikkoihin, kun suunnitellaan esimerkiksi juhannuksen viettoa tai tapahtumiin osallistumista niin, että ei tarvitse mennä yksin. Mutta tässäkin asetetaan ehtoja oman voinnin muutoksen varalle. Ystävyydessäkään haastateltavat eivät halua ennustaa omaa tulevaisuuttaan, jonka joka tapauksessa tiedetään olevan aikaisempaan nähden paljon lyhyempi.

Arkielämän velvoitteet eivät sen sijaan ole haastateltavieni kohdalla esteinä suhteiden muodostumiselle. Vaikka eliniän arvellaan olevan liian lyhyt uusille ystävyksille, kukaan ei tuo esille sitä, että päivittäistä aikaa ystävyssuhteille olisi liian vähän. Seija Keskitalo-Foleyn (2004, 155) tutkimuksessa sen sijaan Lapin maaseudun nuorempaa sukupolvea edustavat naiset tunnistivat potentiaalisten ystävien olemassaolon, mutta arkielämän velvoitteiden takia ystävyystyminen ei ollut helppoa.

Edellä kuvatut ystävyyden rakentamisen elementit mahdollistavat itselle ominaisen ystävyystoiminnan ylläpitämisen, keskinäisen vuorovaikutuksen että halutunlaisen ystävyysrakenteiden uusintamisen. Suhteisiin liittyviä valintoja edeltävä arviointi saa merkityksen yhteisten intressien, lähinnä palvelutaloon asettumisen tuottamien merkityksen pohjalta. Yleisenä tavoitteena on tarve saada olla mukana, seurustella toisten kanssa osana itsensä toteuttamista. (Ks. Emirbayer & Mische 1998, 994- 996, Masalin 2013.) Ei niinkään enää syvällisten ihmissuhteiden muodostaminen.

Ystäviä on paljonkin, ja tavataan ja jutellaan ja kokoonnutaan, mutta ei siten, että sitois toisen kanssa. (14)

Sillai että on (turvaa), että ihmisiä on ympärillä. Olen luonut sellaisen verkoston, että mulla on aina ystävät ympärillä. (6)

Palvelutaloystävytydessä korostuvat päivittäinen seura ja virikkeellisyys. Kerronta tuesta, läheisyydestä tai tunteiden käsittelystä on vähäisempää (ks. Virtanen 2013). Kun kuvataan tahdosta muodostaa keskinäisiä riippuvuus-suhteita, Virpi Vaattovaara (2015, 155) puhuu vastuurationaalisuudesta. Tähän ei oltu enää valmiita ystävyssuhteiden muodostamisessa, vaikka muuten hyväksyttiin riippuvuus-suhteiden olemassaolo. Yksinolon problematiikan käsittelystä huolimatta ystävyttä ei juurikaan tulkita oman yksinäisyyden

torjujana. Sen sijaan ystävyys nähtiin Sheila Peacen ym. (2006, 109–110) ajattelun mukaisesti vastavuoroisena ihmissuhteena, mutta pelättiin, että itse ei enää pysty toimimaan antavana osapuolena.

Paikka on toinen merkittävä ystävyyden roolia tuottava tekijä. Palvelutaloustyöväyden areenat olivat pääasiassa puolijulkisia tiloja, eikä juurikaan koettu tarvetta seurustella kotona. Vain yksittäisissä tilanteissa ovi saattoi olla avoin ystävälle päivittäisessä kanssakäymisessä. Pääasiassa korostettiin, että kotiin ei kutsuta, edes ystäviä. Jos kodin yksityisyyttä varjeltiin, niin yhteisissä tiloissa tapailtiin ja seurusteltiin. Oli sovittu etukäteen treffejä käytävään, kun yhdessä mentiin aamiaiselle, ostoksille tai settlementin järjestämiin tilaisuuksiin.

En soita kenenkään ovikelloa enkä pidä siitä, että joku tulee ja kysyy, keitetäänkö kahvit. Mä pidän yksityisyyttä sellaisena, joka on tärkeää. Mutta sitten kun tuossa käytävässä on oleskelutila tms. ryhmätila, siinä joskus istuskellaan ja jutellaan. (4)

Mutta esimerkiksi kahvikerho on, siellä mä en käy, kun minä en juo kahvia. Se on aina siihen aikaan, että mulle ei oikein teekään maistu ja että – minä nimittäin viihdyn hirveen hyvin yksin. Vaikka mä oon yksin, mä en oo yksinäinen. Nautin tästä elämästä todella. (– –) ja täällä on näitä seurustelutilat ja jos täällä yhtä aikaa satuu käytävään tai hissiin, niin aina jutellaan ja myös muissa kerroksissa asuvien kanssa. (1)

Kodin rajaaminen yksinolon paikaksi voi ajatella kuvastavan yleistä yksilöllistymisen kehitystä (esim. Beck ym. 1994; Saari 2009, 89), jossa yhteiskunnallinen muutos luo uudenlaisia yksilöiden käyttäytymisen malleja suhteessa totuttuihin traditioihin ja normeihin. Saaren (mt.) mukaan muutos lisää elämäntapojen valitsemisen mahdollisuuksia, mutta tuottaa vastaavasti aikaisempaa enemmän epävarmuutta ja epäjatkuvuutta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että palvelutalossa haluttaisiin elää vain individualistisesti ja itseriittoisesti.

Koti palvelutalossa on haastateltavien mukaan erilainen tavalliseen kerrostaloon verrattuna, koska palvelutalo tarjoaa oman kotihuoneiston välit-

tömässä läheisyydessä yhdessä olemisen paikkoja ja kotiin saatiin tarvittavat palvelut vaivattomasti. Tämä tukee Seppäsen (2001, 108) näkemystä, jonka mukaan yksinäisyyden tunne on heijastusta yksilön mielessä olevasta kuvasta yhteisöstä, johon hän kuuluu.

Ratkaisu palvelutaloon muuttamisesta on jo sinänsä ollut astumista individualistisen elämänmuodon piiristä kohti yhteisöllisempää ympäristöä. Vahvistuva yhteys palvelutalon henkilöstöön, omaisiin ja muihin asukkaisiin liudensi yksilöllisen elämisen muotoa eikä ympäristö odottanut yksilöllisen elämän säännönmukaisuuksia. Asukkaat ovat kuitenkin valmiita ponnistelemaan oman riippumattomuutensa ja autonomisuutensa eteen omien kykyjensä puitteissa. Kodista muodostuu symboli omalle itsenäisyydelle. (Ks. Peace 2006.)

Tässä tutkimuksessa itsenäisyyden haluun liittyy myös oman jaksamisen varjeleminen. Halutaan toimia voimavaroja säästellen varsinkin, kun palvelutalo tarjoaa toimivat puitteet seurustelulle. Yhteisyyden halu ja kaipuu toisten seuraan on vahva, mutta tavat toimia yhdessä tahdotaan valita itse. Kyse on halusta löytää tasapaino oman elämäntilanteen, vallitsevien olosuhteiden ja yhteisön välillä. Tähän palvelutalo tarjoaa tilallisia puitteita. Riittävät yhteiset tilat edistävät yhdessä oloa, jolloin ei ole tarvetta tarjota kotia ystävien tai naapurien tapaamispaikoiksi. Se osoittaa myös sen, että tiloilla on merkitystä yhteisyyttä luovina elementteinä. Haastatteluissa korostetaan, että tavallinen kerrostaloasuminen tuottaa yksinäisyyttä, koska siellä asukkaat eivät seurustele keskenään.

6.4. Palvelutaloasukas - vallankäyttäjä ja yhteisön rakentaja

Tarkastelen tässä luvussa ikääntyneen toimijan vallankäyttöä hänen muovatessaan arkeaan palvelutalon sosiaalisen toiminnan toimintakäytänteissä ja vaikuttaessaan rakenteisiin ja yhteisön toimintaan. Elina Nivalan (2008; ks. myös Jaakkola 2015; 28–30) mukaan yhteisöt jakautuvat muodollisiin yhteisöihin, kuten yhdistyksiin tai yhteisöihin, jonka jäsenet jakavat samanlaisen aatteellisen maailmankatsomuksen. Lisäksi yhteisöt jakaantuvat

toiminnallisiin yhteisöihin, joissa jäsenten keskinäisessä vuorovaikutuksessa muotoutuu kokemus ”meistä”, yhteenkuuluvuudesta.

Vaikka setlementti palvelutalon ylläpitäjänä jakaa setlementtiliikelle ominaisen aatteellisen arvomaailman, eivät palvelutalon asukkaat asuinyhteisössään välttämättä jaa samaa arvomaailmaa. – olkoonkin, että aineistosta nousee esimerkkejä, joiden mukaan asukkaat pitävät tärkeänä setlementin arvopohjaista toimintaa. He eivät ole kuitenkaan ensisijaisesti liittyneet yhteisöön arvojen vuoksi. He ovat valinneet asuinpaikaksi setlementin palvelutalon elääkseen toimijuutta tukevassa ympäristössä.

Palvelutalo on toiminnallinen yhteisö, jonka yhteiseen toimintaan osallistuminen on vapaaehtoista ja toiminnan päämäärä toteutuu sosiaalisissa vuorovaikutussuhteissa kokemuksena yhteenkuuluvuudesta. Toimijuuden toteutuminen sosiaalisissa suhteissa sitoo toimijuuden muihin asukkaisiin, palvelutalon rakenteisiin sekä toimintaan. Tästä syntyvän osallistumisen ja konkreettisen toiminnan kautta on mahdollisuus tietoisuuden tasolla syntyvälle kokemukselle kuulumisesta joukkoon, olla hyväksytty ja arvostettu. (Ks. myös Jyrkämä, 2008, 192 – 195; Jeffery 2011, 96; Jaakkola 2015, 28, 73.)

Kyllä ihminen [toisia] kaipaa – minä oon ehkä sen luontoinen, että tarvii aina silloin tällöin olla yhdessä. (9)

Yhteinen toiminta suhteisesti rakentuvana tarjoaa asukkaille myös monimuotoisen vallankäytön mahdollisuuden. Palvelutaloyhteisössä asukkaiden vallankäyttö on omaehtoista, eikä riippuvuus palveluista tai toisten avusta vaikuta kyseenalaistavan sitä. Kykeneminen kuitenkin muovaa jopa päivittäin autonomisuuden ja riippuvuuden rajapintoja, jotka vaikuttavat myös haluamiseen olla vallankäyttäjänä, vaikuttajana ja päätösten tekijänä yhteisössä.

Vallankäyttö ilmentää omien kykyjen ja toiveiden mukaisten roolien toteuttamista ja ylläpitämistä. Samalla, kun valtaan liittyy taito tulkita sosiaalisia tilanteita ja halu ottaa vastuu toiminnan tuloksista, valta toimii itselle ja yhteisölle toimijuuden voimavarana. Vallan käyttäminen osoittaa kyvykkyyttä hyödyntää olemassa olevia sääntöjä ja resursseja (esim. Giddens 1984, 25; Barry 2000; Virkki 2004, 71), taitoa uusintaa niitä, mutta myös halua toimia

itse resurssina yhteisön muille jäsenille. Halu toimia valtaa käyttävän ihmisen positiossa osoittautuu myös tahdoksi saada muutoksia aikaan ja vaikuttaa yhteisön hyväksi silloin, kun siihen nähdään tarvetta.

No mulla on pikkusen enemmän valtaa vielä siinä sillä tavalla, että oon luvannu hoitaa tuon pihan tänä kesänä ja hoidin viime kesänänkin. Sitten kun oon pyytännyt uuden grillin, niin saatiin sinne ja nyt minä pyysin sen lettupannun ja todennäköisesti se tulee sinne. Uudet keinut pyysin, luvattiin laittaa. Ne olivat niin risat, että kun vanha ihminen jos sinne menee, se menee pubki se pohja ja sitten on paha. Minä niin kuin käytän sitä valtaa sillä lailla. (R.2/2)

Yhteisessä toiminnassa asukkaiden asemaan liittyvä toimijuus muodostuu omaehtoisissa valtasuhteissa, joissa hyödynnetään rakenteiden tarjoumia. Tiedetään, mihin asemaan yhteisössä halutaan ja toimitaan siltä pohjalta ja sieltä käsin. Asukkaiden keskinäiset ja rakenteisiin liittyvät valtasuhteet muotoilevat yhteistä toimintaa samalla kun yhteisellä toiminnalla uusinnetaan palvelutalon sosiaalisia rakenteita. (Ks. Giddens 1984.)

Asukkaat pystyvät hyödyntämään tavoitteellisessa vallankäytössään valtarakenteita. Se edellyttää neuvotteluja ja jonkinasteista valtuutusta palvelutalon hallinnolta sekä muilta asukkailta. Vallan institutionaaliset rakenteet eivät puolestaan juuri yllä asukkaan tilanteiseen valtaan tehdä päätöksiä osallistumisesta yhteiseen toimintaan. Toimintavapaus palvelutalon sosiaalisissa suhteissa ei ole valtarakenteiden määräämää. Siitä huolimatta palvelutalossa osataan hyödyntää arjen käytäntöjen sujuvuutta edistävää asukkaiden keskinäistä toimintaa hallinnan välineenä. (Ks. esim. Vanhalakka-Ruoho & Filander 2012, 381–382.) Asukkaiden yksilöllisten voimavarojen hyödyntäminen edellyttää otollisia palvelutalon rakenteellisia olosuhteita. Ikääntyneen on helpompi löytää itselleen asema yhteisössä, jossa tuetaan toimijan voimavaroja tarjoamalla väyliä halutun toiminnan toteuttamiselle.

Keskinäistä erottelevuutta tai marginalisoitumista vahvistavia käytäntöjä on haastattelupuheissa havaittavissa vain vähän. Sitä voi havaita palvelutalokampuksen eri taloyksiköiden välillä, joissa yhteistä toimintaa edistävät toimintakulttuurit poikkeavat toisistaan. Sen voisi määritellä myös alayhteisön

ilmentymäksi, joka näkyi yhteisten käytäntöjen erilaisuutena (ks. esim. Vuorinen 2009, 63) ja heikkoina sosiaalisina siteinä eri taloissa asuvien asukkaiden kesken (esim. Juvonen 2015, 41). Erottelevaisuuden vähäisyys talonsisäisesti osoittanee sen, että palvelutalon asukkaiden keskinäisiä suhteita leimaa luottamus ja rakenteissa tuetaan asukkaiden muodostamia yhteisöllisyyttä edistäviä valtasuhteita.

Vaikka haastateltavien keskuudessa ei ilmaista henkilökohtaisia kokemuksia marginalisoidumisesta, se nähdään mahdollisena niiden asukkaiden kohdalla, jotka tarvitsevat enemmän palveluita. Tunnistetaan, että kaikilla asukkailla toimijuus ei kanna yhteiseen toimintaan osallistumiseen. Vertailu tapahtuu kuitenkin suhteessa omaan toimijuuteen, ei siihen, mitä tiedetään näiden palveluista paljon riippuvaisten asukkaiden omista toimijuuden kokemuksista.

T) Millainen on hyvä naapuri?

H) Tulee toimeen ja jonka kanssa on hyvä keskustella ja (– –) tässäkin on niin monenlaisia naapureita. On hyvin muistihäiriöinen mun naapurina, joka ei muista eilistä päivää, mutta hänen kanssakin voi keskustella, kun kuuntee vain mitä hän puhuu. Sit on paljon sellasia, jotka eivät pääse koskaan ulos. (– –) onhan siellä sitten sellasia, että kun männee pihaan, niin siihen aina joku tulee, sen kanssa voi keskustella. (12)

Palvelutalotyypissä kontekstissa asukkailla on jo lähtökohtaisesti erilaiset tarpeet toimijuudelle, koska kyvyt toimia ja toimijuuden kohteisuus vaihtelevat. Haastateltavien keskuudessa autonomisuutta ja kykenevää toimijuutta arvostetaan, koska se tuo tunteen omasta sosiaalisesta arvosta. Se ei kuitenkaan vähennä arvostusta niitä asukkaita kohtaan, joiden riippuvuus näyttää olevan suurta ja toimijuus haurasta. Myös Pajun (2013, 68, 218) mukaan toisista riippuvainen toiminta on tärkeä osa yhteisössä ilmenevää inhimillistä toimijuutta. Se vaikuttaa lisäävän tuntua kykenevään toimijuuteen.

Nykyarjessaan ikääntynyt suunnistaa asiantuntijapalvelujen, omien traditoidensa ja osaamisensa maastossa ja tekee tietoisia ratkaisuja valinnoissaan asiantuntijaosaamisen käytön ja oman toiminnan välillä. Työntekijöiden asiantuntemukseen ja asemaan perustuva valta koetaan

ensisijaisesti toimivaltana, joka realisoituu silloin, kun omat kyvyt eivät riitä selviytymiseen. Asiantuntijavallan käyttö ajatellaan pääsääntöisesti omaa autonomiaa ja turvallisuutta tukevana. Sairauskohtausten lisäksi tämä on saattanut realisoitua silloin, kun tullaan kotiin väärin turva-puhelinhälytysten vuoksi asiakkaan nukkuessa tai savun muodostuessa ruokaa laitettaessa.

Asiantuntijavalta koetaan ensisijaisesti power with -valtana, jossa toteutuu Arendt`n (2002) ajatus vallasta ihmisten kyynä toimia yhdeydessä. Se koetaan niin hyödyllisenä, että uhraukset muutoin niin tarkoin vaalitun kodin yksityisyyden rikkoutumisesta sallitaan. Vahvaan molemminpuoliseen luot-tamukseen pohjautuva asiantuntijatoiminta itse asiassa vapauttaa asukkaan energiaa elämään aktiivisesti. Tällainen yhteistyö sisältää David Nybergin (1981) näkemyksen mukaan vallankäytön korkeimman muodon.

On myös tilanteita, joissa asiantuntijavalta koetaan omaa toimijuutta uhkaavana, jos olosuhteiden vuoksi ei ole valinnan mahdollisuutta toimia toisin. Tällainen kokemus näyttää liittyvän asumisen alkuvaiheeseen, jolloin ei vielä ole tiedetty, miten voi vaikuttaa asioihin. Esimerkiksi kotiin tuotavia ruoka-annoksia saatetaan pitää liian suurina, joka muodostuu ongelmaksi koko elämänsä ajan hyvää kuntoa vaalineelle asukkaalle. Ruokaa ei haluta heittää hukkaan, koska sekään ei ole omien arvojen mukaista, eikä tiedetä miten asiaan voi saada korjausta.

Rutinoituneet tai hyvää tarkoittavat asiantuntijoiden toimintatavat voi-daan kokea negatiivisina toimijuutta ohentavina vallan epäsymmetrisyyttä vahvistavina elementteinä (ks. myös Virkki 2004, 19, 71). Asia edustaa tuottamatonta asiantuntijavaltaa, rakenteellista välttämättömyyttä, jonka haastateltava kokee käyttäytymisodotukseksi puettuna terveellisiin elä-mäntapoihin (ks. esim. Laitinen & Pohjola 2010, 8–9). Siinä rakenteen toimintatavan tuottama täytyminen ohittaa yksilöllisen haluamisen. Valta on aina joidenkin ihmisten harjoittamaa valtaa, vaikka vallan harjoittajat eivät sitä tunnista.

Mielenkiintoisen näkökulman palvelutalossa toteutuvaan vallan symmet-riaan asukkaiden ja henkilöstön kesken tuo asukasdemokratia. Asukasko-kouksissa asukas astuu päättäjän ja vaikuttajan rooliin asiakkaan asemasta. Kokouksen päätöksissä vaikutetaan palvelutalon asioihin ja samalla vaikutte-

taan palvelutalon asemaan suhteessa ylläpitäjään, setlementtiin ja mahdollisesti myös setlementin asemaan suhteessa muihin yhteiskunnan toimijoihin. Asukkaan valitsema rooli palvelutalon sosiaalisia rakenteita uusintavana tai tuottavana tekijänä voi näin olla monimuotoista ja -tasoista.

Stewart Clegg (1989) muistuttaa, että vallankäyttöä tapahtuu eri tasoissa. Välittömissä vuorovaikutussuhteissa valtaa rajaavat tai mahdollistavat säännöt ja käytännöt esimerkiksi yhteisten tilojen käytöstä. Toimijuuden kohteisuuden vaihdellessa on tilanteita, joissa järjestelmätasolta sanellut säännöt saattavat asettaa rajoja autonomialle. Se ei kuitenkaan estä yksilöllistä päätöksentekoa yhteisön toimintoihin osallistumisesta näiden käytäntöjen salliessa.

Giddensin (1984, 138–139, 153, 379–380) mukaan toimijuus edellyttää kykyä puuttua tai pidättyä puuttumasta yhteisön toimintaprosesseihin ja vaikuttaa niiden kulkuun. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että asukkaat, jotka ovat aktiivisia asukasdemokratian toteuttamisessa, eivät ole kiinnostuneita organisoimaan tai osallistumaan päivittäisiin sosiaalisiin tapaamisiin kuten päiväkahveille, koska se tuntuu liian sitovalta. Vallasta otetaan näin koppeja oman mielenkiinnon mukaisesti tai sitä jaetaan asiantuntijoiden ja naapureiden kesken silloin, kun se koetaan tarkoituksenmukaisena oman toimijuuden kannalta. Hallintaan liittyvään vaikuttamisen vallankäyttö kanavoituu toisille asukkaille ja yhteisen toiminnan edistämiseen liittyvä päätöksentekovalta ja vaikuttaminen toisille.

Autonomisen mutta toisista riippuvaisen toimijuuden toteuttamisen vaateet asettavat yhteisön tapahtumia järjestävät asukkaat myös velvoittavaan toimijuuteen. Esimerkiksi liikkumishankaluuksien vuoksi joitakin naapureita autetaan kulkemisessa samalla, kun autettava asettaa osallistumiselleen tarkkaan sanellut ehdot. (Ks. Kietäväinen 2013.)

Joka ainut päivä viikossa myö X kerroksen porukka tullaan siihen aulaan istumaan puoli neljästä viiteen. Meitä on nyt kaksi, jotka vuoroviikoin keittää kahvit. On merkattu kuka tuo mitäkin ja kahvileivät. Ja tullaan hakemaan meidän kerroksessa asuva Y ja se on sovittu, että tullaan hakemaan viideltä. Ei yli eikä ali. Jos viittä minuuttia aikaisemmin mennään, hän ei lähe. Se on niin tarkkaa. Siinä sitten näkkököö, kuka ei oo tullu, että heti kysellään, että missäs se [poissaoleva] on. (R. 2/2)

Ikääntyneen sosiaalisen toimijuuden rakentumisen jalustana toimivat merkitykselliset ihmissuhteet niissä toiminta- ja vuorovaikutusprosesseissa, joissa he hyväksyvät tai hylkäävät yhteisön sosiaalisia tarjoumia. Tutkimukseni tulokset myötäilevät Ylä-Outisen (2012, 138.) tuloksia, joiden mukaan palvelutalossa järjestetyt tilaisuudet eivät aina synnytä kokemusta yhteenkuuluvuudesta, mutta luovat sille mahdollisuuden. Tässä tutkimuksessa myös tavalliset arkipäivän kohtaamiset tuottavat kokemusta kuulumisesta yhteisöön. Se edellyttää mahdollisuutta päättää itse toimintaan ja tapahtumiin osallistumisesta. Jyrkämän (2008) mukaan valtaa voi käyttää myös osallistumattomuutena tai pidättäytymisenä toimintaprosesseista, mikä vaikutuksiltaan voi olla yhtä vahvaa, kuin osallistuminenkin.

Aktiivisuus on ajallinen ja paikallinen tulkinnallinen valtaa sisältävä tietoinen tila, joka liittyy elämäntilanteeseen. Päätöksentekotilanteissa voidaan käyttäytyä vetäytyvästi peilattaessa omia ajatuksia ja muokatessa näkemystä tilanteista ja toimintatavoista (Tornstam 2005; Jyrkämä 2008, 196). Refleksiivisen harkinnan pohjalta aktiivista vallankäyttöä voi olla myös päätös olla tekemättä mitään, osallistumatta sosiaaliseen vuorovaikutukseen tai mihinkään ”talon” tai yhteiskunnan tarjoamiin vaikuttajan rooleihin.

Jari Seppäsen (2002, 44) mukaan vallan näkökulmasta näkyvyys ja näkyväisyys ovat yhtä tärkeitä; kielellisessä vuorovaikutuksessa on tärkeää, mitä ei sanota. Samoin visuaalisessa ympäristössä on tärkeää se, mitä ei nähdä. Sanominen, ääneen tuottaminen ei puolestaan tarkoita sitä, että se aina kuulutaisiin tai siihen reagoitaisiin. (Laukkanen & Vaattovaara 2012, 189–190.) Vaikeneminen on tapa käyttää valtaa ja samalla suojella yksityisyyttä, mutta se voi olla myös riippuvuutta ja avuttomuutta sivuavissa puheenaiheissa tarkoituksellinen tapa säilyttää kasvonsa (Zechner 2008, 304; Virkola 2014, 90).

Tärkeää on, että koetaan olevan omassa vallassa, milloin ja millä tavoin osallistutaan yhteisiin toimintoihin, kenelle avataan kodin ovi tai kenet lasketaan ystäväksi. Arkea eletessä halutaan enemmän varjella omaa autonomiaa ja käyttää itseä koskevaa päätöksentekovaltaa, kuin tietoisesti käyttää valtaa vaikuttamalla muihin (power over). Tulokset tukevat Eevi Jaakkolan (2015, 185; ks. myös Koskinen 2004) tutkimusta, jonka mukaan ensisijaisesti haetaan mahdollisuuksia tehdä itsenäisiä valintoja ja olla osallisena omalla haluamallaan tavalla palvelutaloyhteisön toiminnassa ja vuorovaikutuksessa.

Palvelutalossa asukkaat ja työntekijät, heidän asemansa, säännöt ja itse toiminta muodostavat sosiaalisen toimintatilan monimuotoisine vallankäytön mahdollisuuksineen. Niitä toimijuuksia, joita tarkastelen vallan näkökulmasta, ovat vallan hallussapitäjien omia kokemuksia. Se, miten muiden vallankäyttöä arvioidaan ulkopuolelta, ei juuri ilmene. Sen sijaa arvostetaan sitä, että omasta joukosta joku näkee vaivaa ja luo mahdollisuuksia toisille tulla yhteen. Haluaa käyttää valtaa toimeenpanoon ja vaikuttamiseen, mutta silti olla ”porukan jäsen”.

Eikä se tarvii olla mikään semmoinen, kun kapellimestari, [joka] ulkoo tuleen, vaan sellainen keskinäinen. (R.1/11b)

Asukkaiden vallankäyttö palvelutaloyhteisössä nähdään tärkeänä yhteenkuuluvuutta tuottavana toimintana. Toisen asukkaan vallankäytön ei koeta poistavan toiselta asukkaalta hänen intressinsä mukaista toimintamahdollisuutta (ks. Virkki 2004, 94).

Sarah-Jane Fenton (2014) nostaa toimijuuden tärkeäksi tarkastelukohteeksi palvelurakenteiden suunnittelussa onnistuneen ikääntymisen ja riippumattomuuden. Keskeisiä teemoja suhteessa riippumattomuuteen ovat toimijuus ja valintojen mahdollisuus. Hän (mt.) tukeutuu pohdinnassaan Simon Biggsiin (2004), joka muistuttaa, että toimijuus korostuu tilanteissa, joissa ei ole valtaa tehdä ruumiin muutoksista johtuvia yksilöllisiä valintoja tai mahdollisuudet vaikuttaa vanhenemiseen liittyviin stereotyyppioihin ovat vähäiset. – eikä voi vaikuttaa siihen, että elämä on vähemmän edessä kuin takanapäin. Silloin tärkeäksi vallankäytön muodoksi nousee power with -käytännöt, joissa ikään-tyneitä itseään kuullaan palvelurakenteita ja toimintakäytäntöjä muotoillessa.

Yhteenvedonomaaisesti voi todeta, että asukkaiden käyttämä valta ilmenee autonomisena päätöksentekona suhteessa toimintaympäristöön. Se kietoutuu valintoina arjen sujuvuutta varmistaviin päätöksiin tai vaikuttamisena yhteiseen toimintaan. Toimijuuden vahva ruumiillistuminen ja sen vaikutus toimijuuden kohteisuutta ilmentäviin ulottuvuuksiin edellyttävät neuvotte- luja toimijuuden käytänteistä, mutta sitä ennen myös päätöstä neuvotteluihin antautumisesta. Näin ollen tärkeäksi muodostuu sosiaalisen vuorovaikutuksen ja sosiaalisten verkostojen ylläpito ja niiden muotoilu toimijuuden kannalta

rationaaliseksi. Se sisältää myös arkivaltaisia päätöksiä, jotka johtavat systemaattista sitoutumista vaativasta sosiaalisesta vuorovaikutuksesta vetäytymiseen, silloin, kun katsotaan, että vetäytyminen tukee omaa toimijuutta.

Vallan käytäntöjä uusinnetaan keskinäisessä toiminnassa ja samalla vaikutetaan palvelutalon institutionaalisten rakenteiden uusintamiseen. Valtaa suhteessa rakenteisiin hyödynnetään erityisesti silloin, kun yhteisön jäsenten toimijuuden nähdään tarvitsevan joko yhteis- tai jaetun toimijuuden tukea.

7. Tasainen tulevaisuus autonomisena toimijana palvelutalossa

7.1. Tulevaisuuden voimavarana on luottamus

Toimijuus on ajallista. Tulkintaa menneisyydestä tehdään olemassa olevasta elämäntilanteesta käsin. Samoin tehdään arviointia siitä, mitkä ovat tulevaisuuden mahdollisuudet ja mihin voi itse vaikuttaa. Mahdollisuuksien on näyttäytyttävä todellisina, muutoin toimija ei niitä tunnista, vaikka sinänsä ne olisivat olemassa (esim. Ronkainen 1999, 51; Kietäväinen 2019, 65). Tässä luvussa tarkastelen haastateltavien tulevaisuuteen suuntautumista kykynä ennakoita tulevaisuutta ja arvioida vaihtoehtoisia mahdollisuuksia. (Ks. Juvonen 2015, 37.)

Haastattelupuheissa on tulkittavissa, että ikääntyneet ovat harjaantuneet näkemään omat kykynsä ja taitonsa sekä omaan tilanteeseensa liittyvät henkilökohtaiset ja osin myös rakenteelliset mahdollisuudet. Kun he ovat valinneet yhteiskunnan rajoitetuista resursseista palvelutalon kotiympäristöksi, he ovat samalla arvioineet sen tuottavan myös tulevaisuuden tavoitteiden mukaisia elämänkulkuun vaikuttavaa resurssia. (Ks. esim. Hitlin & Elder 2007; Koivula 2013, 18.) Tulevaisuutta rakennetaan sillä luottamuksella, että toimijuutta tukevat sosiaaliset suhteet ovat edelleen olemassa ja asiantuntijatuen saatavuuteen voidaan luottaa tarpeiden mukaisesti.

Luottamuksen hyödyllisyyttä mitataan tilanteissa, joissa toimijuuden kohteisuus muuttuu. Henkilöiden välisessä luottamuksessa (trust) on kyse kahden tai useamman toimijan välisestä vuorovaikutussuhteisiin perustuvasta tunnetilasta, jota kuvaa vastavuoroisuus, sitoutuneisuus ja rehellisyys. Luottamus instituutioihin eli luottavaisuus (confidence) on toimijoiden uskoa institutionaalisten rakenteiden toimintaan. Luottamussuhteeseen sisältyy järjestelmän toimintakäytännöt tai kasvokkaisessa vuorovaikutussuhteessa syntyvää sitoutumista, jolloin henkilökohtaisuus ja läsnäolo korostuvat. (Esim. Giddens 1990, 34, 80; Ilmonen 2000, 173–175.)

Toimijuuteen Seligman (1997, 79) kytkee luottamuksen (trust) siten, että ihminen joutuu päättämään, luottaako vai eikö luota, joka edellyttää myös kykyä vastata valinnasta. Luottavaisuus (confidence) puolestaan liittyy jaettuihin arvoihin. Molemmat luottamuksen näkökulmat nousevat esille haastateltavien toimijuuskokemuksissa, mutta luottavaisuutta (confidence) palvelutaloon käsitellään korostuneemmin. Havainto tukee näkemystä, jonka mukaan luottamuksella tai uskolla rakenteisiin on tulevaisuuden yksilöllisten strategioiden kannalta merkittävä asema olettaen, että palvelut toimivat odotetulla tavalla. (Ks. Giddens 1991b.)

Hieman toisin asian sanoittaa Giddens (1991, 31) ja puhuu hiljaisesta ja arvioivasta luottamuksesta. Päättäessään hakeutua palvelutaloon asumaan ikääntyneillä oli odotuksia autonomisesta arjesta, jonka mahdollistavat kotiympäristön toimivuus ja palvelutalon henkilökunnan asiantuntijapalvelut. Päätöstä voi sanoa hiljaisen luottamuksen piiriin kuuluvaksi, koska vaihtoehtoja vastaavasta asumismuodosta ei ollut ja palvelutalon arvomaailma oli hyväksyttävissä. Sen sijaan arvioivaa luottamusta palvelutaloo, sen yhteisöä ja yksittäisiä jäseniä kohtaan rakennetaan päivittäisissä toiminnoissa ja samalla myös arvioidaan omien valintojen seurauksia ja riskejä. (Mt.)

Suhteisena muotoutuva toimijuus vahvistaa uskallusta luottaa toisiin. Kun luottamusta osoitetaan palvelutalon tuottamiin palveluihin ja naapureihin, sisältää se ajatuksen siitä, että luottamuksen kohteiden ansiosta arki on tasaista myös tulevaisuudessa. Tiedetään, että luottamusta punnitaan viimeistään silloin, kun ruumiillinen kykeneväisyys ei anna tilaa ”toimia toisin”. Tiedetään myös se, että jos tulevaisuudessa ei pystytä itse tekemään päätöksiä tai toimijuus on hyvin kärsivää, siirtyy vastuuta toiminnasta jaetun toimijuuden toiselle osapuolelle, palvelujärjestelmälle. Toisena osapuolena ajateltiin ensisijaisesti olevan ”oma” tuttu palvelutalo ja mahdollisuus elää tutussa ympäristössä.

Kaj Ilmonen (1994, 80–92) näkee, että sosiaalisen luottamuksen suhteet rakentuvat välittömien ihmissuhteiden sijasta luottamukseen juuri asiantuntijajärjestelmien kanssa. Tässä tutkimuksessa palvelutalon palveluiden muodostama asiantuntijajärjestelmä on jo olosuhteiden vuoksi ensisijainen, koska palvelutaloon on tultu sen asiantuntijuuden vuoksi. Turvapuhelinjärjestelmä korostuu lähes kaikissa haastatteluissa turvaa tuottavana palveluna, joka vapauttaa elämään aktiivisesti ja itsenäisesti. Luotetaan siihen, että saadaan

apua nopeasti. Kokemukset tarpeita vastaavista palveluista herättävät tunteen siitä, että asukkaita kohtaan osoitetaan arvostusta samalla, kun ulkoiset mahdollisuudet, resurssit koetaan todellisina. (Ks. Kietäväinen 2009, 64; Vuoti 2011; vrt. Ronkainen 2012.)

Pjotr Sztompka (1999, 25–26) kuvaa luottamusta toimijan arvaukseksi toisten tulevaisuudessa tapahtuvasta mahdollisesta toiminnasta. Luottamus näkyy eräänlaisena positiivisena, turvaa tuottavana riippuvuutena. Tuki voi käytännössä olla turvapuhelimen ”nappi” seinässä, hälytinalaite ranteessa tai tietoisuus siitä, että joka aamu on naapuri aamiaisseurana. Palveluvalinnoilla on toimijuuden tunnon kannalta merkitystä, koska ikääntynyt itse voi tehdä päätöksiä tai ainakin voi linjata toivottavia toimintatapoja. Tämä tukee Ilmonen & Jokisen (2002, 90) näkemystä, jonka mukaan instituutioita kohtaan osoitetaan luottamusta, koska se tekee tulevaisuudesta kontrolloitavan tai ainakin ymmärrettävän.

Tarja Juvosen (2015) mukaan toimijuudessa on kyse halusta tai kyvystä luottaa, olkoonkin, että siinä olisi pettymyksen pelkoa. Kun oman toimintakykyyn tai elinympäristöön liittyvät muutokset haastavat ikääntyneiden totutut tavat ja käytännöt, luottamus joutuu alttiiksi haavoittumiselle (Ilmonen & Jokinen 2002, 81–83.) Uudet työntekijät tai omiin rutiineihin vaikuttavat ympäristön muutokset, kuten suunniteltu kuntosalin rakentaminen uima-altaan tilalle, ovat asioita, joissa luottamusta rakenteisiin punnitaan. Kun nähdään, että muutoksissa kuitenkin tavoitellaan yhteisiä päämääriä, eivätkä ne sinänsä vaikuttaneet arjen sujuvuuteen, ne eivät nouse luottamusta uhkaaviksi seikoiksi. (ks. Romakkaniemi & Järvikoski 2013, 42–43.)

Filosofi Georg Simmelin sanotaan sanoneen, että luottamus on riskin synnyttämää. Luottamuksen haavoittumisen mahdollisuutta pohditaan sairastumisen tuomien riskien myötä. Riskin olemassaolo ilmenee aineiston mukaan tilanteissa, joissa ajatellaan riippuvuuden olevan niin suurta ja toimijuuden haurasta, että ei kyettäisi enää elämään merkityksellistä elämää. Pelätään, että joudutaan tilanteeseen, jossa ei ole kykyä tehdä itse valintoja ja muut tekevät valintoja, jotka uhkaavat arvokkuutta autonomian lisäksi. Pohdittiin, miten palvelutalo, jaetun toimijuuden toinen osapuoli tulee toimimaan, jos toimintakyky heikkenee. – siitäkin huolimatta, että ilmapiiri palvelutalossa koetaan hyvin toimijuutta tukevaksi.

Joutua käännettäväksi tai ... joutua oleman yksin huoneessa liikuntakäyttömänä, ... se olisi kamalaa, olla kuin vankina. (R.2/1)

Valta ja luottamus ovat toisiaan rakentavia ja toisiaan muokkaavia, mutta ne eivät ole vaihtoehtoja (Ilmonen & Jokinen 2002). Valtasuhteet ovat kaksisuuntaisia myös silloin, kun toisen osapuolen valta toiseen toimijaan verrattuna on minimaalinen. Jos kyky toimia omien arvojen ja yksilöllisten päämäärien suunnassa himmenee tai katoaa kokonaan, tarvitaan tukea suunnistamaan maailmassa, jossa oma paikka tai toimijuuden merkityksellisyys ei olekaan itsestään selvyyttä. (Fried 2015, 248–249.)

Pitääkseen luottamusta yllä, tunnetta siitä on koko ajan ruokittava. Se tapahtuu monimuotoisissa tilanteissa asukkaiden ja henkilöstön tavatessa toisiaan. Julkunen (2008) näkee luottamuksen ihmisiin mahdollistavan elämän epävarmuuden ja riskin kanssa samalla kun luottamus instituutioita kohtaan vähentää tai eliminoi riskiä. Giddensin (1990) näkemyksen mukaan luottamus henkilöihin on edellytys luottamukselle instituutioita kohtaan.

Palvelutalossa työntekijät toimivat porttina instituutioon kohdistuneessa luottamuksessa. Tunnistetaan ne henkilöt, joiden kanssa on eri tilanteissa tärkeää olla hyvissä suhteissa ja joiden tunnustetaan tunnustavan iäkkään asukkaan toimijuuden. Palvelutaloon muutettaessa korostetaan joustavaa yhteistyötä johtajan kanssa, sairastaessa ripeän hoitohenkilökunnan kanssa ja arjen käytännön asioissa huoltomies on tärkeä tekijä. Institutionaaliset rakenteet tuovat päivittäistä turvaa, mutta varsinainen luottamussuhde rakennetaan vuorovaikutuksessa muiden henkilöiden kanssa. Luottamuksen pohjana on silloin kokemus arvostuksesta, moraalista ja tunteesta. Ne muodostavat perustan ihmisten keskinäiselle luottamukselle sekä luottavaisuuden tunteesta asukkaiden ja palvelutalo-organisaation välille.

7.2. Elämää on niin kauan kuin sitä riittää

Muutto palvelutaloon oli ollut varautumista turvalliseen ikääntymisen tulevaisuuteen. Tätä aikoinaan tarkkaan pohdittua tulevaisuuden suunnitelmaa elettiin todeksi *elämää on niin kauan kuin sitä riittää* (11a) – ajatuksella. Ko-

kemukset toimijuuden rakenteistumisesta suhteisena sisältävät haastattelupuheissa sekä toimijuuden haavoittuvaisuuden elementtejä että voimaantumisen mahdollisuuksia. Läheisten kuolemat, omaisuusjärjestelytkin, kuten rakkaan kesäpaikan myyminen, tuovat ajankohtaisia toimijuuden kohteisuuteen ja tuntuun vaikuttavia elämänkulun muutoksia. Näillä on vaikutuksia myös tulevaisuuteen motivoitumiseen ja elämän tarkoituksellisuuden pohdintaan. Tulevaisuuden tiedetään elämäkokemukseen pohjautuen sisältävän sopeutumista ja luopumista. Uusia elämänkulun muutoksia mahdollisuuksina ei juuri käsitelty. (Vrt. Vuoti 2011, 167.)

Varmaan minä oon semmone, että minä en välitä mistään muusta kuin siitä, että kun on hyvin tällä kertaa. Ei ole hurjia ajatuksia, että jospa ois sellaista tai tällaista. (7)

Tulevaisuuden uhkakuvia koskeva puhe on implisiittistä. Ne ovat tunnistettavissa arjen strategioissa varautumisena toimintakyvyn pettämiseen ja selviytymiskyvyn heikkenemiseen tai mainintoihin elämän rajallisuudesta. Tulevaisuus näyttäytyy myös pelkona, että ei pysty toimimaan itseä tyydyttävällä tavalla, jää toisten armoille. Jos haurastuva kykeneväisyys ja riippuvuus toisista lisääntyvät, ei ole enää kykyä tietoiisiin muutoksiin olosuhteissa. Mahdollisuudet tehdä itsenäisiä valintoja vähenevät. (Ks. esim. Honkasalo 2008.)

Haastatteluaineistosta nousee yhdeksi tunnuspiirteeksi elämäkulullinen epävarmuus, Carmen Leccardin (2005) mukaan biographical uncertainty. Nuorten tulevaisuudenkuvia tutkiessaan Leccardi (mt.) on todennut, että epävarmuus ja näköalattomuus juontuivat siitä, että mennyt elämä ei tarjoa kokemuksellisia aineksia tulevaisuuden tarkasteluun. Epävarmuudessa eläneet nuoret suojelivat itseään pitämällä ajatukset nykypäivässä. Nämä työn tai yleensä marginaalissa elävien nuorten valinta on elää hetki kerrallaan. Pohjolan (1994, 135) mukaan valintaa voi kuvata myös arjen realismiksi.

Tulkitsen, että ikääntyvien haastateltavieni kohdalla tulevaisuuden harkittu suunnittelemattomuus on juuri Pohjolan (mt.) kuvaamaa arjen realismia. Nuorista poiketen menneisyydestä on ikääntyneillä paljon ammennettavaa tulevaisuuden rakennuspuiksi ja se antaa raamit myös tulevaisuuden pohdin-

nalle. Ikä ja omien voimien haurastuminen tarjoavat realistisen lähtökohdan sille, että tulevaisuutta ei voi pitkälle suunnitella. Ehkä juuri pitkä elämäntekemys antaa eväitä hyvin varovaiselle tulevaisuuden suunnittelulle.

Kun nuoret Kojon (2010) tutkimuksen mukaan elivät tulevaisuuden suunnitteluissaan lyhyitä jaksoja tai hetkiä kerrallaan, ikääntyneet palvelutalon asukkaat elävät päivän kerrallaan. Näin periaatteessa vain päivä, joka on edessä, koetaan avautuvana mahdollisuutena. Jo huomiseen liittyy riski, joka mahdollisesti ei ole enää hallittavissa ja toimii uhkana autonomiselle toimijuudelle. Kojoa (mt.) mukaillen laajentuneessa nykyisyydessä on kaikesta huolimatta juonteita ja toiveita, joiden mukaan suunnistetaan tulevaan. Sen toteutumisessa toivotaan oman toimijuuden ja vallitsevien elinolo- ja läheisuhteiden vähintään nykyisenlaista säilymistä.

Laajennetussa nykyisyydessä eläminen edesauttaa sitä, että ”toisten armoille joutumista” tai omaa kuolemaa ei tarvitse ajatella tai ainakaan puhua ääneen muuta kuin vertauksin (ks. Kojon 2010). Missä oma kuolema ajatellaan intii-minä tulevaisuuteen liittyvänä jakamattomana asiana, läheisten kuolemista rohjetaan puhua. Lasten kuolemat koetaan erityisen raskaina ja niistä puhutaan aineistossa vuolaasti. Vaikka joidenkin haastateltavien puoliset ovat saattohoidettu palvelutalossa, saattohoitomahdollisuutta omalla kohdalla tulevaisuudessa ei yhtä poikkeusta lukuun ottamatta käsitelty.

Siitä (pojan kuolemasta) on pakko päästä yli. Kun sille ei maha mittään, sen täytyy sitten oppia, mutta se vie kauan, kun oppii ymmärtämään ja myöntämään itselleen, että se on pakko. (12)

T: Mitkä kokemukset teillä oli (miehenne) saattohoidosta?

H: Oli mahtavat kokemukset. Hoito oli täältä, nää osaston tytöt kävivät, ja jokainen (lapsi) kävi sitten vuorollaan. Se on ollut kyllä hieno kokemus se saattohoito ja kun (hän) toivo, että sai kotona nukkua pois. (15)

Omasta kuolemasta ei haluta puhua, mutta suru ja sen tuomat toimijuuden tilanteiset muutokset jaetaan. Surua kohdanneet haastateltavat kertovat, että yhteisön, palvelutalon henkilöstön ja naapureiden aloitteellisuus oli merkittävää siinä, että ”pääsi takaisin jaloilleen”. Kun ihminen kulttuurinsa

määrittämänä on sosiaalinen toimija, kuolema vaikuttaa tavalla tai toisella ympäröivään yhteisöön. (Ks. Vilkkö 2010.) Haastattelupuheesta voi tulkita, että yhteisössä tunnustetaan surun tuottama tilanteinen toimijuuden muuttuminen ja kyetään toimimaan jaetun toimijuuden keinoin. Haastateltavat arvostavat sitä, että heidän tarvitsevuutensa otetaan huomioon, vaikka he eivät sitä kykene suoraan ilmaisemaan.

Kun mies kuoli, sehän oli silloin suuri muutos. Siihen nähden näinä vuosina on jo oppinnu olemaan yksin. (– –) tässä on ollu sellainen hyvä yhteishenki tähän asti ainakin. (– –) Se on tuo henkilökunta sellaista, ystävällistä. Ja sitten on aina kun apu on lähellä. Kun jos apua tarviih, niin kun painaa tuosta ja sitten o apu lähellä ja minäkin oon tarvinnu sitä apua monta kertaa, niin minä tiiän. Vaikka se nyt maksaa, tämä kun on tämä ranneke, ja sitten kun sitä tarvitsee, se ei olekaan enää kallis. Että minä oon niin monta kertaa tarvinnu sitä. (12)

Itsestä riippumaton elämänsä muutos vaati aikaa sopeutua ja usein tarvitaan ulkopuolisia resursseja siihen, että kyetään löytämään keinot toimijuuden mahdollisuuksien ja kohteisuuden tasapainoon. Kun kuormittavassa tilanteessa ei vastuuta muutoksesta aseteta vain ikääntyneen toimijan harteille, vahvistaa se osaltaan vastavuoroisuutta yhteisössä ja sosiaalisissa suhteissa. (Ks. Vaattovaara 2015.) Tuettuna vastuu valinnoista ja toisin toimimisesta ei näin muodostu ongelmalliseksi. Ronkainen (2006b, 532) arvioikin, että jos vain kykenevä omaa toimintaa muokkaava toimijuus nähdään tavoittelemisen arvoisena, voi elämän murroskohdissa tunne omasta sosiaalisesta arvosta heiketä.

Viittauksia elämän rajallisuuteen on havaittavissa lähes jokaisessa haastattelussa, vaikka itse kuoleman käsittely on vähäistä. Siksi alla oleva lainaus on aineistossa harvinaisuus, mutta täydentää kuoleman teemaan liittyvää toimijuuden käsittelyä.

Mikä mulla on tärkeintä - sitä minä en tiiä. Ei mulla mitään sellaista ainakaan oo, että johonkin haluaisin tai jotain muuta. Ei se nyt sen riemukkaammaksi voi tulla... oon nyt sitten tämmöne. Oon ajatellu, että mulle saisi noutaja tulla. (7).

Meneillään olevat omaisuuden järjestelyt ja kokemukset oman ruumiin haurastumisesta ohjaavat pohtimaan elämän rajallisuutta ja merkityksellisyyttä. Eksistentiaalisen yksinäisyyden pohdintoja voi tulkita Lauri Rauhalan (1974) mukaisesti oman haavoittuvuuden kohtaamisena, tietoiseksi tulemisena. (ks. esim. Takkinen 2000, 44–45.) Pohdinta kuuluu ikääntyneen elämänsä vaiheeseen, jota kuvaa luopumiset ja pyrkimys löytää merkitys eletylle elämälle.

Eksistentiaalisen yksinäisyyden pohdinnat haastavat yhteisöä antautumaan dialogiin, jossa ei ratkaisua löydy olemassaolon kysymyksiin, vaan dialogi siinänsä on itseisarvoinen. Itse pohdinta on toiminnan teko ja keskeneräisenäkin oman kokemuksen tiedostaminen niin ainutlaatuisen, että ei ole olemassa keinoja sitä täysin jakaa eikä toisilla keinoja täysin sitä ymmärtää. Rauhala (1974) mukaillen ihmisten kokemusten tietoisuuden aste vaihtelee yksilöllisesti siinä, miten kykenee pohtimaan asiaa tai millaiset ovat mahdollisuudet peilata ajatuksiaan. Sosiaaliset vuorovaikutussuhteet tarjoavat toimijuuden resurssina yhteisön tukea tähän oman arvon ja arvostuksen refleksiiviseen pohtimiseen. (Ks. Virkola 2014, 53, 55; ks. myös Archer 1995; Tapola-Haapala 2011.)

Tornstam (2005) muistuttaa, että valittu yksinäisyys (solitude) ja mietiskely on ikääntymisprosessiin kuuluva luonnollinen osa. Tarvitaan tilaa henkiseen pohdinnalle olemassaolon kysymyksistä, koska yksilöllinen kehitys luo tarpeen elämänsäkuuluun liittyvien muutosten ja kokemusten uudelleen määrittelyyn. Siihen kuuluu myös valikoivuus sosiaalisissa suhteissa ja henkilökohtaisissa ihmissuhteissa. Kyse on itsekeskeisyydestä, vaan kysymys on luonnollisesta osasta myönteisestä yksilöllisestä kehittämisestä osana ikääntymisen prosessia. (Mt. 2005.)

Yhteenvedonä voi todeta, että yksilöllistä toimijuutta tukevat vuorovaikutussuhteet muotoutuvat jaetuksi toimijuudeksi tilanteissa, joissa oma haavoittuvuus tuottaa haurasta toimijuutta. Toimijuuden yhteisöllinen tukeminen voi kohdistua arjen rutiineihin tai pohdintaan elämän merkityksestä. Tilanteissa, joissa toimijuuden tuntuun vaikuttavien tekijöiden tiedostaminen on keskeneräinen, korostuu dialogisen kanssakäymisen taito. Toimijuus tarvitsee tilaa rakentuaan aina uudelleen ajassa, paikassa, tilanteissa ja suhteissa, joita ikääntynyt pitää merkityksellisinä. Merkityksellisyyden

tunnistaminen voi näyttäytyä päätöksinä vetäytyä yhteisestä toiminnasta. Sen vuoksi, kun vahvistetaan asukkaan omaa osallisuutta toimijuuteensa, on tarpeen välttää ulkoapäin tuotettuja rutiineja, jotka määrittelevät ajankäyttöä ja osallistumista.

8. Toimijuuden modaliteetit

8.1. Ruumiin kyvyt ja oma tahto johdattavat palvelutaloon

Edellisissä luvuissa olen tarkastellut iäkkäiden palvelutalossa asuvien ihmisten valtaa kuvaavaa päätöksentekoa ja suhteisuutta heidän toimijuudessaan. Seuraavissa luvuissa tarkastelen palvelutaloon muuttoa, siellä asumista ja tulevaisuuden arvioita toimijuuden modaliteettien kykeneminen, haluaminen, osaaminen, voiminen, täytyminen ja tunteminen kehikossa.

Kun analyysini edellisessä vaiheessa aineistolähtöisyys korostuu toimijuusteoreettisen käsitteistön johdattamana, tässä vaiheessa modaliteetit ohjaavat ajattelua edellisten lukujen tulosten pohjalta. Palaan kuitenkin aika ajoin myös haastatteluaineistoon abduktiivisen ajattelumallin mukaisesti varmentakseni sen, että en ole kadottanut aineiston tuottamia johtolankoja.

Tarkastelussani kiinnitän huomiota niihin modaliteetteihin, jotka nousevat haastattelupuheiden perusteella esille suhteisuuteen ja valtaan liittyvissä toiminnoissa. Ikääntyneen toimijuus muodostuu suhteisena ja hän käyttää asioiden toteuttamiseksi eriasteisesti omaa tahtoaan, valtaansa tai ulkopuolelta annettuja ehtoja arvioidessaan, millaisilla haluamisen, osaamisen, kykenemisen, voimisen, täytymisen ja tuntumisen asteilla toimijuus todentuu palvelutaloon muuttamisessa, siellä eläessä ja mahdollisesti todentuu tulevaisuudessa.

Päätös muuttamisesta palvelutaloon tehtiin iän ohjaamana ja oman tai puolison ruumiin toimijuudelle asettamin ehdoin. Toimijuuden modaliteeteista päätöstä kuvataan täytymisellä, jonka tuottivat toimintakyvyn heikkeneminen ja ulkoiset olosuhteet.

(--), kun asunto oli kahdessa kerroksessa ja minulle on tehty kolme sydänleikkausta ja sitten lääkäri puuttu, ku viimeinen sydänleikkaus hiukan

niinku epäonnistu. Minulle tuli kova hengenahdistus ja lääkäri puhu lopulta sitten, että kahdessa kerroksessa asuminen on lopetettava. (1)

On kaikenlaista, talvella lumityöt ja sitten sitä nurmen rapsutusta, on kukkaa ja marjapensaita. (– –) sairaus kun se painaa sitten kanssa. Ja kun tietää, että aina tulee vanhemmaksi, jos elää ajattelinkin. – vanhuus tulee, vaikka olisi kuinka makeeta touhuta. (11b)

Täytymisen ulottuvuus Jyrkämän (2008, 15; ks. myös Juvonen 2015, 46) mukaan ei ole sisäsyntyistä, vaan se muodostuu toiminnan motiivien ulkopuolelta. Täytymistä aiheuttava fyysisten kykyjen oheneminen näkyi vaikeutena selviytyä entisessä kodissa sen hankalan sijainnin, suuren hoitoisuuden tai liikkumisen esteellisyyden vuoksi, minkä myös pelättiin johtavan sosiaaliseen eristyneisyyteen.

Fyysisen kyvykkyyden mureneminen on tuottanut toimijuuteen täytymisen yhdessä rakenteellisten ja sosiaalisten välttämättömyyksien kanssa. Muuttamiseen liittyi myös moraalista täytymistä, koska halutaan vähentää lasten huolta vanhemmistaan. Lapset asuivat kaukana, eivätkä pystyneet auttamaan tai kotihoito ei toiminut tyydyttävällä tavalla. Oma tilannetta arvioitaessa ruumiillisen kyvyttömyyden vastakohtana on ollut kuitenkin halu tarkastella mahdollisuuksia elämänpiirin uudelleen järjestelylle ja autonomisen elämän jatkumiselle esteettömämmässä ympäristössä.

Asumisvalintoja halutaan tehdä sen mukaan, mikä on itselle merkityksellistä ja mahdollista. Haastateltavat toteuttivat Giddensin (1991b, 1994) esittämän mukaista elämänpolitiikkaa, joka tarkoittaa erilaisten ratkaisujen ja valintojen tekemistä, kun etsitään mahdollisuuksia oman elämän hallitsemiseksi ja itsensä toteuttamiseksi. Haastateltavien elämässä näkökulma tarkoittaa omien tavoitteiden, valintojen ja ratkaisujen osuutta elämäntilanteissa, jossa täytyi tehdä päätöksiä toimijuuden kohteisuuden muuttuessa. – mutta myös sen suhteen, millaista toimijuutta oli itselle merkityksellistä tavoitella ja millaisia ulkoisia resursseja sen toteutumiseksi oli tarjolla. (Vrt. Jyrkämä 2008.) Ratkaisuilla haettiin mahdollisuuksia toimia jatkossakin autonomisesti.

Täällä on ollut ihanaa, kun on voinut samalla lailla toteuttaa itseään. (--) kun tulin, sanottiin, että älä ota paineita mistään ohjelmasta tai muusta, mutta (--) jos sinulla on jotakin tarjota, tuo ihmeessä, niin kaikki otetaan vastaan. Ja kyllä tätä nyt on ollut. Se on yks sellainen, joka pitää mua [virkeänä]. (R.2/5)

Jos ruumis haurastuvine kykenemisineen sanelikin vaatimuksia elinympäristölle, valtaa haluttiin käyttää siinä, milloin nuo ehdot täytettiin ja millainen elinympäristö valittiin. Palvelutaloasumisesta löydettiin toimijuutta tukevia institutionaalisia ratkaisuja. Niiden hyödyllisyyden pohtimisessa ja oman mielen mukaisessa tulokseen pääsemisessä osattiin käyttää elämänsä aikana saatua kokemusta ja sosiaalisia verkostoja.

Päätökseen liittyvää harkintaa ja tavoitteenasettelua voi sanoa pragmaattiseksi, valittavissa olevista ratkaisuista hyödyllisimmäksi oman toimijuuden kannalta. Tämä tukee Peacen ym. (2006, 1-2) muistutusta sitä, että vaikka fyysinen hauraus ja sen mukana toimintakyvyn heikkeneminen ja osaaminen (competence) ovat yhteydessä toisiinsa, ne eivät ole toistensa synonyymejä.

Muuttaminen merkitsi myös sitä, että tehty valinta uusien mahdollisuuksiin puolesta edellytti luopumisia aiemmasta elämänympäristöstä, eikä se toimijuuden tunnon kannalta ollut aina ristiriidatonta.

Jos olisi viisi vuotta sitten puhuttu, en olisi raskinut, kun me oltiin uusittu nuo keittiön kaapistot. (--) Mulle jäi ikävä, kun putkiremppeä oli siellä talossa noin vuosi sitten ja siinä vaiheessa keittiön hanan sain oikein sen korkean. Niin, mulla jäi sitä keittiön ihanaa hanaa ja naapurin rouvaa ikävä. (2)

Muuttoprosessi saattoi sisältää joidenkin haastateltavien kohdalla kyvyttömyyttä päätöksen toimeenpanossa. Aika oli yksi tekijä, jonka tuntui liudentavan muuton kynnystä. Itsenäinen ajankäyttö vahvisti vallantuntua silloin, kun tunnettiin, että ei oltu vielä kypsiä muuttamaan. Arvioitiin, että toimijuuden toteutumisessa kaikesta huolimatta oli vielä neuvotteluvaraa, kun tunnettiin epävarmuutta haluamisen ja haluttomuuden akselilla. Haluamisen modaliteettia pidetään myös toimijuuden taustalla toimivana metamodali-

teettina (ks. Pikkarainen 2004, 224), jonka tässä tilanteessa tulkitsen ohjaavan muuttoon motivoitumista samalla kun kykeneminen ohjaa täytymisen tilanteista arviointia.

Modaalisuus osoittaa ikääntyneen tunnusomaisen tavan toimia, joten haluttomuutta kuvaavaan aikalisän ottaminen saattoi osoittaa tyyppillistä toimintatapaa tai sitten kyvyttömyyttä saattaa muutto päätökseen (ks. Kaskisaari 2004). Neuvottelua kuitenkin käytiin tilan ja paikan tuntuun vaikuttavassa elämäntilanteen muutoksessa, jossa lähteminen merkitsi myös luopumista (ks. Vaattovaara 2015). Omaa toimijuuden kohteisuutta tarkkailtiin ja luotettiin siihen, että toimijuus on periksi antavaa. Vasta, kun kohteisuus vielä enemmän muuttuu, tulee aika sille, että täytyy muuttaa.

On myös kokemuksia, joissa toimijuuden kohteisuudet olivat kuin kahlehditut. Tiedettiin, että muuttaminen avaa uuden mahdollisuuden toimijuudelle, mutta pyrittäessä kykenevään fyysiseen toimijuuteen, voiminen oli muuttunut voimattomuudeksi ja kyvyttömyydeksi tulkita omaa toimijuuttaan ja muuton merkitystä itselle.

Se muutto, uusi tilanne tän ikäselle, se ei vaan ole helppoa. Siinä ei ollut mitään järkevää syytä. En mä saanu pakattua, en saanu hoidettua asioita siihen kuntoon, että olis saatu muutettua. Kunnes lapset tulivat ja sanoivat, että nyt äiti me muutetaan. (4)

Ratkaiseviksi toimijuuden kohteisuuden tulkinnan avuiksi ja neuvottelukumppaneiksi osoittautuivat omaiset ja asiantuntijat kuten hoitava lääkäri ja palvelutalon henkilöstö. Autonomisuuden säilyttäminen avuttomuudessa edellytti halua hyödyntää verkostoja ja asiantuntijoita, mutta ennen kaikkea halua rakentaa toimijuuttaan jaettuna toimijuutena ja lopulta hyväksyä tilanteisesti kasvanut riippuvaisuus toisista. (Vrt. Peace ym. 2006; Koivula 2013; Fried 2015, 237, 242.) Toimijan verkostot, suhteisuus tuotti osallisuutta, eikä heikon toimijuuden tunnon vallitessa tarvinnut toimia yksin.

Palvelutalon valinta hyvinvointipalveluiden joukosta oli tahdon asia, kun koettiin palvelurakenteiden rajaavan toisin toimimisen mahdollisuuksia, vaikka ne samalla toimivat mahdollistajina omalle toimijuudelle. Tahdon ilmaisuilla haastateltavat kertovat asettavansa velvoitteita kaupungin palvelu-

rakenteille ja tahdon toteuttamiseksi käytettiin hyödyksi sosiaalisia suhteita ja taitoa neuvotella. (Esim. Sulkunen & Törrönen 1997, 89–90; Veijola 1997, 110; Jyrkämä 2007b, 206.) Valinnassa haluaminen ilmaisi sitä, että palvelutalo asumisympäristönä koettiin motivoivaksi.

T: Miten päädyitte asumaan tänne?

H: Olin peruskiven muurauksessa [20 vuotta sitten], oli tämmöseen kutsuttu. (--). Kun me täällä juteltiin, että sitten, kun me tarvitaan tällaista, niin päästäisi. Että ei tarvitsisi vuosikymmeniä anoa. Ja sitten, – siitä on viisi vuotta pyöreästi, kun asuttiin omakotitalossa ja meillä oli talon tarkastukset ja lämmityslaitteet, niin kehoitettiin, että pitää uusia. Kun ollaan tässä iässä, että ei me enää ruveta mitään uusimaan. Se on niin iso remontti, niin mä tulín johtajan juttusille, että on sellainen tilanne, että tultaisiin mielellämme, jos päästäisiin tänne. Pari-kolme viikkoa, niin me päästiin tähän. Sattu hyvä tuuri, ja ehkä se, että olin puhunu aikaisemmin. (3b)

T: Kävikö mielessä mitään muita muiden ylläpitäjien asuntoja?

H: Tätä katsottiin parhaimmaksi kuitenkin. (3b)

T: Mikä tästä on tehnyt parhaimman?

H: Ehkä se, että on ollut mukana ja nähnyt näitä tilanteita. Se varmasti siinä on. (3b)

Otettua elämänkulun suuntaa ja toimijuuden tiloja suhteessa palvelutaloasumiseen määrittivät ikä, ruumiin toimintakyky, sosiaalisen toimintaympäristön ja yhteiskunnan asettamat ehdot. Siitä huolimatta toimittiin ikääntyneiden omasta arvomaailmasta ja merkityksenannoista käsin. (Ks. myös Kupari & Tuomaala 2015, 161, 180.) He tuntevat osanneensa, kyenneensä ja halunneensa tehdä muutoksen elinympäristöönsä voidakseen jatkossa toimia mahdollisimman itsenäisesti. Tämä tukee myös ruotsalaisen Helle Wijkín (2012) näkemystä siitä, että ikääntyneelle kodin merkitys liittyy elämän tarkoitukseen ja siksi on tärkeätä, että hän voi itse päättää asumiseensa liittyviä valintoja.

Hakeutumalla asumaan itse valitsemaansa paikkaan ja muovaamalla yleistä ymmärrystä palvelutalosta kotina, he vastarinnassaan poikkeavat yhteiskunnan diskursiivisesta ikätapaisuudesta. (Vrt. McNay 2000, 51; Tuomaala 2013,

208–210.) Ruumiillisen kyvykkyyden heikkeneminen herkisti tahtoa etsiä asumisen ratkaisuja siten, että toimintaan johtavat päätökset ovat omien sisäisten periaatteiden kanssa sopusoinnussa ja päätösten koetaan olevan omassa hallinnassa.

8.2. Voiminen arjen ohjaksissa

Hakeutuminen palvelutaloon on ollut harkittua ja tarkoituksellista toimintaa, koska palvelutalon odotettiin tuovan resurssija toimivampaan arkeen ja turvallisen elämän jatkumiseen (vrt. Seppänen ym. 2012). Tästä toimijuuden kohteisuuden muuttumisen ja ennakoimisen lähtökohdista rakennetaan kotia palvelutalon puitteissa.

Eri ikäkausina kodilla on omanlaisensa merkitys fyysisenä tilana, paikkana ja sosiaalisena rakenteena, jota asuja muuttaa ja joka muuttaa asujaa (esim. Vilkkonen 2001, 59–61; Easthope 2004; Hasu 2012; Ylä-Outinen 2012). Elämänkulun eri vaiheet tuottavat kotiin vaihtelevaa tuntemiseen liittyvää toimintaa sekä kykenemiseen ja voimiseen liittyvää työtä (esim. Sointu, 2009, 176). Myös roolit kodissa muuttuvat eri ikäkausina, oli koti pitkäaikaisesti paikkaan sidottu tai sitten uusi koti esimerkiksi palvelutalossa.

Heti kun kuulevat [kysyvät], miksi? Ethän sinä niin niin vanha ole. Minä sanon, että se on nyt minun parasta elämänaikoo, kun ei nyt tarvihe huolehtia. Elettyä elämää on takana ja se on ollu hyvä. Ja lapset käyvät joka viikko. Ja sitten kaikki muukin, - sanottiin heti, että sä oot 10 vuotta nuortunut, sanovat lapsetkin. Täällä kun ihmisiä näkee ja miten sitten osallistuu, sehän se. Kun ei pääse rappuja ylös, niin olisi vaan nököttänny asunnossa. Täällä on kaikki, voi lähteä... (R.1/8)

Haastateltavat muistuttavat, että palvelutalossa asuminen on oman valinnan teko, johon johti halu ja tahto asua esteettömässä ympäristössä. Korostaminen liittyy siihen, että palvelutalokotia kotina täytyy puolustaa, koska heidän mielestään asumismuotoa ei tunnisteta yksityisyyttä, eikä autonomisuutta mahdollistavaksi paikaksi. Ikääntyneet haastateltavat painottavat, että kodin

rooli ei heidän kohdallaan muutu palvelutalossakaan, ellei itse sitä halua. Tulkitseen tämän haastattelupuheen oman toimijuuden tunnepohjaiseksi puolustamiseksi. Luokiteltaessa asuminen tavanomaiseksi, legitimoidaan omaa toimijuutta palvelutaloympäristössä ja haetaan arvostusta päätökselle muuttaa palvelutaloon. (Ks. Korpilähde 2015, 69–70; Keskitalo-Foley 2011.)

Arjen rutiinien muutoksissa aiemman kodin täytyminen muuttuu palvelutalossa voimiseksi. Esimerkiksi ruokailuun liittyviä rutiineja voidaan muuttaa voinnin määrittelemän kykenemisen tai haluamisen puitteissa tilanteisesti tai uudistaa kokonaan. Puutarhasta voi nyt nauttia ilman lumenluonnin huolia. Tämä vahvistaa toimijuuden tuntua ja tunnetta autonomisesta arjesta samalla kun tunnetaan palvelutalon resurssien tuomaa turvallisuutta. Tätä kutsun pragmaattiseksi toimijuudeksi, jossa toimitaan luovasti ja omaa arkivaltaa käyttäen siten, että omat, myös sosiaaliset tarpeet tulevat tyydytetyiksi. (Ks. esim. Hirvonen & Husso 2012.)

Arjen käytännössä, kuten ruokailurutiinien muutoksissa toteutuu Giddensin (1984, 95–103) esille nostama toimijan kyvykkyys (capability) vaikutusten aikaansaamisessa. Kun totutut tavat eivät toimi tai ne eivät tyydytä, vaaditaan kykyä spontaaniin käytännölliseen toimijuuteen tai sen innovointiin, miten itseä tyydyttävä asiantila voidaan saavuttaa. Tämä edellyttää palvelutalolta voimista edistäviä palvelutarjoumia, mutta ennen kaikkea ikäänntyneeltä itseltään taitoa selviytyä arjen järjestystä ylläpitävien rutiinien muuttuessa. (Ks. myös Hitlin & Elder 2007, 35–36; Hirvonen & Husso 2012.)

T: Menekö yhtään päivää niin, että ette tapaa muita?

H: Ei varmaan mene ei, ensinnäkin, kun käyn syömässä tuolla ja sitten saatetaan istua pitkällä lounaalla. Ja meillä on tällä kerran viikossa sellainen kahvitilaisuus – no, kesäaikana on poissa ne laulajapojat. Nää on tällaisia yhteisiä, mutta ruokasalissa saattaa tunti vierähtää, siellä tutustuu, kun alkaa jutella ihmisten kanssa. Täälläkin mulla on oma saunakaveri ja sillä tavalla tutustuu. (10)

Arjen tapojen pikkuhiljaisen muuttumisen liitän pragmatistien näkemykseen siitä, että elämänkulku ei ole selitettävissä vain omien tietoisten päätösten, toimien ja tarkoitusten tuloksena. Ne juontuvat sosiaalisen elämän tuloksena

syntyneiden ajattelu- ja toimintatapojen vähittäisen tapahtumakulun nivoutumana, ei isoilla päätöksillä. (Ks myös Dewey 1988 /1920; Kivinen 2003; Piironen, 2013, 117–118.) Sopivan oloisen ihmisen muuttaessa naapurin voi lopulta hyvällä syyllä muuttaa aamiaisrutiineja, kun saa seuraa. Toivottu muutos arjessa edistyy, kun palvelutalon ja naapuruston resurssitarjoumat kohtaavat ikääntyneen haluamisen tai täytymisen muuttaen sen voimiseksi.

”Elämä on ihmisen, organismin ja ympäristön välistä transaktiota, vuorovaikutusta ja toimintaa, jossa ei ole mielekästä kysyä miksi elää ja toimii, vaan miten haluaa elää ”(mt.) Voiminen ohjaa arkea, kun vuorovaikutussuhteet ja rakenteet auttavat toteuttamaan tavoitteita. Mutta se edellyttää kykyä tunnistaa voimisen mahdollisuudet.

8.3. Tunne ja haluaminen vallan kahvassa

Yksilöllistä ja jaettua toimijuutta muotoillaan suhteisina toiminnan prosesseina, joissa keskeisenä toimijuuden kohteisuutta määrittävänä tekijänä on motivaatiota ja päämääriä ilmaiseva haluaminen. Jaetussa toimijuudessa tärkeissä rooleissa toimivat itse asukkaat palvelutalon tuottamien rakenteiden tuella. Yhteisen toiminnan järjestämiset yhtä hyvin kuin osallistumiset yhteisön toimintoihin ovat valtaa sisältäviä arjen tekoja. Seura tuo viihtyvyyttä ja kokemusta yhteenkuuluvuudesta, kun haastateltavat jäsentävät ymmärrystään jaetuista mielenkiinnon kohteista tai hakevat toimijuudelleen tukea sen kohteisuuksien muuttuessa.

Että kun monikin on sillä lailla huonokuntoinen, esimerkiksi tämä keskiviikkokahvi. Se pietään huolella, että sen verran (--) toimitaan ja, kun osittain jalattiin toimii molemmilla. Jos me lopetetaan, siellä ei ole ketään [huolehtimassa]. (R.2/5)

Yhteisön sosiaalisessa toiminnassa toimijuus jakaantuu jaetun toimijuuden kapasiteetina yhdessä tekemisen tapoihin ja toimintakäytänteisiin. Joku tahtoo vaikuttaa palvelutalon rakenteisiin ympäristön esteettömyyden parantamiseksi, toinen haluaa luoda yhteisistä tiloista viihtyisiä ja kolmas osaa

tuottaa toiminnan sisältöä. Toimintakäytäntöjä voidaan ja halutaan muokata omien kokemusten, osaamisen ja kykyjen puitteissa muuttuvan toimijuuden kohteisuuden rajoissa. Yhteisön muotoillessa toimintaansa, jo yhden ihmisen halu vahvaan toimijuuteen saattoi olla ratkaiseva toiminnan ylläpitämisessä ja säilymisessä. (Ks. Emirbayer & Mische 1989.)

Yhteisen edun merkitys ja yhteisen toiminnan hyöty näyttävät eri haastateltaville eri tavoin eikä kollektiivisen edun tavoittelu vaikuttanut menevän yksilöllisen edun edelle. Keskeistä on, että yhteisön toiminta sisälsi halukkuuden toimia jaetun toimijuuden ehdoin (esim. Romakkaniemi & Järvikoski 2013). Tunnistettaessa riippuvuudet yhteisön muista jäsenistä oma etu ja yhteisön etu kyllä limittyvät, mutta toiminta on enemmän yksilöllistä voimista kuin täytymistä samalla, kun pragmaattisesti tunnistettiin yhteisen toiminnan hyödyt itselle.

Yhteisillä tavoilla on Giddensin (1984, 319–320) mukaan toimijuuden tunnetta vahvistava rooli silloin, kun se muodostuu refleksiiviseksi ja yksilön valinnan kysymykseksi. Tämä tukee Marjaana Seppäsen & Ilkka Haapolan (2016) toteamusta, että sosiaaliset voimat eivät ole pakonomaisia, vaan ikään-tyntynyt voi myös irrota tai elää irrallaan yhteisöstä tietoisesti ja täyttää sosiaaliset tarpeensa muissa verkostoissa. Tietoisuus siitä, että voi olla palvelutalossa yhteydessä toisiin ihmisiin tai mahdollisuudesta luoda ystävyysuhteita saattaa olla riittävää joillekin asukkaille. Osalle asukkaista yhteenkuuluvuuden tunteen tuo jo pelkkä kokemus siitä, että asuu palvelutalossa. Heille yhteisö näyttää mahdollisuutena ja voimisenä sille, että tulevaisuudessa voi halutessaan osallistua aktiivisemmin yhteiseen toimintaan.

Giddens (1984) tarkastelee osallistumisen asiaa muistuttamalla, että syyt tai tarkoitukset toimia tietyillä yhteisesti hyväksytyillä tavoilla sisältää paitsi tarkoituksen, myös osallistumisen, merkityksen. Tarkoitus saattaa näyttää ja olla myös yksilölle irrelevantti, mutta osallistuminen tuo yhteisyyden tunnetta ja turvallisuutta. Päivittäisille kerroskahveille halutaan osallistua, vaikka itse kahvia ei juodakaan, joulukirkkoon halutaan osallistua, vaikka itse uskonnolla ei ole merkitystä. Yhteisenä kokemuksena osallistumiset sinänsä voivat olla merkittäviä. Honkasaloa (2004, 74–75) mukailen osallistuminen yhteisiin tapahtumiin on myös muistamisen jatkumolle asettumista, jolla haetaan pysyvyyttä muuttuvassa maailmassa. Osallistumispäätös on

arvovalinta.

Kyllä kaikkein tärkeintä on hyvä yhteishenki, luotetaan toisiinsa eikä turhanpäiväisistä asioista kiikutella ja riidellä. Ja oltaisiin mukana. Se on hirveen tärkeätä, että oltaisiin mukana silloin kun meillä ei ole muuta kuin tää tämmöne homma. Meidän kannataisi olla kaikessa mukana, eikä jäädä yksin. (5)

Samalla, kun asukkaiden toimintaa rakenteiden avustuksella nivotaan yhteisön etua ajavaksi toiminnaksi, tarjoutuu toimintakäytännöissä monia ja monen vahvuisia vallankäytön rooleja. Näiden tarjoumien hyödyntämisessä on erilaisia keinoja ja perusteluita sen mukaisesti, millaista elämäkulun tuomaa kokemusta, osaamista tai halua käyttää valtaa tunnustetaan itsellä olevan.

Vallankäyttö itsessään edellyttää kykyä käyttää toimijuutta mahdollistavia sosiaalisia ja rakenteellisia resursseja. Se edellyttää omien resurssien hyödyntämistä kuten kokemustietoa ja vuorovaikutustaitoja siten, että kykenee tekemään kulloiseenkin tilanteeseen sopivia valintoja ja päätöksiä (esim. Giddens 1984, 9, 14; Bourdieu 1977, 128; Gordon 2005, 115; Eteläpelto ym. 2011, 12–13; Vaattovaara 2015, 77.)

Tuon siihen [aulaan] aina sitten kukkia ja leikkokukkia tai muuta mut nyt siinä on ruukkukukka. Niin kyllä sitä semmosta saa tehdä, jos on innostusta ja kuntoo ihan varmasti, vaikka minkälaista. Minä siihen tyynyt toin, kun siinä oli huonokuntoisia, joiden oli vaikea istua, (--) saa siihen istua ja hommattiin korkeempi tuoli johtajalta. Sanottiin, että Kalevin pitää saada tuoli, kun se tuli sairaalasta. Sillä on niin hirveen huonot jalat, että ei pääse istumasta. Kyllä se tuli heti, kun sanottiin, että meillä ois nyt sellane tarve. Kyllähän joka kerroksessa tarviis, niin myö nyt oltiin vähän lujempana, niin saatiin heti. (8)

Kun vallankäytön esteenä vain harvoin ovat rakenteelliset tai diskursiiviset täytymiset, muotoilevat vallankäyttöä fyysiset kyvyt. Vallan positiot usein nivoutuvat kykyyn liikkua sekä haluun toimia yhteisöllistä toimintakulttuuria rakentavissa tai ylläpitävissä toimijuuksissa. Kun vallankäyttöä perustellaan

kokemuksen tuomana osaamisena tai ruumiillisena kykenemisenä, vaikuttaa päätöksentekoon vallankäytöstä haluaminen ja toimeenpanoon myös tahtominen. Cleggiin (1989) viitaten vallan käytäntöjen monitasoisuus edellyttää taitoa ymmärtää järjestelmätasoiset käytännöt ja säännöt, ymmärrystä rakenteiden keskinäisissä suhteissa sekä halua toimia tavoitteellisesti vuorovaikutussuhteissa näillä tasoilla.

Toimijana palvelutalossa halutaan toteuttaa itseä ja tahdotaan vaikuttaa rakenteisiin yhteisön muiden jäsenten eduksi. Samalla palvelutalon yhteisö toimii myös omaa toimijuuden tuntua rakenteistavana foorumina ja toimijuuden vahvistajana. (Ks. myös Seppänen & Haarni 2016, 116.)

Kyllä minä olen joutunut hirveästi itseäni hillitsemään –minä olen ollut sellainen äkänen ihminen. Minä en enää sano, mitä minä ajattelen. (17)

Tärkeänä vallankäytössä on tunne hyväksytyksi tulemisesta muiden asukkaiden keskuudessa. Arvostusta tunnustellaan ja haetaan hyväksyntää omille ratkaisuille siitä, millaisella toimijuuden asteella tai statuksella halutaan toimia yhteisön arjessa. Saatu arvostus heijastuu onnistumiskokemuksista, kun on voinut järjestää asukastapaamisia, joihin aktiivisesti osallistutaan, tai vastaavasti ilona siitä, että joku näkee vaivaa muiden puolesta.

Se, että asukkaita kuullaan palvelutalon henkilöstön taholta ja heidän toiveitaan toteutetaan toiminnan järjestämiseksi, on myös tärkeä arvostuksen tunteen lähde. (Ks. myös Romakkaniemi & Järvikoski 2013.)

Täällä on niin vapaata se oleminen, saa mennä ja tulla kun halutaan, saa laittaa itse ruokaa ja jos ei haluta, mennään alas [ravintolaan (--)] Ja saa kukkia hoitaa – Niin ja nyt minut on vähän valtuutettu hoitamaan ulkokukkia. (6)

Palvelutalon asukkaiden toimijuus valtasuhteissa näyttäytyy relatiivisena, rationaalisenä ja intentionaalisenä toimintana, josta asukkaat vastavuoroisesti suhteessa rakenteisiin ja toisiinsa hyötyvät. Vallan muodostuminen suhteissa ei ole vain ikääntyneen omista päätöksistä riippuvainen, vaan siihen vaikuttavat muut asukkaat ja toimintaympäristö. Toimijuus on

yksilön kyvykkyyttä toimia ja taitoa käyttää näitä tarjolla olevia ulkoisia mahdollisuuksia ja reunaehtoja. Vallankäyttöä ovat valinnat toimia, jos ikääntynyt näin haluaa, resurssina toisille ja vaikuttaa heidän toimijuutensa kohteisuuteen. Samalla jaetun toimijuuden toinen osapuoli voi vaikuttaa vallankäyttäjän toimijuuteen.

8.4. Tulevaisuus on tunteen asia

Luvussa 7.1. tarkastelin ikääntyneiden tulevaisuuden ajatuksia ja suunnitelmia suhteisuuden ja vallankäytön näkökulmasta. Tässä luvussa jatkan tulevaisuuden tarkastelua toimijuuden kohteisuuden näkökulmasta: Millaisina kykenemisen, haluamisen, voimisen, osaamisen, täytymisen ja tuntemisen ulottuvuuksia puheenvuoissa esiintyy.

Toimijuutta ei voi määritellä etukäteen valmiiksi, koska se hahmottuu kulloisenkin elämänkulun vaiheen tarpeiden ja tavoitteiden pohjalta. Näin toimijuus myös palvelutalossa muotoutuu käsillä olevasta elämänkulusta käsin ja suhteessa muihin toimijoihin, rakenteisiin ja elämänvaiheisiin (ks. Kupari & Tuomaala 2015, 180). Elämänkulun vaiheeseen kuuluu, että ikä tuo elämään muutoksia, joihin on sopeuduttava.

Sen tunnustaminen, että voimavarat hupenevat, ei ole itsestään selvää. Haastateltavat eivät korkeaan ikäänsä vedoten halua tehdä toiminnallista tulevaisuuden suunnittelua muutamaa viikkoa pitemmälle. Lyhyestä aikaulottuvuudesta huolimatta itseä toimijana ajatellaan kykenevänä, osaavana, voivana, haluavana ja tuntevana myös jäljellä olevan elinajan toiminnoissa. Elämältä odotetaan sosiaalisissa suhteissa sopusointuisuutta ja elämänkulun avautuvina mahdollisuuksina toivotaan tasaisuutta ja mahdollisimman vähäisiä muutoksia arjessa ja ympäristössä.

T: Entä millaiset ovat tulevaisuuden suunnitelmat?

H: Kyllä niin tuota et jos sanotaan ihan suoraan, ei tämän kummempaks voi mennä. Ei oo mitään, jota kaipaa – tai muuta. No, sitten mitä tulee etteen, se on sitten eri asia (8)

Muuttumattomuutta odotetaan oman ruumiin kyvyiltä samalla, kun tiedostetaan, että ”ruumiin aika” elää omaa arvaamatonta, yksilöllistä ja toimijuuteen voimakkaasti vaikuttavaa elämäänsä. (Ks. Rajala 2016.) Tämä huomioon ottaen arjen valintoja ajatellaan muotoututtavan sen mukaan, mikä tuntuu hyvältä ja toimijuuden kannalta tarkoituksenmukaiselta. Yleensä osataan varautua siihen, että valinnat tulvaisiin tekemään ruumiin asettamien ehtojen ja rakenteiden tuottamien resurssien rajoissa. Nopeaa yhteiskunnan rakenteiden muuttamista aineistossa pohditaan, mutta sillä ei ajatella olevan tulevaisuudessa merkitystä itselle, vaan läheisille. Palvelutalo ja läheiset tarjoavat suojaa näiltä muutoksilta, joita ei nähty itselle mahdollisuuksina, vaikka ovat mielenkiintoa herättäviä asioita.

Toimintakyvyn mahdollisiin muutoksiin varaudutaan elämänstrategialla, jossa pyritään säilyttämään autonominen toimijuus. Arvio tulevaisuudesta sisältää tietoisuuden siitä, että tarvittaessa on oltava kykyä oppia toimimaan uusissa ja rakenteiltaan muuttuvissa toimintaympäristöissä. (Ks. Jyrkämä 2007a, b.) Aikaisemmin oli varauduttu fyysisen toimintakyvyn muutoksiin muuttamalla palvelutaloon kotiympäristön esteellisyuden vuoksi. Tulevaisuudessa ajatellaan hyödynnettävän palvelutalon tarjoamia palveluja, sosiaalisia suhteita ja tietoa, jonka avulla voidaan kompensoida esimerkiksi heikkenevää liikkumiskykyä.

T: Mistä olette saaneet apuvälineideoita?

*H: Otin (miehen potkupyörän) silloin käyttöön, vaikka en olis tarvinnu. Minä otin kauppaan ja ajattelin, että tämän on hyvä ottaa kauppaan, ei tarvii kantaa. Sen jälkeen 3 vuotta sitten sain sellaisen huimauskoh-
tauksen, sitten minä sain sen rollaattorin (--). Ja siinä olen vaan oppinut
huomaamaan, että tämän on hyvä peli. Sitä sitten tarvitsee ja uskaltaa
lähteä, kun se askel käy jo sellaiseksi, että ei tarvitse paljon olla mitään,
kun voi viiä nurin. Niin se on hyvä jo vähän ennakolta... (12)*

Varautuminen ja odotukset tulevasta kohdistuvat hyvin konkreettisiin oman toiminnan ylläpitämiseen liittyviin asioihin. Jyrkämä (2008) näkee, että toiminnan suuntautuessa tulevaisuuteen ikääntyneillä on tietoisia ja tiedostamattomia mielikuvia siitä, mitä hän haluaa saavuttaa toiminnallaan.

Samoin hänellä on mielikuvia keinoista saada aikaan toivottu asia. Tulevaisuutta koskevassa pohdinnassa on menneisyyttä ja nykyisyyttä runsaammin ajatuksia toimijuuden kohteisuuden muutoksista kyvyttömyyden ulottuvuuksina, joihin on vaikea hahmottaa positiivista jatkumoa. Tulokset myötäilevät Jyrkämän (2008; ks. myös Vuoti 2011) näkemyksiä, joiden mukaan ikääntyneen käsitys itsestä fyysisenä toimijana ei ole kirkastuva, vaan tulevaisuuden ajatellaan tuovan tilanteita, joissa riippuvaisuus lisääntyy ja kyvyttömyys johtaa autonomian pienenemiseen.

(--) yhteydet omaisiin on sillä lailla hyvin. Ja kun on nappi (turvahälytin) tuossa, jos sattuu kaatumaan tai on sydänjuttuja. Vaikka se vähän maksakin, mutta en minä sitä pahaksi pane, onko se 72 euroa. – Se nousi sen 2 euroa, se kuukausimaksu ja siihen tulee se turvapuhelin (8)

Eroten Juha Soivion (2003, 167–168) näkemyksistä sairauksista ei haluta puhua niin, että ruumiista olisi tullut tarkkailun kohde tai toimijuutta olisi selitetty sairauden aiheuttaman kärsimyksen kautta. Sen sijaan haastattelupuheista ilmeni, että ruumiin haurastumisessa oli sosiaalinen ulottuvuus, joka vaikuttaa myös tulevaisuudenkuviin. Yhteistä on myös näkemys siitä, että toimijuuden mahdollisuudet tulevat olemaan eri asukkailla erilaiset, koska ruumis omalla arvaamattomalla tavallaan tulee muotoilemaan kykeneväsyyttä tulevaisuuden arjessa. – kuten se on jo nyt tehnyt.

Mä oon varmaan viimeisen vuoden aikana vanhentunut viisi vuotta. Se vissiin tapahtuu sillai sykäyksittäin. Että mulla on ollu tää talvi, että en ees ennen ajatellu, (--) huomasin, että vanhenen. Mutta en ole kokenut, että olen vanhus, enkä edes hyväksynyt sitä omalle kohdalle. Tänä talvena olen kokenut, että en jaksa. Kun mietin, pitisikö mun tuonna kaupunkiin lähteä, mä en jaksa. Ei se ole pitkä matka. Ja se ottaa mua päähän! (4)

Yhteiset pohdinnat ruumiin asettamisessa rajoissa selviytyä arjessa tuottaa myös innostusta huolehtia riittävästä liikunnasta. Sopeutumisen ja luopumisen ajatellaan tulevaisuudessakin olevan osa arkea, mutta vastavoimaksi tarjotaan oman kunnon ylläpitämistä, joista kävely ja uiminen ovat keskeisiä.

Suhteet omaisiin nähdään tärkeinä ja niissä toivotaan muuttumattomuutta. Ne luovat pysyvyyttä ja otetta arkeen, jossa isänä, äitinä tai isovanhempina oleminen näyttäytyy sidoksena menneisyyden, olevan ja tulevan välillä. Se on vahva kehys olemassaololle, jossa toimijuuden kohteisuuden ja suhteisuuden tiedetään olevan muutoksessa. Sukupolvien jatkumossa perheyhteys tarjoaa paikan totutulle ja halutulle roolille tulevaisuudessa. (Ks. Vuoti 2011). Sukupolvierot tulevat esille verrattaessa tämän tutkimuksen tuloksia Juvosen (2015) nuorisotutkimukseen siinä, että nuorille täytyminen jäsentää asemaa sukuyhteisössä, mutta ikääntyneille suku on jatkuvuudesta ja pysyvyydestä kiinni pitävä toimijuuden voimista vahvistava resurssi.

Yhteenvetona voi todeta, että tulevaisuudelta odotetaan itseän kohdistuvaa arvostusta, tulevaisuus on tunteen asia. Haastattelupuheissa korostuu toivomus siitä, että jos riippuvuus palveluista lisääntyy, palveluiden tuottajat edelleen osoittaisivat arvostusta haastateltavia kohtaan ja tukisivat autonomista toimijuutta. Toivo ja luottamus kanavoituvat motivoituneena haluna ottaa apua vastaan, mutta myös tahtona arvokkaaseen kohteluun toimijuuden kohteisuuden muuttuessa. Tältä pohjalta halutaan yhteistyösuhteissa jo nykyarjessa varmistaa tulevaisuuden arjen sujuminen palvelutalon henkilöstön ja asiantuntijoiden kanssa. Omaisilta toivotaan taustatukea arjen sujumiseksi, mutta ennen kaikkea arvostusta sitä roolia kohtaan, jossa ikääntynyt on perheessään vanhempana ja isovanhempana.

9. Johtopäätökset ja arviointi

9.1. Suhteisuus ja valta tuottavat jaettua toimijuutta

Tässä sosiaaligerontologisessa tapaustutkimuksessa tarkastelen palvelutalossa asuvien ikääntyneiden toimijuutta ja sen muotoutumista palvelutalon arjessa. Tulkitsen haastattelukeskusteluihin sisältyviä kuvauksia toiminnasta, joka suhteisena paikantuu palvelutalon sosiaalisiin rakenteisiin ja vuorovaikutussuhteisiin. Tulkitsen valtaa kuvaavia päätöksiä näissä suhteisuuden toimintakäytäntöihin liittyvissä valinnoissa, ylläpitämisessä ja uusintamisessa. Olen edelleen tarkastellut toimijuusteoreettisen keskustelun ja empiirisen aineiston välistä vuoropuhelua tutkimalla toimijuuden modaliteettien heijastumista suhteisuutta ja valtaa sisältävissä arjen toimintakäytänteissä. Tässä luvussa nostan esille keskeisiä tuloksia ja pohdin modaliteettikehikon käyttöä ikääntyneiden palvelutalossa asuvien ihmisten toimijuuden tutkimisessa.

Toimijuusteoreettisen ajattelun mukaisesti ikääntyneen toimijuus on prosessi, johon vaikuttaa mennyt elämäntie ja ajatukset tulevasta, joten olen linkittänyt toimijuuden tarkastelua nykyhetken lisäksi menneeseen ja tulevaisuuspuolelle. Toisiinsa niveltävät ikäsidonnaiset siirtymät ovat olleet ikääntyneiden elämäntieissä tiiviisti yhteydessä sosiaalisten järjestelmien, rakenteiden ja yhteiskunnan historiallisten kehityskulkujen kanssa. Niiden muovaamat ikään, sukupuoleen, sukupolveen, yhteiskunnalliseen asemaan ja ympäristöön liittyvät diskursiiviset odotukset ovat kanavoituneet kollektiivisena toteutuneeseen toimijuuteen. Eläköitymisen jälkeen yksilöllinen toimijuus on vahvaa individualistista elämäntyyliä toteuttavassa arjessa. Riippuvuuden lisääntyessä omaisten ja asiantuntijoiden rooli näyttyy yhteistoimijuutena haettaessa ratkaisuja elämäntien suunnan muutoksissa.

Palvelutalossa hoivan, terveydenhuollon ja asumisen asiantuntijoiden rooli on vahva, mutta se näyttää muuntuvan ikääntyneen arjen autonomiaa tukevaksi, jaetuksi toimijuudeksi. Asiantuntijat ja hallinnon rakenteet toi-

mivat taustalla tilanteisesti käytettävissä olevina resursseina ja sosiaalisten toimintakäytänteiden mahdollistajina. Kristiina Härkäpään (2013; ks. myös Romakkaniemi & Järvikoski, 2013, 39, 43.) mukaan jaettua toimijuutta pidetään tasavertaista kumppanuutta osoittavana toimintamallina, jossa henkilöstö ja asukas vastuuta jakaen tekevät yhteistyötä yhdessä sovittun päämäärän saavuttamiseksi. Tässä tutkimuksessa asiantuntija on taustalla ja jaetun toimijuuden ensisijaisiksi kumppaneiksi nousevat toiset asukkaat. Henkilöstön toimintaa kuvaa pyrkimys tukea ikääntyneen asukkaan asettamia tilanteisia preferenssejä.

Jaettua toimijuutta leimaa yksilöllisen toimijuuden päämäärien mukainen sitoutuminen yhteiseen toimintaan, ikääntyneiden tasavertainen vastuu ja rakenteiden tuottama tuki. Erotuksena työelämän aikaisista yhteiskunnallista muutostahtoa ilmaisevista kollektiivisen toimijuuden vaatimuksista jaettu toimijuus ilmentää palvelutalon asukkaiden yhdessä olemisen tavoitetta. Ensisijaisena tarkoituksena ei ole saada aikaan muutosta olosuhteissa. Pyrkimyksenä on yhdessä olemisen kautta vahvistaa eri toimijapositioihin liittyvää toimijuutta ja tarvittaessa poistaa osallistumisen esteitä palvelutalon sosiaalisissa toimintakäytänteissä. Jaetun toimijuuden taustalla on asukkaiden keskinäinen iän ja asumisen muodon synnyttämä yhteydentunne, jossa vuorovaikutussuhteet tuottavat yksilöllistä toimijuutta tukevaa jaettua toimijuutta.

Palvelutaloon muuttamista kutsun toimijuuden teoksi, jolla asetutaan vanhan ihmisen positioon. Muuton takana on ollut ensisijaisesti toimijuuden toteutumisen varmistaminen ja vasta sen jälkeen neuvottelu toimijuuden toteutumisen paikasta. Vanhenemisen seurauksien kokeminen ruumiillistuneina, tietoisuus tilallisesta ja ajallisesta rajallisuudesta sekä ymmärrys siitä, millainen sosiaalinen ympäristö tukee parhaiten toimijuutta, vaikuttivat uuden kotiympäristön, palvelutalon, valintaan asuinpaikaksi. Kun haurastuva ruumis määrittelee toimijan arkea ja osoittaa toimijuudelle paikan, se rakenteiden tavoin mahdollistaa, edistää tai rajoittaa toimijuuden tekoja. Samalla, kun halutaan elää autonomisena ja omaa tahtoa toteuttavana toimijana, ollaan riippuvaisia ulkoisista resursseista ja omista taidoista hyödyntää niitä. Lisääntyvä riippuvaisuus edellyttää ikääntyneeltä jatkuvia neuvotteluja ympäristön kanssa oman toimijuuden ylläpitämiseksi.

Puhun tutkimuksessani ikääntyneiden elämänkulussa neljännessä iästä ja korostan, että sillä ei ole tiettyä mekanistisesti määrittyvää alkamisajankohtaa vanhuudessa. Kun eläköitymisen jälkeen on elämää parhaimmillaan jäljellä lähes yhtä paljon kuin on ollut vuosia työkäisenä, korostuvat ikääntyneiden erilaisuus ja ikääntymisen vaihteellisuus. Näen neljännen iän sijoittuvan elämänvaiheeseen, jossa ruumiin vanhenemisen muutokset tuottavat tasa-painottelua toimijuuden kohteisuudessa siinä määrin, että autonomisuuden säilyttäminen edellyttää lisääntyvää palveluiden käyttöä. Tämä vaihe oman tai puolison elämänkulussa on ollut ratkaiseva palvelutaloon muuton syy.

Saarenheimon (2014, 13) näkemyksiä mukailten siirtymä eläkkeelle jäämiseen kiinnittyvästä kolmannelta iästä neljälle ikään näyttää liittyvän palvelutarpeen, riippuvaisuuden ja toimijuuden kohteisuuden välisiin eroihin. Eläkkeelle jäämisen vaihetta, alkavaa kolmatta ikää, kuvastaa toiminnallisuus ja liikkuvuus kodin ulkopuolella. Neljännessä iässä varmistetaan palveluiden avulla arjen sujuvuus ja eletään arkea aikaisempaa suppeammassa elinpiirissä. Palvelutalossa asuvat ikääntyneet itse korostavat joko jo olevaa tai nähtävissä olevaa tulevaa palveluiden tarvetta lisäävää pysyvää toimintakyvyn muutosta. Heikentyvä toimintakyky aiheuttaa toimijuuden kohteisuuksissa vaihteluita, kuten kykenemisen muutoksia.

Haastateltavat tunnistavat, että palvelutaloa instituutiona pidetään vanhuuden ongelmia korostavana laitospäiväkeskityksenä. Tällaisen ajattelun he näkevät liittyvän yleisesti vanhojen ihmisten toimintakyvyn muutoksiin. He itse tarkastelevat palvelutaloa ensisijaisesti tilana, jossa koti sijaitsee. Palvelujen saatavuuden ja esteettömän ympäristön vuoksi halutaan koti palvelutalosta, mutta palvelutalo kokonaisuutena ei ole sama kuin koti. Kotioven ulkopuolella palvelutalossa on tiloja, joissa voi olla sosiaalisessa vuorovaikutuksessa muiden asukkaiden kanssa, kuten ravintolassa, puutarhassa tai oman kerroksen aulatilassa. Nämä tilat eivät ole osana kotia, mutta edistävät toimijuutta ja kotona viihtymistä.

Koska kodin yksityisyyttä joudutaan ulkopuolisille puolustelemaan, puhutaan korostetusti kodista ehdottomana oman hallinnan alueena. Se ei estä hyväksymistä sitä, että oman turvallisuuden takia on tilanteita, jolloin ikääntynyt joutuu kodissaan olemaan tilanteisesti täysin henkilökunnasta riippuvainen. Koti on niin tiiviisti omaa aluetta, että vain harvojen haasta-

teltävien kohdalla naapuruston keskinäisen jaetun toimijuuden sosiaaliset käytännöt ulotetaan sinne. Koti tuottaa oman elämän hallinnan tuntua. Se on osa ympäristösuhdetta, johon liittyy tunteita ja muistoja, samalla, kun asumisella osoitetaan tapaa olla yhteiskunnassa.

Toimijuuden toteutumiselle koti luo perustan, mutta kotiutuminen edellyttää, että kotia ja sen ympäristöä on mahdollista muokata. Osalle ikääntyneistä se tarkoittaa keskittymistä kodin paikan luomiseen toimijuutta tukevaksi, osalle edellisen lisäksi vaikuttamista elinympäristön toimintaan. Kodin sisäistä ja ympäristöön liittyvää arkilogiikkaa muotoutettaessa tiedostetaan sosiaaliset ja normatiiviset odotukset, mutta toimijana ei välttämättä haluta antautua niiden muovaamiin rooleihin. Halutaan löytää toimintatapoja, jotka tuntuvat itselle hyviltä, tiedetään olevan mahdollisia ja joihin kyetään. Kun näitä uusia toimintatapoja toteutetaan, koetaan käytettävän valtaa. Ikääntyneen käyttämä valta palvelutalossa on arkivaltaa, joka liittyy päivän toimintoihin liittyviin päätöksiin.

Siinä missä hakeutuminen palvelutaloon perustuu pragmaattisena varautumisena tulevaisuuteen, asumiseen palvelutalossa vaikuttaa tilanteinen harkinta siitä, miten sosiaalisia rakenteita ja vuorovaikutussuhteita voidaan parhaiten hyödyntää toimijuuden tukena. Kokemuksen perusteella osataan arvioida omien tarpeiden mukaiset arjen toimivuuden vaatimukset ja tältä pohjalta tahdotaan vaikuttaa oman fyysisen ja sosiaalisia suhteita sisältävän elinympäristön muotoutumiseen.

Toimijuus saattaa näyttäytyä ulospäin pienenä toimijuutena, jopa vetäytymisenä, mutta vahvan toimijuuden tunnon kehystämänä. Feministisessä tutkimuksessa (esim. Honkasalo 2008, 207) puhutaan arjen pienestä toimijuudesta, jolla pidetään kiinni rutiineista muuttuvassa maailmassa. Tämän tutkimuksen aineiston perusteella väitän, että jaettu toimijuus tuottaa uskallusta muuttaa vuorovaikutukseen liittyviä arjen rutiineja toimijuuden tilanteisuuden mukaisesti, koska jaettu toimijuus toimii oman toimijuuden tukena. Sen sijaan toimijuuden teot saattavat näyttäytyä vaatimattomilta, jopa passiivisilta, jota Gordon (2005) kuvaa hiljaisena toimijuutena. Toimintaan johtaneet päätökset ovat kuitenkin harkittuja ja itsenäisiä tekoja ja arvoitetaan sitä, että on mahdollista muotouttaa toimintaa oman toimijuuden tavoitteiden mukaisesti.

Jaetun toimijuuden ollessa merkittävässä roolissa ikääntyneen arjessa, sen voisi ajatella toimivan osaltaan myös yhteiskunnassa vallitsevan individualismin vastavoimana. Näyttää kuitenkin siltä, että jaettu toimijuus vahvistaa yksilöllistä toimijuutta ja saattaa olla myös sen tilanteinen ehto. Näin vallankäytön ensisijainen tavoite vuorovaikutuksellisissa suhteissa on tukea omaa toimijuutta elämänkulullisena jatkumona ja sen ohella tuottaa yhteisöä vahvistavaa jaettua toimijuutta yksilöllisen ja sosiaalisen risteyksessä.

Asukkaat pitävät merkittävänä oman vallankäytön muotona sitä, että he itse päättivät, miten ja milloin he käyttävät sosiaalisten suhteiden ja rakenteiden tuottamia resursseja. Tämä tutkimustulos myötäilee Giddensin näkemystä (1984) siitä, että vanhuus ja vanheneminen on sosiaalisesti tuotettu prosessi, jossa toimijuus muotoutuu rakenteiden ja toimijoiden keskinäisessä riippuvuudessa ikääntyvän ja hänelle mahdollistuvien resurssien välisenä suhteena. Valta näyttäytyy ikääntyneiden arjen päätöksinä näiden resurssien hyödyntämiseen liittyvissä toiminnoissa muotoiltaessa jaettua toimijuutta oman toimijuuden vahvistajana. Jaetun toimijuuden toteutumisessa voi vallan nähdä vallan ja vastuun rajapinnoilla liikkuvana *jaettuna valtana*. Se näyttäytyy tilanteisesti yhteisenä tahtona saavuttaa tavoiteltu asia tai päätöksenä kanavoida toiminnallista valtaa yhteisön jäsenelle. Siinä yhdistyy power to -valtakäsityksen mukaisesti toimijoiden kykyjen ja rakenteiden pelisääntöjen yhteen sovittaminen yhteistyöhön pakottavissa riippuvuussuhteissa.

Jatkotutkimukseksi pidän tärkeänä tarkastella jaetun toimijuuden merkitystä palvelutalossa asuvan ikääntyneen toimijuuden tuntoa tukevana tekijänä eri sukupuolten näkökulmasta. Tässä tutkimuksessa pääasiassa naisten tuottaman aineiston pohjalta tulkitsen, että yhteisön toimintakäytänteisiin liittyvät vallankäytön positiot tukevat heidän toimijuuttaan. Miehet puolestaan korostavat yhteisön ulkopuolista vaikuttamista, johon ovat aikaisemmin tottuneet, mutta antoivat arvoa sille, että naiset ovat aktiivisia jaetun toimijuuden tuottamisessa. Kysymykseksi jää, millaista toimijuutta miehet haluavat ylläpitää ja miten sosiaaliset toimintakäytännöt tukevat heidän valtapositioitaan tai intentioitaan palvelutalossa?

Jaettu toimijuus vahvistaa kokemusta yksilöllisestä toimijuudesta, tuottaa yhteistä toimintakulttuuria ja vastuuta toisista. Toimintakulttuuriin kaivataan myös keskustelua ihmisen olemassaolon merkityksestä. Palvelutaloyhteisön

olisi pystyttävä luomaan luottamusta siihen, että siellä ymmärretään elämäntilanteisen, eksistentiaaliseen olemassaoloon liittyvän pohdinnan merkityksellisyys ja siihen liittyvät vuorovaikutukselliset vetäytymisen tai liittymisen tarpeet yhtä hyvin kuin murtuvan fyysisen kykenemisen tuottamat tarpeet. Tämä voi vapauttaa tuomaan julki olemassaolon kysymyksiin liittyviä tunteita, jotka auttavat iäkkäitä tiedostamaan oman toimijuutensa tuntuun vaikuttavat lähteet ja ymmärtämään vanhenemisen tuomia toimijuuden muutoksia.

9.2. Voimista tukeva ympäristö luo suhteiden ja vallankäytön mahdollisuuksia

Tutkimustehtäväni on laadullisen tapaustutkimuksen tapaan täsmentynyt ja jäsentynyt prosessin aikana samalla, kun toiseen tutkimuskysymykseen vastatessani olen ohjautunut tarkastelemaan yhä tiiviimmin yksilöllisen toimijuuden muotoutumista sosiaalisissa toimintakäytänteissä. Abduktiivisen sisällönanalyysin tarjoaman tutkimusorientaation mukaisesti palaan tarkastelemaan toimijuuden eri ulottuvuuksien haluamisen, kykenemisen, osaamisen, tuntemisen, täytymisen ja voimisen välisen dynamiikan ja teorian välistä vuoropuhelua aineistossa.

Toimijuusanalyyssissä korostuu kykenemistä uhkaava haurastuva ruumiin toimijuus, joka ehdollistaa arjen toiminnan tavoitteita ja motivaatiota kuvaavaa haluamista, mutta korostaa päämäärätietoista ja valtaa kuvaavaa tahtomista. Toiminnan tavoitteita asetetaan kykeneväisyyden rajoissa ja tahtomista ilmaistaan oman toimijuuden varmistamiseksi. Kolmas vahvasti esille nouseva toimijuutta rakentava ulottuvuus on mahdollisuuksien ja vaihtoehtojen valintaa korostava voiminen. Voimista tukeva elinympäristö raivaa paikkoja vallankäytölle sosiaalisissa toimintakäytänteissä, niiden ylläpitämisessä ja uusintamisessa.

Vuorovaikutukselliseen toimintaan johtavat valinnat ja päätökset palvelutalossa kuvastavat arkipäivään ankkuroitunutta tavoitteellista toimijuutta, jolla on merkitystä ikääntyneen autonomisuuden kokemukselle. Se sisältää toimijuuden tuntuun ja tunteeseen liittyvän ajatuksen elämisestä oman elämän subjektina (ks. myös Gordon 2005, 119) huolimatta lisääntyvästä

tilanteisesti muuttuvasta riippuvuudesta. Valintoja, jotka johtivat sosiaaliseen vuorovaikutukseen, perustellaan sillä, että halutaan olla joukossa mukana. Vähäisemmässä määrässä on valintoja, jotka johtavat vetäytymiseen sosiaalisista kontakteista. Valtaa osoittavat valinnat tarjolla olevista vaihtoehdoista raivaavat tilaa jaettua toimijuutta edistävälle ja samalla omaa toimijuutta tukevalle osallistumiselle, mutta myös sosiaalista vuorovaikutusta rajaaville yksilöllisille valinnoille.

Toimijuuden mahdollistaa tunto siitä, että itsellä on valtaa tehdä valintoja, vaikuttaa ja saada aikaan asioita. Näihin valintoihin pohjautuvat asukkaiden keskinäiset valtasuhteet ovat intentionaalisia, mutta valtaa ei kohdisteta hallitsemaan muita, se ei näyttäyty kiinnostavalta. Valta näyttää kytkeytyvän haluta ja tahtoa -ulottuvuuteen, koska vallankäyttö edellyttää siihen motivoitumista. Tulokset tukevat Sulkusen & Törrösen (1997) ajattelua siitä, että haluta -modaliteetin rinnalle tarvitaan myös tahtoa ilmaisemaan haluamista vahvempaa päämäärää. Tahdon ilmenemistä olen arvioinut olevan silloin, kun ikääntynyt vaatii esimerkiksi palveluihin liittyvän asian tapahtumista. Haluaminen kohdistuu omalle toiminnalle asetettuihin tavoitteisiin.

Vuorovaikutukseen ja sosiaalisiin toimintakäytäntöihin liittyvät haluamisen valinnat voivat osoittaa myös arvostusta yhteistä toimintaa kohtaan. Itseohjautuvuus toiminnan kehittämisessä ja mukana olemisessä korostaa paitsi kokemuksen tuomaa osaamista, mutta ennen kaikkea moraalista toimijuutta, jota tunteminen ilmentää toimijuuden modaliteeteista. Haluaminen ja tunteminen ovat toisiaan täydentäviä, koska tunteen avulla voidaan kuvata haluamisen ja toiminnan tavoitteeseen pääsemisen suhdetta. Tämä näyttäytyy esimerkiksi siinä, että ikääntyneet arvostavat heidän sosiaaliselle toiminnalleen asetettujen tavoitteiden kunnioittamista, kun palvelutalossa luodaan tälle rakenteellisia mahdollisuuksia.

Jaettu toimijuus perustui yksilön haluamiselle ja kompetenssille tuottaa toimintaa, jota setlementin rakenteet muovaavat. Valta, jota asukkaat toteuttavat sosiaalisissa käytännöissä, muotoutuu samalla palvelutalon toimintaa palvelevaksi hallinnan tekijäksi. Sen tarkempi selvittäminen strategisena toimintana on tärkeä jatkotutkimusaihe toiminnan kehittämisen kannalta. Toimijuuden kykenemistä ja voimista tukeva toimintakulttuuri kuvastaa setlementtityön tapaa yhdistää toimijoita ja rakenteita yhteisöä vahvistavista

lähtökohdista käsin. Yksilön puolesta toimimisen sijasta asukkaita rohkaitaan osallistumaan yhteisön toimintaan. (Vrt. Roivainen 2002, 221–228.)

Se, miten asukkaiden voimista tukeva asiantuntijatoiminta on erottava tekijä muista vastaavista palvelutaloista, edellyttäisi vertailukohteen tunteista. Toimintatavan voi katsoa kuvastavan myös vanhuspalvelujen yleistä kehittämispyrkimystä asiakaskeskeiseen ja vanhusasiakkaan autonomiaa sekä vaikuttamismahdollisuuksia tukevaan palvelukulttuuriin. Joka tapauksessa asukkaan voimista tukeva toimintakulttuuri näkyy vahvasti ikääntyneen hakeutuessa palvelutaloon ja hänen siellä asuessaan.

Palvelutalossa luodaan sosiaalisia rakenteita ja toimintakulttuuria, joissa ikääntyneiden keskinäinen toiminta edistää yksilöllistä ja jaettava toimijuutta. Tätä vahvistaa työntekijöiden tilanteisesti ja tarvittaessa nopeasti reagoiva tuki, yhteistä toimintaa edistävät fyysiset ja palvelurakenteet ja yhdessä olemista ja päivittäisiä kohtaamisia tukevat tilat, eivät vanhenemiseen liittyvät ongelmat tai diagnoosit. Tilat suosivat sitä, että sosiaaliset suhteet tuottavat myös uusia toimintakäytänteitä (ks. Massey 2008, 144) ja tarpeita, jotka edellyttävät jaettava toimijuutta.

Kun tilat suosivat yhdessä olemista arjen toimintojen toteuttamisessa, kuten yhteisiä aamiaisia ravintolassa, tarjoavat ne myös mahdollisuutta rytmittää päivää. On myös tiloja, joissa voidaan yhdessä harrastaa ja viettää juhlia. Keskeisenä yhteisen toiminnan muotona nähdään kuitenkin se, että voi vain olla seurassa ja jutella ruokapöydässä, terassilla, saunassa, aulassa ja niin edelleen. Satunnaiset tapaamiset muodostuvat organisoimatta, mutta yhteiseen toimintaan tarvitaan usein myös tekijää, koolle kutsujaa ja hakijaa, jos joku ei ole paikalla. Näiden roolien täyttämässä palvelutalossa tuetaan asukkaiden halukkuutta, jopa tahtoa hyödyntää elämäkulkujen aikana hankittua osaamista ja tuottaa jaettava toimijuutta tukevaa toimintakulttuuria.

Tässä tutkimuksessa olen lähtenyt siitä, että tarkastelen sosiaalisissa toimintakäytänteissä ja vallankäytössä kaikkia kuutta modaliteettia. Vanheneminen on kuitenkin yksilöllistä ja arki on jokaiselle ikääntyneelle vaihteleva ja odottamaton. Samoin sosiaaliset suhteet koetaan omilla tavoilla merkitykselliseksi ja tarve yhteiseen toimintaan vaihtelee. Modaliteettien näen olevan hyödyllisiä yksilöllisessä ja palvelukohtaisessa toiminnan kehittämisessä, mutta ryhmissä elämänkulut ja tilanteiset muutokset tuottavat kerroksellisuutta ja

tarkasteluun haasteellisuutta. Tässä tutkimuksessa sosiaalisissa suhteissa ikään-
tyneiden keskinäisten valtasuhteiden aiheuttamien rajoitusten ja resurssien
tarkastelu jääkin pelkistetyksi. Se olisi kaivannut rajatumpaa tarkastelukulmaa
ja yksilö- ja ryhmäkohtaista havainnointia haastatteluaineiston tukena.

Kritiikkinä omalle tutkimukselle, tietoisena modaliteettien limittynei-
syydestä toisiinsa, ja ehdotuksena jatkotutkimuksille, pidän tarkoituksen-
mukaisena, että modaliteettien kirjosta otetaan yksittäisiä ulottuvuuksia tai
modaliteettipareja tarkastelun kohteeksi rajatuissa toimintakäytännöissä.
Kun palvelutalon sosiaalisissa toiminnoissa rakenteet osoittautuivat sosi-
aalisille suhteille ja päätöksenteolle vaihtoehtoja tarjoaviksi resursseiksi,
voisi tutkia rakenteiden tuottamia palvelukohtaisina voimista tuottavina
mahdollisuuksina. Esimerkiksi, kuinka turvapalvelut, kuten turvaranneke,
vaikuttavat ikääntyneen omanarvontunnetta ja tavoitteellisuutta kuvaavaan
haluamiseen toimia. Näin päästäisiin syvemmin tarkastelemaan toimijuuden
tilanteista muotoutumista ja sitä kautta kehittämään yksittäisiä palvelutoi-
mintoja sosiaalisen esteettömyyden näkökulmasta.

Esimerkkeinä toisiinsa kietoutuneista modaliteeteista on myös ruumiin
tuottama haurastuva kykeneväisyys ja siitä johtuva täytyminen tai tilantei-
sesti muuttuva kykeneminen haluamista, toiminnan tavoitteita ehdollista-
vana tekijänä. Ruumiin tuottamat mahdollisuudet toiminnan tavoitteisiin
kietoutuvina tekijöinä ovat tärkeä jatkotutkimuksen kohde, kun pohditaan
ikäntyvälle elintärkeää liikkumista ennaltaehkäisevänä tai kuntouttavana
toimintana. Yksinäisyyden kokemuksista tutkimukseni aineistossa vaiettiin
lähes kokonaan tai siitä puhuttiin muiden kokemuksina. Tämä jo sinänsä
olisi ollut mielenkiintoinen lähtökohta ja syy yksinäisyyden tarkastelun
syventämiselle jatkotutkimuksena. Tutkimuksessa olisi kiintoisaa tarkastella
toiminnan tavoitteisuudessa parina toimivan tunteen ulottuvuutta haluami-
sen ja toiminnan tavoitteeseen pääsemisen, onnistumisen tai epäonnistumisen
näkökulmasta.

Ikääntyneet itse eivät liitä osaamistaan tai uusien taitojen opettelemisen
tarvetta nykyarjen sosiaaliseen toimintaan. Se saattaa johtua haastattelun ky-
vyttömyydestä nostaa esille osaamiseen liittyviä teemoja tai sitten osaamisen
ulottuvuus korostuu vasta tilanteissa, joissa sen puute haittaa arjen sujumista.
Osaamisen näen kuitenkin kietoutuvan refleksiiviseen elämäntaitoon, jonka

avulla asetetaan tavoitteita ruumiillisen kykenemisen ja rakenteiden mahdollistaman voimisen reunaehdoissa. Vaikka kyvyt ovat murtumassa, taidot eivät ole hävinneet. Taitoa osoittaa se, että pystytään luomaan uusia toimintatapoja sujuvan arjen ja tyydyttävien sosiaalisten käytäntöjen muokkaamisessa. Osataan käyttää ympäristön tarjoamia mahdollisuuksia ja tiedetään oman toimijuuden rajoitukset.

Kuuden toimijuuden modaliteetin toisiinsa limittyminen osoittaa, että palvelutalossa asuvan ikääntyneen toimijuuden kohteisuutta muotoilee tilanteisuus voimakkaammin ja syvemmin kuin Erin Manningia (2016; 7-8) lainaten diskurssit, jotka ilmentävät valtavirta-ajatuksia toimintakyvystä, yksilöllisyydestä, yhteisöllisyydestä -tai toimijuudesta. Hieman toisella tavalla Jyrkämä kysyy (2007b, 195–196), ohjaako yksilö toimintaa omilla valinnoillaan ja missä määrin vai ohjaavatko sitä rakenteet ja eritasoiset lainalaisuudet? Tämän tutkimuksen tulosten perusteella lisäksi kysymyksen, voiko ikääntynyt ihminen toimia vapaan tahdon mukaisesti, kun ruumiin kykenemisen aste määrittelee toimijuuden kohteisuuden?

9.3. Jaettu toimijuus kietoutuu rakenteisiin

Keskeistä palvelutalon sosiaalisten toimintakäytänteiden arjessa on asukkaiden kokemus jaetusta toimijuudesta, joka tarjoaa tilaa omaa toimijuutta tukeville vallan positioille tai tuottaa yhteisöön kuulumisen tunnetta myös ilman konkreettista mukana oloa yhteisissä tapahtumissa. Useimmiten jaettu toimijuus on yksilöllistä toimijuutta vahvistavaa sosiaalisten toimintakäytänteiden tuottamista ja muovaamista haluamisen, tahtomisen ja voimisen kohteisuudessa. Sitä määrittelevät ruumiin tuottamat kykenemiseen vaikuttavat ehdot, joita palvelutalon rakenteet liudentavat luomalla toimijuuden toteutumiseksi jaetun toimijuuden mahdollistavia paikkoja.

Palvelutalossa eletessä sosiaaliset rakenteet nähdään resurssina, jonka toiminnan rytmit saattavat muotoilla arkea, mutta myös vahvistavat kykyä sosiaaliseen vuorovaikutukseen, toimijuuden ylläpitämiseen ja sellaiseen riippuvaisuutta sisältävään autonomiaan, johon voi sopeutua. Arjen toimijuutta voidaan toteuttaa sekä totunnaisesti että muutokseen tilanteisesti pyrkivänä.

Odotetun, mahdollisen ja toteutuneen toiminnan välillä on harmoniaa, johon tuo varmuutta palvelutalossa asutut vuodet. Tämän tutkimuksen haastatteluaineiston perusteella muutto palvelutaloon on osoittautunut onnistuneeksi ja toimijuutta tukevaksi valinnaksi. Mutta se on edellyttänyt tarkkaa etukäteissuunnittelua ja tutustumista settlementin palvelutarjontaan ja toimintaympäristöön.

Tulevaisuudelta toivotaan edelleen elinympäristön tukemaa autonomista toimijuutta. Sen toteutumiseen suhtaudutaan epäillen, mutta sosiaalisissa suhteita ylläpitämällä haluttiin varmistaa yhteistyön jatkuvuus oman palvelutalon kanssa. Siksi on luontevaa kysyä, miten yhteiskunta on valmis ottamaan vastaan haasteen ikääntyneen toimijan toiveesta autonomiseen vanhenemiseen? Tässä keskustelussa ratkaisevaa tulisi olla ikääntyneen oma kokemus ja arvio siitä, millaisessa elinympäristössä toimijuus koetaan parhaiten tuetuksi, eivät kulttuuriset puhetavat tai sosiaalisten rakenteiden luomat pakot. Jos kodin vaihtoehtona on laitokseksi mielletty palvelutalo itsemääräämisoikeutta ja yksityisyyttä rajoittavine käytäntöineen, on ymmärrettävää, että muuttaminen ei ole houkuttelevaa. Toisaalta, jos palvelutaloon voidaan muuttaa vasta sitten, kun kotona ei edes palvelujen avulla enää pärjätä ja toimintakyky on niin heikko, että sosiaalisia suhteita ei pystytä ylläpitämään, voi molemmissa paikoissa kokemus yhteisön ja yhteiskunnan jäsenyydestä jäädä vajaaksi.

Kotona asuminen muodostuu ongelmalliseksi siinä vaiheessa, kun ikääntynyt ei enää kykene poikkeamaan kodin ulkopuolelle. Käytännössä tämä tarkoittaa sosiaalisen vuorovaikutuksen vähentymistä tai loppumista. Kotipalvelujen kehittämisen rinnalla tulee kehittää palveluita, joissa ikääntyneet voivat jatkaa luontevasti ja valintojensa mukaisesti sosiaalista kanssakäymistä, olla yhteydessä omaisiin ja solmia halutessaan uusia ihmissuhteita. Tämän tutkimuksen perusteella palvelutalo on hyvä sosiaalisia suhteita tarjoava ympäristö. Siellä arki pohjautuu turvallisuuden tunteeseen siitä, että tarvittaessa asiantuntija-apu on lähellä. Tämä näyttää voimaannuttavan iäkkään ihmisen nauttimaan ympäristön sosiaalista tarjoumista ja hakeutumaan toimintaan, joka on mielekästä oman henkisen ja fyysisen kunnon ylläpitämiseksi.

Rakenteet toimijuutta tukevana ympäristönä korostuvat, kun asiaa tarkastellaan rakenteista lähtevänä. Haurastuvan kykenemisen vuoksi toimintarakenteet saattavat ehdollistaa osallistumista sosiaalisiin tilanteisiin.

Silloin rakenteet määrittelevät sen, millaisia vallan positioita on mahdollista ottaa haltuun tai millaisiin sosiaalisiin toimintoihin voidaan osallistua ja milloin. Palvelutalossa asuvien iäkkäiden toimijuutta tukevat sosiaaliset rakenteet ovat parhaimmillaan tulosta ikääntyneiden toiminnasta, mutta myös toiminnan syntymisen edellytys. Rakenteita ja toimijuutta on näin tarkasteltava yhtäaikaaisesti, jotta yksilöllisen ja jaetun toimijuuden edellytykset toteutuvat.

Kokemus toimijuudesta on toimijuuden tunnon tuottamaa. Se on riippuvainen toimijuuden tunnustamisesta, jota palvelutalossa osoitetaan toimintakykyä ylläpitävillä ja edistävillä rakenteilla. Palvelurakenteita ja toimintakulttuuria muotoiltaessa on tapausselementissä pystytty ottamaan huomioon ikääntyneen toimijuuden tilanteisuus. Ikääntyneen asukkaan arkivallan tukeminen ja sosiaalisten suhteiden vahvistaminen nivoutuvat toimintakulttuuriin, jossa kunnioitetaan asukkaiden autonomista asemaa. Silloin asukkaat voivat tehdä arjen kulkuun liittyviä päätöksiä luottaen siihen, että tarvittaessa arjen sujuvuutta edistävät naapurit ja henkilökunta.

Koska tämä tutkimus on tapaustutkimus, jolla olen ajatellut olevan merkitystä setlementtien palvelutoiminnan kehittämiseksi, kokoaan palvelumuotoja, joita haastateltavat arvostavat. Erityisesti arvostetaan sitä, että tukipalvelut ovat käytännöllisiä ja toimivia, joista useimmiten mainittuna on turvapu-helin: nappi seinässä tai ranneke ranteessa. Toimiminen tarkoittaa sitä, että hätätilanteissa apu saapuu minuuteissa palvelutalokampukselta, jossa on myös ympärivuorokautista toimintaa. Turvallisuuden tunnetta vahvistaa myös se, että työntekijä tulee varmistamaan tilanteen kaikissa hälytystapauksissa, myös vikahälytyksissä.

Palvelutalossa on pariskuntia, joista toinen on omaishoitaja. Omaishoi-tajien tukipalvelu on elämää helpottavaa, koska omainen voi olla asioinnin, matkan tai muun asian vuoksi toisessa yksikössä tai henkilökunta voi käydä kotona huolehtimassa omaisesta. Esimerkiksi yhden haastateltavan kohdalla ryhmähaastattelu ei olisi onnistunut ilman tätä palvelua.

Setlementin pyrittämä vapaaehtoistoiminta näyttäytyy tärkeältä tuki-palvelulta, kun tarvitaan asiointiapua tai saattajaa esimerkiksi poliklinikka-käynneille. Vapaaehtoistoiminnan merkitystä korostetaan myös tilanteissa, joissa puoliso on kotona saattohoidossa. Palvelutalon toimintakulttuurin

joustavuudesta puolestaan kertoo se, että saattohoidon toteuttaminen hoidetaan yhteistyössä kunnan viranomaisten kanssa.

Se, että palvelutalokokonaisuuteen kuuluu palveluasumisen ja tukipalvelujen lisäksi tuettua, laajennettua tuettua sekä tehostettua palveluasumista syventää työntekijöiden ammatillista osaamista kokonaisuutena. Palveluasumisen monipuolisuus tarjoaa myös mahdollisuuden jäädä tuttuun elinympäristöön, jos sairaudet tai toimintakyky edellyttävät nykyistä enemmän hoivapalveluita. Tähän kuuluu myös mahdollisuus edellä mainittuun saattohoitoon.

Vaikka kodeissa on keittiöt, on ravintolapalvelu tärkeä erityisesti yksin asuville asukkaille. Aamiaiset ja lounaat ravintolasalissa tuovat mahdollisuuksia tavata muita ja vaihtaa ajatuksia. Ravintolasta saa myös annoksia kotiin itse haettuna tai tuotuna. Ruokailu koetaan tärkeäksi sosiaaliseksi tapahtumaksi, jossa itse ruoka lopulta näyttelee pientä osaa. Arjen tukipalveluina tärkeitä ovat myös liikuntamahdollisuudet sisällä ja ulkona. Tasainen maasto antaa mahdollisuuden kävelyyn rollaattorin avulla tai ilman, saunominen ja uinti vetristävät niveliä ja tuovat hyvää mieltä. Liikunta on ryhmätyötä, jossa nautitaan ryhmästä ja itse liikkuminen ajatellaan täytymisenä, liikuntakyvyn ylläpitämisen keinona.

Sosiaalipoliittisten rakenteiden tasolla setlementtitoiminta saattaa näyttää julkista sektoria täydentävänä palvelutoimintana. Tapaussetlementti kuitenkin osoittaa, että sitä se ei ole. Setlementin palvelut voivat olla paikkakunnalla ainoat asukkaiden ajankohtaiseen tai ennakoituun tarpeeseen sopivat tai yksi vaihtoehto muiden joukossa. Tämä korostaa setlementtiliikkeen perustehtävää: Yhteiskunnan rakenteisiin liittyvien ongelmien tunnistaminen ja niiden poistaminen. ”Missä me nyt olisimme, jos ei olisi setlementtiä.” (R.2/14b)-toteamus ei ole retorinen. Se nousee huolesta, jonka käytännön kokemus on tuonut siitä, että ikääntyneillä on liian vähän asumispalveluja kodin ja laitospalveluasumisen välissä. Toiminta on arvovalintaista käytännön työtä. Olemassa olevasta todellisuudesta käsin luodaan elinolosuhteita, joissa rakenteet palvelevat ikääntyneiden tarpeita ja kiinnittymistä asuinyhteisönsä kautta yhteiskuntaan täysivaltaisena jäsenenä.

Haastatteluaineiston välityksellä olen saanut otetta ikääntyneiden palvelutaloasukkaiden toimijuudesta ja pyrkinyt ymmärtämään heidän toimi-

juuttaaan kontekstisidonnaisten tilanteiden tuottamina. Vaikka palvelutalon ylläpitäjän, setlementin toiminnan ja arvomaailman tunteminen on auttanut minua kontekstoimaan haastatteluaineistoja, olisi vuorovaikutustilanteiden havainnointi tuottanut vivahteikkaampaa tulkintaa sosiaalisista suhteista. Setlementtikontekstin tuttuus on voinut olla toisaalta myös esteenä nähdä rakenteiden taakse.

Pohdin tutkimusta tehdessäni myös sitä, millaista lisäarvoa olisi tuottanut omaisten ja henkilökunnan haastattelut. Todennäköisesti toimijuuden prosessien muotoutumisesta olisin saanut monipuolisemman kuvan ja ymmärtänyt toimijuuteen vaikuttavien rakenteiden merkitystä paremmin. Ratkaisullani pitäytyä vain asukkaiden haastatteluihin haluan korostaa ikääntyvää itseään arvokkaana tiedonlähteenä toimijuudestaan.

Haastatteluaineistosta huokuu vahva ja vivahteikas tahto -puhe, joka esimerkkeinä tarttuu mieleen. Toivon, että olen poiminut mukaan myös hiljaista ääntä ja yksinkertaista puhetta, jossa haluaminen ja tahtominen verhoutuvat viestiin elämäkokemuksen tahdittamasta ajattelusta. Ikääntyneen palvelutalossa asuvan ihmisen toimijuus on monimuotoista, jonka kohteisuutta tilanteisuus muovaa. Se on arjessa soljuvaa toimintaa, jota säädellään pienin elein ja harkiten. Viisaasti.

Lähteet

- Aaltonen, Terhi 2010: Taiteilija ei vanhene. Haastattelututkimus kuvataiteilijoiden ikääntymiskokemuksista taide maailmassa. *Studies in Education, Psychology and Social research* 397. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä University Printing House.
- Abramsson, Marianne 2015: Äldres bostadsval och preferenser – en sammanställning av aktuell forskning. Nationella Institutet för forskning om äldre och åldrande. Insitutionen för samhälls- och välfärdsstudier. Linköpings universitetet. Norrköping.
- Alasuutari, Pertti; 2014a: Empiirisestä ja teoreettisesta tutkimustyylistä. *Media & Viestintä* 3 (2), 81–88.
- Alasuutari, Pertti 2014b: Laadullinen tutkimus 2.0. 5. uudistettu laitos. 1. painos 1993. Vastapaino. Tampere.
- Andersson, Sirpa 2012: Ageing in place – Ikäihmisten asumisen ongelmat ja sosiaaliset suhteet. *Gerontologia* 26 (1), 1–12.
- Archer, Margaret S. 1995: *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge University Press.
- Archer, Margaret S. 2007: *Making our Way through the World: Human Reflexivity and Social Mobility*. Cambridge University Press.
- Arendt, Hannah 2002: *Vita activa. Ihmisenä olemisen taito*. Suom. Juha Koivisto. Alkuperäinen teos *The Human condition* vuodelta 1958. Vastapaino. Tampere.
- Bandura, Albert 2006: *Toward a psychology of human agency*. *Perspective of psychological science* 1(2). Stanford University.
- Barry, Norman 2000: *An introduction to modern Political theory*, Creative Pirnt & Design, Wales.
- Bass, Scott A. & Caro, Francis G. (2001): *Productive Aging: A Conceptual Framework*. Teoksessa *Morrow-Howell, Nancy & Hinterlong, James & Sherraden, Michael (toim.) Productive Aging. Concepts and Challenges*. The John Hopkins University Press. Baltimore, 37-78.
- Bauman, Zygmund 2001: *Community. Seeking safety in insecure world*. Polity Press. Cambridge.
- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott 1995: *Nykyajan jäljillä*. Suom. Leevi Lehto. Alkuperäinen teos *Reflexive modernization, politics, tradition and aesthetics in the modern social order* vuodelta 1994. Vastapaino. Tampere.
- Biggs, Simon 2004: *In Pursuit of Successful Identities and Authentic Aging*. Teoksessa *Tulle, Emmanuelle (toim.) Old age and agency*. Nova Science. New York, 137–155.
- Bourdieu, Pierre 1977: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Brunila, Kristiina & Isopahkala-Bouret, Ulpuukka 2011: Taloustalkoohenkisestä toistosta toisin tekemiseen. Teoksessa Eteläpelto, Anneli & Heiskanen, Tuula & Collin Kaija (toim.) Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Helsinki, 313-337.
- Clarkeburn, Henriikka & Mustajoki, Arto 2007: Tutkijan arkipäivän etiikka. Vastapaino. Tampere.
- Clegg, Stewart 1989: Frameworks of power. Sage. Lontoo.
- Clegg, Stewart & Courpasson, David & Phillips, Nelson 2006: Power and organization. Foundations for organizational science. Sage. Lontoo.
- Dewey, John 1988: The Middle Works of John Dewey: 1899-1924. Boydston Jo Ann (toim.) Human nature and conduct 1922. Volume 14. Southern Illinois University Press. Carbondale.
- Easthope, Hazel 2004: A place called home. Housing. Theory and society 21 (3), 128-138.
- Elo, Satu 2006: Teoria pohjoissuomalaisten kotona asuvien ikääntyneiden hyvinvointia tukevista ympäristöistä. Acta Universitatis Ouluensis D Medica 889. Oulun yliopisto.
- Emirbayer, Mustafa & Mische, Ann 1998: What is Agency? American Journal of Sociology 103(4), 962-1023.
- Eriksson, Päivi & Koistinen, Katri 2005: Monenlainen tapaustutkimus. Julkaisuja 4/2005. Kuluttajatutkimuskeskus. Helsinki.
- Eräsaari, Leena & Mäntysaari, Jukka 2012: Jane Addams sosiaalisen demokratian teoreetikona ja poliittisena edistäjänä. SoPhi 117. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Eskola, Jari 2001: Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen tutkimuksen analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. PS – kustannus. Jyväskylä, 133-157.
- Eskola Jari & Suoranta Juha 1996: Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja C 13. Rovaniemi.
- Estes, Caroll L. & Associates 2001: Social policy & Ageing. A Critical Perspective. Sage Publications. California.
- Eteläpelto, Anneli & Heiskanen, Tuula & Collin, Kaija 2011: Vallan ja toimijuuden monisäikeisyys. Teoksessa Eteläpelto, Anneli & Heiskanen, Tuula & Collin, Kaija (toim.) Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Aikuiskasvatuksen vuosikirja 49. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Seura. Hki, 11-30
- Euroopan sosiaalinen peruskirja. 1.8.2002: SopS 78/2002.
- Filander, Karin 2008: Ironia managerialistisen hallinnan vastapuheena. Teoksessa Silander Pauli & Kivelä Ari (toim.) Kasvatustieteen tila ja tutkimuskäytännöt. Paradigmat katosivat, mitä jäljellä? Kasvatusalan tutkimuksia 38. Suomen kasvatustieteellinen seura. Turku, 419-437.
- Fenton, Sarah-Jane 2014: Ageing and agency: The contested gerontological landscape of control, security and independence and the need for ongoing care and support. Birmingham University. <https://www.birmingham.ac.uk/Documents/research/policycommission/healthy-ageing/5-Ageing-and-agency-control-and-independence-updated.pdf> Luettu 7.10.2017.
- Flyvbjerg, Bent 2006: Five Misunderstandings About Case-Study Research. Qualitative Inquiry 12 (2), 219-245.

- Foucault, Michel 1980: *Power and Strategies*. Teoksessa Colin, Gordon (toim.), *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977* by Michel Foucault. The Harvester Pres. Suffolk, 134-145.
- Foucault, Michel 1982: The subject and power. *Critical Inquiry* 4 (8), 775-795.
- Fried, Suvi 2015: Kodin töitä ja asumisen tekoja. *Gerontologia* 29 (4), 236-249.
- Gergen, Kenneth J. 1999: *An invitation to social construction*. Sage. Lontoo.
- Germain, Carel B. & Bloom, Martin 1999: *Human Behavior in the Social Environment*. An Ecological View. Columbia University Press. New York.
- Giddens Anthony 1984: Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä. Suom. Andersson, Pasi & Heiskanen, Ilkka. Alkuperäinen teos *Central problems in social theory* vuodelta 1979. Otava. Helsinki.
- Giddens, Anthony 1989: *The constitution of society. Outline of the theory structuration*. Basil Blackwell. Oxford.
- Giddens, Anthony 1990: *The consequences of modernity*. Polity Press. Cambridge.
- Giddens, Anthony: 1991: *Modernity and Self-identity. Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Giddens, Anthony 1991: *Strutrucation theory: past, present and future*. Teoksessa Bryant, Christopher G.A. & Jary, Davit (edit.) *Giddens' theory of sturcturation. A citical appreciation*. Routledge. London, 201-222.
- Gjerstadt, Eevastiina 2009: *Valta kotikasvatuksessa. Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia* 225. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Gordon, Tuula 2005: *Toimijuuden käsitteen dilemmoja*. Teoksessa Meurman-Solin, Anneli & Pyysiäinen, Ilkka (toim.) *Ihmistieteet tänään. Gaudeamus*. Helsinki, 114–130.
- Grönfors, Martti 1982: *Kvalitatiiviset kenttätymenelmät*. WSOY. Porvoo.
- Hakonen, Sinikka 2008: *Ikäideat käytäntöjen työkaluiksi*. Teoksessa Suomi, Asta & Hakonen, Sinikka (toim.) *Kuluerästä voimavaraksi. Sosiokulttuurinen puheenvuoro ikääntymiskysymyksiin*. PS-kustannus. Jyväskylä, 33-54.
- Harbison, Joan 2016: *How ageism undermines older people's human rights and social inclusion: revisitin advocacy, agency and need in later life*. Teoksessa Naskali, Päivi & Seppänen, Marjaana & Begum, Sashnaj (toim.) *Ageing, wellbeing and climate change in Arctic. An interdisciplinary analysis*. Routledge. Oxon, 11-29.
- Harrefors, Christina & Sävenstedt, Stefan & Axelsson, Karin 2009: *Elderly people's perceptions how they want to be cared for: an interview study with healthy elderly couples in Northern Sweden*. *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 23 (2), 353–360.
- Hasu, Eija 2012: *Kodista monikotisuuteen. Uusia näkökulmia asumisen tutkimukseen. Yhdyskuntasuunnittelu* 50(3), 46–64.
- Haugaard, Mark & Clegg, Steward 2009: *Why power is the central concept of the social sciences?* Teoksessa Clegg, Steward & Haugaard, Mark (eds.) *The Sage handgook of power*. Sage. Lontoo, 1-24.
- Heikkinen, Eino 2002: *Sairauksista toimintakykyyn*. Teoksessa Heikkinen, Eino & Marin, Marjatta (toim.) *Vanhuden voimavarat*. Tammi. Vammala, 13–33.

- Heikkinen Eino 2008: Vanhenemisen ulottuvuudet ja onnistuvan vanhenemisen edellytykset. Teoksessa Heikkinen Eino & Rantanen Taina (toim.) *Gerontologia*. Duodecim. 402–408.
- Heiskanen, Tuula & Lavikka, Riitta 2014; Pääluottamusmies Aliisan tarina. *Aikuiskasvatus* 36 (3), 166-177.
- Hirsijärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2008: Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Gaudeamus. Helsinki.
- Hirvonen, Helena & Husso Marita 2012: Hoivatyön ajalliset kehykset ja rytmiristiriidat. *Työelämän tutkimus – Arbetslivets forskning* 10(2), 3-17.
- Hitlin, Steven & Elder, Glen H. Jr. 2007: Agency: an empirical model of an abstract concept. *Advances in Life Course Research* 11 /2007, 33-67.
- Hokkanen, Liisa 2014: Auteutuksi tuleminen: valtaistavan sosiaalisen asianajon edellyttämät toimijuudet. *Acta Universitatis Lapponiensis* 145. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Honkasalo, Marja-Liisa 2004: “Elämä on ahasta täällä”: otteita maailmasta, joka ei pidä kiinni. Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa & Utriainen, Terhi & Leppo Anna (toim.) *Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä*. Vastapaino. Tampere, 51-81.
- Honkasalo, Marja-Liisa 2006: “Aika aikaa kutakin”. *Naisnäkökulma toistoon ja toimijuuteen*. Teoksessa Kupiainen, Tarja & Vakimo, Sinikka (toim.) *Välimatkoilla. Kirjoituksia etnisyydestä, kulttuurista ja sukupuolesta*. Suomen kansantietouden tutkijain seura. Helsinki, 103-121.
- Honkasalo, Marja-Liisa 2008: Reikä sydämessä: sairaus pohjoiskarjalaisessa maisemassa. Vastapaino. Tampere.
- Hughes, Christina 2002: *Key concepts of Feminist Theory and research*. Sage. Lontoo, Kalifornia.
- Huutoniemi, Katri 2014: Kestävyys, poikkitieteellisyys ja tietämisen monimutkaisuus – heuristiikka avuksi? *Tiedepolitiikka* 39 (1), 27-36.
- Ilmonen, Kaj 1994: Anthony Giddensin rakenteistumisteoria ja sen kritiikki. Teoksessa Heiskala, Risto (toim.) *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Gaudeamus. Helsinki, 316-347.
- Ilmonen, Kaj 2000: Anthony Giddensin rakenteistumisteoria ja sen kritiikki. Teoksessa Heiskala, Risto (toim.): *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. 3. painos. Gaudeamus. Tampere, 316–347.
- Ilmonen, Kaj & Jokinen, Kimmo 2002: *Luottamus modernissa maailmassa*. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Jaakkola, Eevi 2015: Yhteisöllisyys syrjäisellä maaseudulla asuvien ikääntyneiden arjessa. *Acta Universitatis Lapponiensis* 307. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi.
- Jankkila, Hilka 2008: Kuntatason valta ja vastuu aluekehitystyössä: toimijanäkökulma. *Acta Universitatis Lapponiensis* 154. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Jeffery, Liz 2011: *Understanding Agency. Social welfare and change*. Policy Press. Bristol.
- Jolanki, Outi & Kröger, Teppo 2015: Onko vanhalla vara valita? Vanhojen ihmisten uudet asumisvaihtoehdot. Teoksessa Häkli, Jouni & Vilkkio, Risto & Vähäkylä, Leena (toim.) *Kaikki Kotona. Asumisen uudet tuulet*. Suomen Akatemia. Gaudeamus, Tallinna, 82-92.
- Julkunen, Raija 2003: *Kuusikymmentä ja työssä*. Jyväskylän yliopisto, SoPhi. Jyväskylä.

- Julkunen, Raija 2008: Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosesseista. Vastapaino. Tampere.
- Julkunen, Raija & Niemi, Riikka 2002: Mihin luotamme, kun luotamme hyvinvointivaltioon? Teoksessa Ruuskanen, Petri (toim.) Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Näkökulmia sosiaali- ja terveysaloille. PS-kustannus. Keuruu, 161-180.
- Juvonen, Tarja 2015: Sosiaalisesti kontrolloitu, hauraasti autonominen. Nuorten toimijuuden tukeminen etsivässä työssä. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 165. Unigrafia. Helsinki.
- Jyrkämä, Jyrki 1995: ”Rauhallisesti alas illan lepoon”? tutkimus vanhenemisen sosiaalisuudesta neljässä paikallisyhteisössä. Acta Universitatis Tamperensis 449. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Jyrkämä, Jyrki 1998: Vanhustenhoito toimintakäytäntöinä – uuden toimintanäkökulman etsintää. Teoksessa Parviainen, Tuire (toim.) Näkökulmia vanhusten hoitotyöhön. Kirjayhtymä. Helsinki, 174–195.
- Jyrkämä Jyrki 2001: Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa Sankari Anne & Jyrkämä Jyrki (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Vastapaino. Tampere, 267–323.
- Jyrkämä, Jyrki 2007a: Toimintakyky ja toimijuus – sosiaaligerontologinen näkökulma. Teoksessa Martelin, Tuija & Kuosmanen, Noora (toim.) Ikääntyminen ja toimintakyky: haasteet tutkimukselle. Kolmas kansallinen ikääntymisen foorumi 9.11.2006. Kansanterveystieteenlaitoksen julkaisu B 24/2007, Helsinki, 31–35.
- Jyrkämä, Jyrki 2007b: Toimijuus ja toimijatilanteet - aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa: Seppänen Marjaana, & Karisto, Antti & Kröger, Teppo (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. PS-kustannus, Jyväskylä, 195–217.
- Jyrkämä, Jyrki 2008: Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä. – hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. Gerontologia 22 (4), 190–203.
- Jyrkämä, Jyrki 2010: Refleksiivisyys toimijuuden ainesosana. Teoksessa Sarvimäki, Anneli & Syrén, Ilkka (toim.) Ikääntyminen ja mielen voimavarat. Seminaariesityksiä 29.–30.11.2010. Oraita 2, Ikäinstituutti, 12–18.
- Jyrkämä, Jyrki: 2013: Kolmas ikä, sukupuoli ja toimijuus. Teoksessa Ojala, Hanna & Pietilä, Ilkka (toim.) Miehistä puhetta: miehet, ikääntyminen ja vanhenemisen kulttuuriset mallit. Tampere University Press. Tampere, 89–114.
- Jyrkämä, Jyrki & Nikander Pirjo 2007: Ikäsyryntä, ageismi. Teoksessa Lepola, Outi & Villa, Susan (toim.) Syrjintä Suomessa 2006. Ihmisoikeusliitto. Helsinki, 181–218.
- Järvinen, Pertti & Järvinen, Annikki 1994: Tutkimustyön metodeista. 3. painos. Opinpaja. Tampere.
- Kangas, Risto 2001: Yhteiskunta. Tutkielma yhteiskunnasta, yhteiskunnan käsitteestä ja sosiologiasta. Tutkijaliitto. Helsinki.
- Karisto, Antti & Takala, Pentti & Haapola Ilkka 1999: Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. WSOY. Juva.
- Kaskisaari, Marja 2004: Työstä uupunut: kärsimyksen modaalisuus. Teoksessa Jokinen, Eeva & Kaskisaari, Marja & Husso, Marita (toim.): Ruumis töihin. Käsite ja käytäntö. Vastapaino. Tampere, 125-149.

- Katz, Stephen 2000: Busy bodies. Activity, aging and the management of everyday life. *Journal of aging studies*. 13(2), 135-152.
- Kauppila, Juha & Hartikainen, Esko 2012: Sukupolvien vuodenaajat. Suomalainen elämäntilanne ja sukupolvikonfliktit hyvinvointivaltiossa. *Aikuiskasvatus* 32(3), 166-176.
- Kauppila, Juha & Kauppila, Päivi Annika 2015: Hyvinvointivaltio toimijuuden tukena. Teoksessa Kauppila, Päivi Annika & Silvonen Jussi & Marjatta Vanhalakka-ruoho (toim.) *Toimijuus, ohjaus ja elämäntilanne*. Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology 11. Publications of the University of Eastern Finland. Joensuu, 7-38.
- Kautto-Knape 2012: Oppilasta lamaannuttava kouluvuorovaikutus. Aineistoperustainen teoria. *Studies in Education, Psychology and Social Research* 43. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Keskitalo-Foley, Seija 2004: Kohti kuulumisen maisemia. Toimijuuden tilat ja paikat lapin maaseudun naisten elämäntilanteissa. *Acta Universitatis Lapponensis* 78. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Kietäväinen, Asta 2009: Metsään raivatut elämänpolut. Toimijuus ja identiteetti asutustilallisten elämäntilanteissa. *Acta Electronica Universitatis Lapponensis* 44. http://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/61746/Asta_Kiet%C3%A4v%C3%A4inen_v%C3%A4it%C3%B6skirja.pdf?sequence=1&isAllowed=y Viitattu 15.6.2015.
- Kilpinen, Erkki 2008: John Dewey, George Herbert Mead ja pragmatistisen yhteiskuntatieteen ongelmat. Teoksessa Kilpinen Erkki & Kivinen Osmo & Pihlström Sami. *Pragmatismi filosofissa ja yhteiskuntatieteissä*. Gaudeamus. Helsinki, 91-132.
- Kinni, Riitta-Liisa 2014: Gerontologinen sosiaalityö ja ihmisten työstäminen. Kategorisointia sairaalan moniammatillisessa työssä *Dissertations in Social Sciences and Business Studies* 92. Publications of the University of Eastern Finland. Juvenes Print. Tampere.
- Kivinen, Osmo 2003: Lukemalla pragmatisteja enemmän luulee vähemmän. *Tieteessä tapahtuu* 21 (5), 50–52.
- Kivinen, Osmo & Ristelmä, Pekka 2001: Totuus, kieli ja käytäntö: pragmatistisia näkökulmia toimintaan ja osaamiseen. WSOY. Helsinki.
- Klemola, Annukka 2006: Omasta kodista hoitokotiin. Etnografia keskipohjalaisten vanhusten siirtymävaiheesta. *Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet* 138. Kuopio.
- Knight, Louise W (2010): *Jane Addams. Spirit in action*. W.W. Norton & Company, Inc. New York.
- Koivula, Riitta 2013: Muistisairaana ihmisen omaisena terveyskeskuksen pitkäaikaisosastolla. Tutkimus toimijuudesta. *Tutkimus* 108. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki.
- Kojo, Marjaana 2010: Laajentunut nykyisyys: nuorten tulevaisuuteen suuntautuminen työn marginaalissa. *Nuorisotutkimus* 28 (2), 23-35.
- Korpilähde, Outi 2015: Kun pohjoisen matkasta tuli elämän mittainen; suomalaisvaimot saamelaisyhteisössä. *Acta Universitatis Lapponensis* 305. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Koskinen, Simo 1994: Gerontologinen vanhustyö vanhuspolitiikan mikrorakenteena. *Acta Universitatis Lapponensis* 3. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Koskinen, Simo 2004: Ikääntyneiden voimavarat. Teoksessa *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuuslonteon liiteraportti 5*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2004. Helsinki, 24–90.

- Koskinen, Simo 2007: Kyliltä kaupunkeihin. Teoksessa Koskinen, Simo & Hakapää, Liisa & Maranen, Pirkko & Piekka, Jouni (toim.) Kolmasikäisten elämää pohjoisissa kaupungeissa. KaupunkiElvi-hankkeen tutkimustuloksia. Lapin yliopisto. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi, 1-14.
- Koskinen, Simo & Riihaho, Sinikka 2007: Kolmas ikä elämänvaiheena. Teoksessa Koskinen, Simo & Hakapää, Liisa & Maranen, Pirkko & Piekari, Jouni (toim.) Kolmasikäisten elämää pohjoisissa kaupungeissa. KaupunkiElvi-hankkeen tutkimustuloksia. Lapin yliopisto. Rovaniemi. 45–62.
- Krokkfors, Ylva 2010: Miten sosiaalityöntekijän toimijuus näkyy kohtaamisessa iäkkään kuntoutujan kanssa. *Gerontologia* 24 (3), 249–260.
- Kupari, Helena & Tuomaala, Salome 2015: Toimijuus ja muutoksen mahdollisuus. Esimerkinä vanhalestadiolainen tutkimus. Teoksessa Ahonen, Johanna & Vuola, Elina (toim.) Uskonnon ja sukupuolen risteysiä. *Tietolipas* 247. SKS, 161-187.
- Kutz, Christopher 2000: Acting together. *Philosophy and Phenomenological research*. 61(1), 1-31.
- Kuusela, Pekka 2006: Rakente, toimijuus ja realistinen yhteiskuntateoria. Teoksessa Kuusela, Pekka & Niiranen, Vuokko (toim.) Realismin haaste sosiaalityöissä. Oy UNIPress Ab, 77–108.
- Kuula, Arja 2006: Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. *Vastapaino*. Tampere.
- Kärnä, Sirpa 2009: Hyvinvoinnin pysyvyyttä ja muutosta kolmannessa iässä. Ikääntyvien henkilöiden elämäntulon seuranta vuosina 1991 ja 2004 Varkauden kaupungissa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 166. Kopijyvä. Kuopio.
- Layder, Derek 2006: *Understanding Social Theory*. 2. uusittu painos. 1. painos 1994. Sage Publications. Lontoo.
- Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka 2007: Tapaustutkimuksen käytäntö ja teoria. Teoksessa Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.) Tapaustutkimuksen taito. *Gaudeamus*. Helsinki, 9-38.
- Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli 2010: Asiakkuus sosiaalityössä. *Gaudeamus*. Helsinki.
- Laki Ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista 28.12.2012/980.
- Lappalainen, Pentti 2007: Poliittinen toiminta tapauksena. Teoksessa Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.) Tapaustutkimuksen taito. *Gaudeamus*. Helsinki, 191-213.
- Laukkanen, Marjo & Vaattovaara, Kirsi 2012: Kuulumisen tiloja verkossa. Teoksessa Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho (toim.) Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Kansanvalistusseura. Helsinki, 187–214.
- Laulainen, Sanna 2010: Jos mittään et anna, niin mittään et saa. Strateginen toimijuus ja organisaatiokansalaisuus vanhustyössä. Itä-Suomen yliopisto, *Publications of the University of Eastern Finland, Dissertations in Social Sciences and Business Studies*, no 9. Kopijyvä. Kuopio.
- Layder, Derek 1994: *Understanding Social theory*. Sage. Lontoo.

- Layder, Derek 2006: *Understanding Social theory*. 2. painos. 1. painos 1994. Sage. London.
- Leccardia, Carmen 2005: Facing uncertainty: Temporality and biographies in the new century. *Nordic Journal of Youth Research* 13(2), 123-146.
- Leino, Helena 2007: Yleinen ongelma, yksi tapaus. Teoksessa Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim.) *Tapaustutkimuksen taito*. Gaudeamus. Helsinki, 214–227
- Leinonen, Anu 2007: Tuottava ikääntyminen: käsitteistä käyttömahdollisuuksiin. *Yhteiskuntapolitiikka* 72 (3), 295–308.
- Lindh, Jari 2013: Kuntoutus työn muutoksessa. Yksilön vajavuuden arvioinnista toimintaverkostojen rakenteistumiseen. *Acta Universitatis Lapponiensis* 259. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi,
- Louhimaa, Eila 2002: Luonnon sosiaalinen konstruointi, ympäristödiskurssit ja ympäristöön orientoiva kasvatustutkimus. Tutkimus institutionaalisen ympäristökasvatuksen yhteiskunnallisista rakenne-ehdoista ja kulttuuristen mahdollisuuksien kentistä. Oulun yliopisto. Oulu.
- Lähteenmaa, Jaana 2011: Nuoret työttömät ja yliviritetty toimijuus. *Nuorisotutkimus* 29 (4), 47- 60.
- Mabry, Linda 2008: *Case Study in Social Research*. Teoksessa Alasuutari, Pentti & Bickman, Leonard & Brannen, Julia (toim.) *The Sage Handbook of Social Research Methods*. Sage. Lontoo, 214–227.
- Manning, Erin 2016: *The minor gesture: thought in the act*. Duke University Press. Durham ja Lontoo.
- Marin, Marjatta 2000: Onnistunut vanheneminen. *Gerontologia* 14(1), 34–36.
- Martin, Marjatta 2016: Nuoruus, vammaisuus ja kuntoutuksen merkitys. *Acta Eletronica Lapponiensis* 196. <https://lauda.ulapland.fi/handle/10024/62438>. Viitattu 4.1.2017.
- Masalin, Leena 2013: *Yhteisöllinen strateginen toimijuus. Tapaustutkimuksen metsäteollisuusyrityksestä*. Aalto University publication series. Doctoral Dissertations 95/2013. Unigrafia Oy. Helsinki.
- Mason, Jennifer 2002: *Qualitative researching*. Sage. London.
- Massey, Doreen 2008: *Samanaikainen tila*. Suom. Janne Rovio. Lehtonen, Mikko & Rantanen, Pekka & Valkonen, Jarno (toim.). Vastapaino. Tampere.
- McNay Lois, 2000: *Gender and agency. Reconfiguring the subject in feminist and social theory*. Polity Press. Cambridge
- Matthies, Aila Leena (2005) *Vapaaehtoistoiminnan suhde aktivoivaan työllisyyspolitiikkaan*. Kirjassa Nylund, Marianne & Yeung, Anne Birgitta (toim.) *Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus*. Vastapaino. Tampere, 305–321. Vastapaino, Tampere
- Mikkola, Tuula 2009: *Sinusta kiinni – tutkimus puolisoivan arjen toimijuuksista*. Diakoniammattikorkeakoulu. A Tutkimuksia 21. Juvenes Print Oy. Tampere.
- Mikkola, Tuula & Heitto, Mari & Rahikka Anneli 2015: *Palvelualueet ikääntyneiden asumisen kehittämisessä*. Teoksessa Hynynen, Raija (toim.) *Palvelualueen ja ikäystävällisen asuinalueen kehittäminen*. Raportteja 5 / 15. Ympäristöministeriö. Helsinki.
- Niiniluoto, Ilkka 1997: *Johdatus tieteenfilosofiaan: Käsitteen- ja teorianmuodostus*. Otava. Helsinki.

- Nivala, Elina 2008: Kansalaiskasvatus globaalien ajan hyvinvointiyhteiskunnassa. Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehys. Kuopion yliopisto. Kuopio.
- Ojala, Hanna 2011: Opiskelemissa tavallaan. Vanhat ihmiset ikäihmisten yliopistossa. Tampereen yliopisto. University Press. Tampere.
- Nyberg, David 1981: Power over power. What power means in ordinary life, how it is related to acting feely, and what it can contribute to a renovated ethics of education. Cornell University Press. Ithaca.
- Ojala, Hanna 2011: Opiskelemissa tavallaan. Vanhat ihmiset ikäihmisten yliopistossa. Tampereen yliopisto. University Press. Tampere.
- Onwuegbuzie, Anthony J. & Combs, Julie P 2010: Emergent data analysis techniques in mixed methods research: A Synthesis. Teoksessa Tashakkori, Abbas & Teddlie, Charles (toim.) Sage handbook of mixed methods in social and behavioral research. 2. painos. Sage. Los Angeles. 397–430.
- Okulov, Seija 2008: ”Yksinolo ois aika orpoo” – vanhusten palveluasumisen yhteisölliset tekijät palvelutalon asukkaiden kokemuksissa. Kuopion yliopisto. Kuopio.
- Paavola, Sami 2003: Sävyt ja yksityiskohdat abduktiivisen salapoliisipäätelyn perustana. Synteesi 21 (2), 48–57.
- Paavola, Sami 2012: Abduktiivinen argumentaatio - hypoteesien hakemisen ja keksimisen välittyneet strategiat. Teoksessa J. Ritola (toim.) Tutkimuksia argumentaatiosta. Reports from the Department of Philosophy, no. 24. University of Turku, 175–190.
- Patrikainen, Sanna 2012: Luokanopettajan pedagoginen taju ja toiminta matematiikan opetuksessa. Tutkimuksia 342. Opettajankoulutuslaitos. Helsingin yliopisto. Unigrafia Helsinki.
- Paju, Elina 2013: Lasten arjen ainekset: etnografinen tutkimus materiaalisuudesta, ruumiillisuudesta ja toimijuudesta päiväkodissa. Tutkijaliitto. Helsinki.
- Patton Michael Quinn 1990: Qualitative evaluation and research methods. 2. painos. Sage. California.
- Peace, Sheila & Holland, Caroline & Kellaher Leonie 2006: Environment and identity in later life. Sarjassa Walker, Allan (edit.) Growing older. Open University Press. England (Berkshire).
- Peirce, Charles S. 1958: Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Principles of Philosophy vol. 1 / 1931–1935. Charles Hartshorne & Paul Weiss (toim.). Murray Printing Company. Cambridge, MA
- Peirce Edition Project 1998: The Essential Peirce. Selected Philosophical Writings. The Peirce Edition Project (toim.) Vol. 2 (1893–1913).
- Pekkarinen, Elina 2010; Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu. Viisi tapaustutkimusta kuudelta vuosikymmeneltä. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Julkaisuja 102. Helsinki.
- Peltola, Jarmo 2009: Yksilö, yhteisö ja yhteiskunta. Kalliolan setlementti 1919-2009. Kalliolan setlementin julkaisuja 3. Kalliolan setlementti. Helsinki.
- Peltola, Taru 2007: Empirian ja teorian vuoropuhelu. Teoksessa Teoksessa Laine, Markus & Bamberg, Jarkko & Jokinen, Pekka (toim) Tapaustutkimuksen taito. Gaudeamus. Helsinki. 111–129.

- Peltomäki, Pirjo 2014: Kotona asuvan ikäihmisen perheen hyvä vointi. Fenomenologis-hermeneuttinen tutkimus. Acta Universitatis Tamperensis 1957. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Peuhkuri, Timo (2007) Teoria ja yleistämisen kriteerit. Teoksessa Markus Laine & Jarkko Bamberg & Pekka Jokinen (toim.) Tapaustutkimuksen taito. Helsinki: Gaudeamus, 130–148.
- Pihlström, Sami 2008: Pragmatismi filosofisena perinteenä. Teoksessa Kilpinen Erkki & Kivinen, Osmo & Pihlström, Sami. Pragmatismi filosofiassa ja yhteiskuntatieteissä. Gaudeamus, 21-51.
- Pihlström, Sami 2014/2007: Pragmatismi. <http://filosofia.fi/node/2409/>. Viitattu 29.1.2015.
- Piironen, Tero 2013: Margaret Archerin dualistinen yhteiskuntateroria – kriittinen tarkastelu pragmaattisesta näkökulmasta. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti 79. Turun yliopisto. Juvenes Print –Suomen Yliopistopaino. Turku.
- Pikkarainen, Eetu 2004; Merkityksen ongelma kasvatustieteessä. Lähtökohtia pedagogisen rakenteen semioottiseen analyysiin. Oulun yliopisto. Oulu.
- Pirilä, Sami 2005: Rovala 1923-2002 muutoksessa mukana. 80 vuotta setlementtityötä Rovaniemellä ja Lapissa. Setlementtijulkaisuja no 14. Rovalan Setlementti. Gummerus. Jyväskylä
- Pohjola, Anneli 1994: Elämän valttikortit? Nuorten aikuisten elämäntilanteiden vaativien tilanteiden varjossa. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Pohjola, Anneli 2000: Tiedontuotanto sosiaalityössä. Teoksessa Nurminen, Eija (toim.) Tiedontuotanto sosiaalityössä. Palmenia-kustannus. Helsinki, 87–107.
- Pohjola, Anneli 2014: Rakenteellisen sosiaalityön paikannuksia. Teoksessa Pohjola, Anneli & Laitinen, Merja & Seppänen, Marjaana (toim.) Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja. Unipress. Helsinki, 16–32.
- Pohjolainen, Pertti 1990: Elämäntapa ja elämäntyyli. Teoksessa Pohjolainen, Pertti & Jylhä, Marja (toim.): Vanheneminen ja elämäntilanne. Sosiaaligerontologian perusteita. Weilin+Göös. Helsinki, 135–161.
- Puurunen, Pia & Roivainen, Irene (2011): Jane Addams, setlementtityön ja kansalaiskeskeisen sosiaalityön uranuurtaja. Teoksessa Ruuskanen, Petri & Savolainen, Katri & Suonio, Mari (toim.) Toivo sosiaalisessa. Toivoa luova toimintakulttuuri sosiaalityössä. Unipress. Kuopio, 15–38
- Pöllänen, Pirjo 2013: Hoivan rajat. Venäläinen maahanmuuttaja ja ylijäräinen perhehoiva. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisuja D 57/ 2013. Väestöntutkimuslaitos ja Väestöliitto. Helsinki.
- Rajala, Anna 2016: Pitkäaikaishoivan ruumiillisuuden arvosta. Teoksessa Parviainen, Jaana & Kinnunen, Taina & Kortelainen Ilmari (toim.) Ruumiillisuus ja työelämä. Työruumis jälkiteollisessa taloudessa. Vastapaino. Tampere, 132-135.
- Rastas, Anna 2007: Rasismi lasten ja nuorten arjessa. Transnationaalit juuret ja monikulttuuristuva Suomi. Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 78. Yliopistopaino Oy. Tampere.
- Rauhala, Lauri 1974: Ihmisen ykseys ja moninaisuus. SHKS. Helsinki.
- Repo, Ville 2011: Ensimmäinen varis joka lensi Atlantin yli. Heikki Waris - sosiaalipoliittikan uranuurtaja. Repo, Eljas Repo & Repo, Saara (toim.). Omakustanne.

- Robson, Colin 1993: *Real world research: a resource for social scientists and practitioner-researchers*. Blackwell. Oxford
- Roivainen, Irene 2001: Yhteisöt hyvinvoinnin tuottajina. *Setlementtijulkaisuja* 10. *Setlementtiliitto*. Helsinki.
- Roivainen, Irene 2002: Marginaalisuus ja sosiaalityö yhteisössä. Yhteisöllinen ajattelu ja sosiaalityö. Teoksessa Juhila, Kirsi & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. SoPhi. 65. Jyväskylä, 217–228
- Roivainen, Irene (2004): Setlementti välissä olemisen tilana. Teoksessa *Seis yhteiskunta – tahdon sisään!* SoPhi. 80. Jyväskylä, 149–166.
- Roivainen Irene, 2014 a: Setlementtityö ja suuri yhteiskunta. Teoksessa Briitta Koskiahio (toim.) *Kumppanuuden sosiaalipolitiikkaa esimässä*. *Setlementtiliiton julkaisuja* 32. *Setlementtiliitto*. Helsinki, 11–17.
- Roivainen Irene, 2014 b: Yhteiskunnan murros ja diakonia. *Journal for the Study of Diaconia*. *Diakonian tutkimus* 2(11), 56-66.
- Romakkaniemi, Marjo 2011: Masennus. *Tutkimus masennuksen kertomusten rakentumisesta*. *Acta Universitatis Lapponiensis* 78. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi.
- Romakkaniemi, Marjo & Järvikoski, Aila 2013: Jaetun toimijuuden rakentuminen mielen-terveyspalveluissa. *Kuntoutus* 36 (1), 39-44.
- Ronkainen, Suvi 1999: Ajan ja paikan merkitsemät: subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. *Gaudeamus*. Helsinki.
- Ronkainen, Suvi 2004: Kvantitatiivisuus, tulkinallisuus ja feministinen tutkimus. Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.) *Feministinen tietäminen*. Keskustelua metodologiasta. *Vastapaino*. Tampere. 44-69.
- Ronkainen, Suvi 2006a: Ajan ja paikan merkitsemät. *Subjektiiivinen tieto ja toimijuus*. *Gaudeamus*, Helsinki.
- Ronkainen, Suvi 2006b: Haavoittunut kansakunta ja väkivallan toimijuus. Teoksessa Lohiniva-Kerkelä, Mirva (toim.): *Väkivalta, seuraamukset ja haavoittuvuus*. *Talentum*. Helsinki, 531–550.
- Ronkainen, Suvi 2008: Kenen ongelma väkivalta on? *Suomalainen hyvinvointivaltio ja väkivallan toimijuus*. *Yhteiskuntapolitiikka* 73 (4), 388–401.
- Ronkainen, Suvi & Pehkonen, Leila & Lindblom-Ylänne, Sari & Paavilainen, Eija 2014: *Tutkimuksen voimasanat*. *Sanoma Pro*. Helsinki.
- Roos, Jeja-Pekka 1996: Heikki Waris, akateemikko, sosiaalipolitiikan professori, suomalaisen sosiaalipolitiikan ja työmarkkinapolitiikan kehittäjä ja edistäjä, yliopiston opettaja ja tutkija. Teoksessa Tiitta, Allan & Mäkinen, Anssi & Oksa, Päivi (toim.) *Kansallisgalleria: suuret suomalaiset*. [4. osa], *Kehittyvä Suomi: (1945–1965)*, 112–117.
- Roos, Jeja-Pekka 1987: *Suomalainen elämä*. *Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäntarinoista*. *Tutkimuksia* 454. *Suomen kirjallisuuden seura*. Helsinki.
- Rowe John W. & Kahn Robert L. 1987: Human aging: usual and successful. *Science* 237 (4815), 143–149.
- Russell, Bertrand 1938: *Power: A new social analysis*. *George Allen & Unwin*. Lontoo

- Ruuskanen, Inkeri 2008: Social innovations and universities of applied sciences. Teoksessa Laine, Kari & Van der Sijde, Peter & Lähdeniemi, Matti & Tarkkanen, Jaakko (toim.) Higher Education insitutuions and in the Knowledge Society. Arene. Helsinki, 1-6.
- Ruuskanen-Parrukoski, Pirkko 2016: Tieto toimijuuden resurssina neljännessä iässä. Aikuis-kasvatus 36 (4), 288–293.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa 2005: Haastattelu: Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino
- Räsänen, Riitta 2011: Ikääntyneiden asiakkaiden elämänlaatu ympärivuorokautisessa hoivassa sekä hoivan ja johtamisen laadun merkitys sille. Acta Universitatis Lapponiensis 210. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi.
- Saarenheimo, Marja 2014: Mitä vanhuudelle on tapahtunut? Vanhustyön keskusliitto. https://issuu.com/elois aika/docs/mit__vanhuudelle_on_tapahtunut. Viitattu 13.4.2016.
- Saarenheimo, Marja & Pietilä, Minna & Maununaho, Sonja & Tiihonen, Arto & Pohjolainen, Pertti 2014: Ikäpolvien taju. Elämänkulku ja ikäpolvet muuttuvassa maailmassa. Vanhustyön keskusliitto. http://www.vtkl.fi/document/1/1396/7b37447/lkapolvien_taju.pdf. Viit. 13.4.2016.
- Saari, Juho 2009; Hyvinvointivaltio: Suomen mallia analysoimassa. Gaudeamus. Helsinki
- Salonen, Kari 2010: Haastava sosiaalinen vanhustyössä. Avopalvelutyöntekijöiden näkemyksiä kotona asuvien vanhusten sosiaalisesta olomuotoisuudesta. Turun ammattikorkeakoulun tutkimuksia 26. Turun ammattikorkeakoulu. Turku.
- Salonen, Arto O. 2010: Kestävä kehitys globaalın ajan hyvinvointiyhteiskunnan haasteena. Tutkimuksia 318. Helsingin Yliopisto. Helsinki.
- Schofield, Janet Ward 1990: Increasing the generalizability in qualitative research. Teoksessa Eisner, Elliot & Peshkini Alan (toim.) Qualitative Inquiry in Education: the continuing debate. Teachers College Press. New York, 201-232.
- Seligman, Adam B. 1997: The problem of trust. Princeton University Press. Princeton.
- Seppänen, Jari 2002: Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa. Tampere. Vastapaino.
- Seppänen, Marjaana 2001: Liipolan onni. Asuinalueen sosiaalinen erilaistuminen ja merkitys asukkailla. Helsingin yliopisto. Tutkimuksia. Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia. Yliopistopaino. Helsinki.
- Seppänen, Marjaana 2006: Gerontologinen sosiaalityö: katsaus lähtökohtiin, nykytilaan ja tulevaisuuteen. Yliopistopaino. Helsinki.
- Seppänen, Marjaana & Haapola Ilkka & Puolakka, Kalle & Tiilikainen, Elisa 2012: Takaisin Liipolaan. Lähiö fyysisenä ja sosiaalisena asuinympäristönä. Ympäristöministeriön raportteja 14. Helsinki.
- Seppänen, Marjaana 2012: Ageing in place and attachment to urban neighbourhoods. Paper presented at the British Society of Gerontology's annual Conference, 11.-13. July. Keele University. Keele.
- Seppänen, Marjaana & Haapola, Ilkka 2016: Ikääntyneet paikallisen yhteisöllisyyden rakentajina. Teoksessa Hyvinvoiva yhteiskunta. Yhteistyöllä kehittäen. Ympäristöministeriö. Helsinki, 100- 117.

- Setlementtiliitto 2005: Suomen Setlementtiliikkeen periaateohjelma. Suomen Setlementtiliitto ry.
- Shaw, Ian 1996: *Evaluating in practice*. Routledge. Aldershot
- Silvennoinen, Heikki. 2014: Koulutus toimijuuden vahvistajana. *Aikuiskasvatus*, 34(3), 162–163.
- Silvennoinen, Piia 2011: Ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien toimijuus koulutuksen kentillä. Teoksessa Eteläpelto, Anneli & Heiskanen, Tuula & Collin, Kaija Valta (toim.) Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. *Aikuiskasvatuksen vuosikirja 49*. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Helsinki, 340–356.
- Silvonen, Jussi 2015: Toiminta ja suhteet. Neljä fragmenttia toimijuudesta. Teoksessa Kauppila, Päivi Annika & Silvonen, Jussi & Vanhalakka-Ruoho, Jussi (toim.) *Toimijuus, ohjaus ja elämäntulkku*. Itä-Suomen yliopisto. Joensuu, 3–16.
- Sointu, Liina 2009: Koti hoivan tilana. Teoksessa Anttonen, Anneli; Valokivi, Heli & Zechner, Minna (toim.) *Hoiva – tutkimus, politiikka ja arki*. Vastapaino, Tampere, 176–199.
- Soivio, Juha 2003: Lääketieteellinen teknologia ja sydänsairauden kokemus. Teoksessa Honkasalo, Marja-Liisa & Kangas, Ilkka & Seppälä, Ullamaija (toim.) *Sairas, potilas, omainen. Näkökulmia sairauden kokemiseen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, 96–117.
- Sosiaali- ja terveysministeriö 2013: Hyvän ikääntymisen turvaamisen ja palvelujen parantamisen laatusuositus.
- Stake, Robert E. 1995: *The Art of Case Study Research*. Sage Publications. London.
- Suikkanen, Asko & Linnakangas, Ritva & Sirpa, Martti & Karjalainen, Anne 2001: Siirtymien palkkatyö. *Sitran raportteja 6*. Helsinki.
- Sulkunen, Pekka 1997: Todellisuuden ymmärrettävyys ja diskurssianalyysin rajat. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.) *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus. Tampere, 13–53.
- Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka 1997: Arvot ja modaalisuus sosiaalisen todellisuuden rakentumisessa. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka (toim.) *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus. Tampere, 72–95.
- Suonio, Mari & Pohjola Anneli 2012: Kirjassa Tuohino, Noora & Pohjola Anneli & Suonio, Mari (toim.) *Sosiaalityön käytännön opetus liikkeessä. Valtakunnallinen sosiaalityön yliopistoverkosto Sosnet*. Rovaniemi, 245–250.
- Sztompka, Pjotr 1999: *Trust: a sociological theory*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Särkelä, Riitta 2016: Järjestöt julkisen kumppanista markkinoiden puristukseen. Sosiaali- ja terveysjärjestöjen muutos sosiaalipalvelujen tuottajana vuosina 1990–2010. *Ensi- ja turvakotien liitto julkaisu 40*. <https://issuu.com/ensi-jaturvakotienliitto/docs/>. Viitattu 29.12.2016.
- Takkinen, Sanna 2000: *Meaning in life and its relation to functioning in old age*. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Tapio, Tarja. 2010: ”Meilä on kaikilla samanlaiset tarinat”. *Tarinankerrontatutkimus tornionlaaksolaisuudesta vanhimpien aapulaisten arjessa ja tulevaisuudessa*. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research* 395. Jyväskylä.

- Tapola-Haapala, Maria 2011: Sosiaalityön ammatillaiset refleksiivisinä toimijoina. Tutkimus erikoistumiskoulutuksesta Margaret Archerin teorian valossa. Sosiaalityeiden laitoksen julkaisuja 2011:4. Helsingin yliopisto.
- Tedre, Silva 1996: Välttämättömyksien ruumis vanhusten hoivassa. Naistutkimus 9 (4), 2-14.
- Tedre, Silva 2007: Vanhuuden vahvat ja avuttomat. Teoksessa Seppänen Marjaana, Karisto Antti & Kröger Teppo (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. PS-kustannus. Juva, 95–119.
- Thomas, Gary 2014: How to do Your Case Study. A Guide for Students & Researchers. 2. uusittu painos 2014. 1. painos 2011. SAGE, Los Angeles.
- Tolonen, Hannu 2001: Menneet ja nykyiset käsitteet oikeuden ja yhteiskunnan aatehistoriassa. Oikeus 21(2), 126–144.
- Tornstam Lars 2005: Gerotranscendence. A Developmental Theory of Positive Aging. Springer Publishing Company. New York.
- Tuomaala, Salome 2013: Keskeytyksiä elämässä: naisten toimijuudet aborttikertomuksissa. Uskontotiede 13. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2012: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. 9. uudistettu painos. 1. painos 2002. Tammi. Helsinki.
- Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009: Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Helsinki.
- Tütün Yümin, Eylem & Tarsuslu, Şimşek, Tülay & Sertel, Meral. & Öztürk, Asuman & Yümin, Murat 2010: The effect of functional mobility and balance on health-related quality of life (HRQoL) among elderly people living at home and living in nursing home. Archives of Gerontology and Geriatrics 52, 180–184.
- Uusi-Rauva, Sami 2000: Ahjola - tamperelainen setlementti vuodesta 1929. Setlementtijulkaisuja 8. Ahjolan kannatusyhdistys ry.Tampere.
- Uusi-Rauva, Sami 2008: Vuorovaikutuksen liike. Heikki Waris setlementtiliikkeen historiankuvan rakentajana. Setlementtijulkaisuja 20. Setlementtiliitto. Helsinki.
- Vaattovaara, Virpi 2015: Elämänkulku ja toimijuus Lapin maaseudun nuorista aikuisiksi 1990–2011. Acta electronica Universitatis Lapponiensis 169. Lapin yliopisto. https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/61995/Vaattovaara_Virpi_ActaE_169pdfA.pdf?sequence=2. Viitattu 5.1.2017
- Valkokari, Katri 2009: Yhteisten tavoitteiden ja jaetun näkemyksen muodostuminen kolmessa erityyppisessä verkostossa. VTT Publications 715. Tampere.
- Vanhalakka-Ruoho, Marjatta 2015: Toimijuus ja suunnanotto elämässä. Teoksessa Kauppila, Päivi Annikki & Ilvonen, Jussi & Vanhalakka-Ruoho Marjatta (toim.) Toimijuus, ohjaus ja elämänkulku. Itä-Suomen yliopisto. Joensuu, 39–56.
- Vanhalakka-Ruoho, Marjatta & Filander, Karin 2012: Matkan opetukset. Teoksessa Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho Marjatta (toim.) Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. 2. painos. 1. painos 2009. Kansanvalitusseura. Helsinki, 375-385.
- Waris, Heikki 1973: Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkän sillan pohjoispuolelle. 2. tarkistettu painos. Ed. painokset 1932 ja 1934. Weilin + Göös. Helsinki.

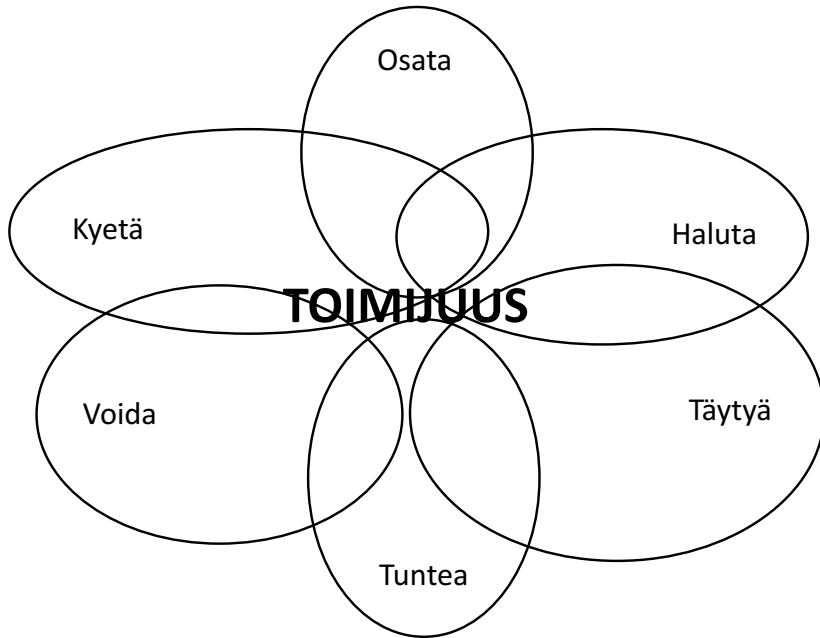
- Varto, Juha 1992: Laadullisen tutkimuksen metodologia. Kirjayhtymä. Helsinki
- Veijola, Soile 1997: Modaalaisia suhteita pelissä ja keskustelussa. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Törrönen Jukka (toim.) Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys. Gaudeamus. Tampere, 129-152.
- Viitasalo, Niina 2015: Varttuneet ja ikäsyryntä työelämässä. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1609. <http://tampub.uta.fi>. Viitattu 18.5.2016.
- Wijk, Helle 2012: Att flyttä till eller flytta från. Beydelsfulla aspeter I samband med att byta boende på äldre dagar. Teoksessa Abramsson, Marianne & Nord, Catharina (toim.) Äldres boende – forskningsperspektiv I Norden. Studenlittaratut AB. Lund, 205-218.
- Vilkko, Anni 2001: Koti mielessä. Teoksessa Jarva, Vuokko & Korvela, Pirjo (toim.) Koti tieteiden risteyksessä. Helsingin yliopiston kotitalous- ja käsityötieteiden laitos, julkaisuja 9. Yliopistopaino. Helsinki, 53-63.
- Vilkko, Anni 2010: Koti vanhetessa. Teoksessa Vilkko, Anni & Suikkanen Asko & Järvinen-Tassopoulos (toim.) Kotia paikantamassa. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi, 213-236.
- Vilkko, Anni & Suikkanen, Asko 2006: Koditon yhteiskuntatiede etsii muuttuvaa kotia. Kide 3/2006. Lapin yliopiston yhteisölehti. <https://ulapland.fi>. 9-11. Viitattu 15.4.2016.
- Virkki, Tuija 2004: Vihan voima. Toimijuus ja muutos vihakertomuksissa. 2. uusittu painos. Atena Kustannus Oy. Jyväskylä.
- Virkola, Elina 2014: Toimijuutta, refleksiivisyyttä ja neuvotteluja – muistisairaus yksinasuvan arjessa. University of Jyväskylä. University Printing House, Jyväskylä.
- Virtanen, Ira A 2013: Ikä ja elämäntieteen miesten ystävyys-suhteissa. Teoksessa Ojala, Hanna & Pietilä, Ilkka (toim.) Miehistä puhetta. Miehet, ikääntyminen ja vanhenemisen kulttuuriset mallit. Tampere University Press, 227-251.
- Vuorikoski, Marjo 2011: Sukupuoli, luokka ja ikä kasvatustieteen tohtoreiden elämäkertoissa. Teoksessa Ereläpelto, Anneli & Heiskanen, Tuula & Collin, Kaija (Toim.) Valta ja toimijuus aikuiskasvatuksessa. Aikuiskasvatuksen 49. vuosikirja. Helsinki. Aikuiskasvatuksen tutkimusseura ja Kansanvalitusseura, 278–312.
- Vuorinen, Leena 2009: Ikääntyminen maalaiskylässä. Päjät-Hämeen ja Itä-Uudenmaan sosiaalialan osaamiskeskus Verso. M&P Paino. Lahti.
- Vuoti, Maire 2011: Pohjoissuomalaisen ikäluokkien tulevaisuudenkuvat ikääntymisestä, hyvinvoinnistaan ja sosiaali- ja terveyspalveluistaan. Acta universitatis Ouluensis D Medica 1114. Oulu.
- Väyrynen, Raimo 1992: Valta ja vallan puute politiikan tutkimuksessa. Poliitikka 34 (2). 97–103.
- Zechner, Minna 2008: Kykyjä kyvyttömyyden tasolla: hoivan vaiheet vanhusten kertomana. Janus 6 (4), 295-310.
- Yin, Robert K. 2003: Case Study Reseach. Design and Methods. Third Edition. Sage Publications Inc. California.
- Ylä-Outinen, Tuulikki 2012: Ikä-ihmistien arki. Kotona asuvien ja palvelutaloon muuttaneiden ikäihmistien kertomuksia jokapäiväisestä elämästä. Dissertations in Social Sciences and Business Studies No 48. Publications of the University of Eastern Finland. Kuopio.

Julkaisemattomat lähteet:

- Jolanki, Outi 2015: Muuttaminen ja vanhuus: Asumisen ja hoivan siirtymä. ASU – tutkimusohjelman loppuseminaari 22.10.2015. Suomen Akatemia. Helsinki.
- Jyrkämä, Jyrki 2014: Elämää ja esteitä vai elämää ilman esteitä. Seminaariesitys 29.9.2014 Parkanon setlementti ja Setlementtiliitto. Parkano.
- Härkäpää, Kristiina 2013: Motivaation ja jaetun toimijuuden merkitys kuntoutuksessa. Luento 20–21.3.2013. Seminaarissa Työkyky ja työkyvyn tuen käytännöt. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Ronkainen, Suvi 2012: Valta ja toimijuus. Luento 2.12.2012, Lapin yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Rovaniemi.
- Satka, Mirja 2012: Sosiaalityö yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen rakentajana. Juhlaesitelmä Helsingin yliopistossa 5.12.2012. <http://www.socca.fi/haku?searchterms=Satka+juhlaluento>. Viitattu 8.1.2014.
- Vilkko, Anni 2015: Ageing in place -politiikka ohjaamassa ikäasumista. Ikäasumisen valinnat ja mahdollisuudet seminaari 17.8.2015. Suomen Akatemia.

Liitteet

Liite 1 Toimijuuden modaliteetit (Jyrkämä 2007 b, 2008)

- Kyetä Ruumiilliset kykenemiset, riippumattomuuden ehdollistaja
- Täytyä Pakot, välttämättömyydet, esteet ja rajoitteet, ruumiin vaatimukset
- Voida Mahdollisuudet ja päämäärät, vaihtoehdot
- Haluta Tavoitteet, päämäärät, motivaatiot, toiveiden kuuleminen
- Osata Taidot ja tiedot, voimavarojen ja vahvuuksien hyödyntäminen
- Tuntea tunteet, arvot ja arvostukset, kokemuksen huomioiminen

Liite 2. Informaatiokirje haastatteluun lupautuneille.

NN

nn setlementti

TIEDOTE

30.5.2014

Arvoisa asukas,

Kevään asukaskokouksessa kerroin, että Suomen Setlementtiliiton seniori- ja vanhustyön toimialajohtaja Pirkko Ruuskanen-Parrukoski tekee väitöskirjaa asukkaiden näkemyksistä/kokemuksista setlementtien ylläpitämässä palveluasumisyksiköissä. Työtään varten hän käy haastattelemassa myös ----- palvelutalojen asukkaita.

Kiitos siitä, että olet lupautunut haastateltavaksi!

Pirkko Ruuskanen-Parrukoski tulee haastattelemaan Sinua:

TIISTAINA 11.6. klo _____

KESKIVIKKONA 12.6. klo _____

Haastattelu tehdään omassa kodissasi, eikä sitä varten tarvitse erityisesti valmistautua. Riittää kun olet kotona, eikä muita vieraita ole paikalla. Haastattelu kestää noin tunnin ja se nauhoitetaan tutkimusta varten. Olet oman asumisesi ja elämäsi paras asiantuntija ja juuri Sinun vastauksesi esitettyihin kysymyksiin antavat arvokasta tietoa tutkijalle! Vastauksesi ovat luonnollisesti luottamuksellisia. Pirkko Ruuskanen-Parrukoski on valmis kertomaan tutkimuksen tuloksista tutkimuksen valmistuttua.

Jos Sinulla on jotain kysyttävää, vastaan mielelläni kysymyksiisi! Voit olla yhteydessä myös Pirkko Ruuskanen-Parrukoskeen puh 050 56 34 671.

Kiitos yhteistyöstä!

Liite 3. Haastatteluaika- ja yksikkötaulu

Haastattelut 11–12.6.2014

Keskiviikko 11.6.

	Asukas	Yksikkö
10.00-11.00	_____	
11.15-12.15	_____	
12.15-12.45	Ruokatauko	
12.45-13.45	_____	
14.00-15.00	_____	
15.15-16.15	_____	
16.30-17.30	_____	
17.45-18.45	_____	

Torstai 12.6.

8.45-9.45	_____	
10.00-11.00	_____	
11.15-12.15	_____	
12.15-12.45	Ruokatauko	
12.45-13.45	_____	
14.00-15.00	_____	
15.15-16.15	_____	
16.30-17.30	_____	
17.45-18.45	_____	

Liite 4. Analyysiesimerkki ja koodauksen tunnukset

Ote haastattelusta	Koodaus
Siinä mielessä, että kun mä oon näinkin hyvässä kunnossa, että mun pitäisi toisten tähden pikkusen enemmän osallistua. Mä oon jopa sitä ajatellu, että mä oon saanu tehdä sitä, mitä mä oon halunnu, että mun pitää jollakin tavalla jakaa toisille sitä.	1 Palvelutalossa 1/1 2.-4.Sosiaaliset suhteet – ei osallistumnen 4-5 osallistuminen yhteisiin tapahtumiin 6. Täytyä – modaaliteetti
Mut toisaalta mä taas aattelen että en haluu sitoa itseäni mihinkään enää. Haluan pitää vallan itsellään, mihin sitoutua ja miten paljon.	1.Palvelutalossa 1/2 2-4. Vallankäyttö – yhteinen toiminta 4.-5 Sitoutuminen yhteiseen toimintaan 6. Haluta –modaaliteetti
T: Onko se vapauttava tunne itse asiassa? H: Nimenomaan ja justiin se, että siitä mä oon niin hirveen mielissäni, että kun täällä on tämä elämä, ihmisillä on niin väärä kuva palvelutalosta. Meillä on niin vapaa, ei meitä kahlita, ei pidetä silmällä ja saadaan elää omaa elämää kuin konsanaan omassa kodissa ja tää on – en minä tunne olevani palvelutalossa, minä olen kotona.	1 Palvelutalossa 1/3 2-4. Vallankäyttö - koti 5. Autonominen päätöksenteko 6. Voida modaaliteetti
Nää on koteja – mielikuvat on vääriä. Mä totesin sen silloin, kun muutin tänne ja mulla on hirveen hyviä ystäviä ja kaikki soitteli, että koska me saadaan tulla katsomaan. Mä sanoin, että kukaan ei tuu meille ennen kuin taulut on seinillä. Sitten kun taulut oli seinillä, mulla oli viidet vieraat. Kaikki soitteli, että saadaanko tulla, saadaanko tulla... Jokainen, kun ne astu tuosta ovesta sisään, sano että voi hyvänen aika, että he eivät osanneet kuvitellakaan, että sulla on tällainen koti.	1.Palvelutalossa 1/4 2.-4- Valta – ystävyysuhteet 5. Kodin hallinta 6. Tuntee (arvostus) -modaaliteetti
Aulaan, pöydälle siihen aina sitten kukkia ja leikkokukkia tai muuta mut nyt siinä on ruukkukukka. Niin kyllä sitä semmosta saa tehdä jos on innostusta ja kuntoohan varmasti vaikka minkälaista.	1. Palvelutalossa8/2 2-4. Valta - toiveiden ja kunnan mukaisesti 5. Oman toimijuuden tuki 6. Voida, kyetä ja haluaminen
Meillä on tietty porukka, joka mennään uintiin, aamuuinti ja kaksi kertaa viikossa lämpimää sauna. Keskiyökouinti on kaikille ja nyt kun kesällä ei ole sitä uintia, jokaisen jalat jäykisty.	1. Palvelutalossa6/1 2-4-sosiaaliset suhteet – liikunta, sauna/ 5. Arjen yhteistä toimintaa 6. Voida (rakenteet)

Liite 4. Analyysiesimerkki ja koodauksen tunnukset

Aineiston koodauksessa käytetyt tunnisteet

1. Aineiston analyysi jakaantuu kolmeen osioon: 1. muutto palvelutaloon, 2. palvelutalossa ja 3. tulevaisuuden suunnitelmat. Ensimmäisenä tehtävänä on jaotella aineisto edellä mainittuihin osioihin. Ensimmäinen numero vastaa haastateltavan koodia ja toinen numero vastaa kronologista järjestystä, jolla ajatuskokonaisuudet ovat koodattu haastatteleaineistossa.
 - 2.-4. Aineiston koodaaminen sosiaalisia suhteita tai vallankäyttöä kuvaaviin ajatuskokonaisuuksiin (2-3) ja teemojen nimeäminen (4)
 5. Teemojen yhdistäminen ja nimeäminen.
 6. Sosiaalisia suhteita ja valtaa kuvaavien teemojen ja niihin liittyvien ajatuskokonaisuuksien tarkastelu modalityteettikahikkoa vasten ja toimijuuden ulottuvuutta kuvaavan modalityteetin nimeäminen ja tarvittaessa selitys.
- T Tutkija